

НИКОЛА ВАПЦАРОВ

Съчинения в два тома

Том 1

Борбата е безмилостно жестока

Том 2

Вълната, която бучи

Под общата редакция
на ПЕТЪР ВЕЛЧЕВ
и ИВАН ГРАНИТСКИ

НИКОЛА ВАПЦАРОВ

ВЪЛНАТА, КОЯТО БУЧИ

Том 2

ДРАМАТУРГИЯ,
ПОЕЗИЯ ЗА ДЕЦА,
ПИСМА

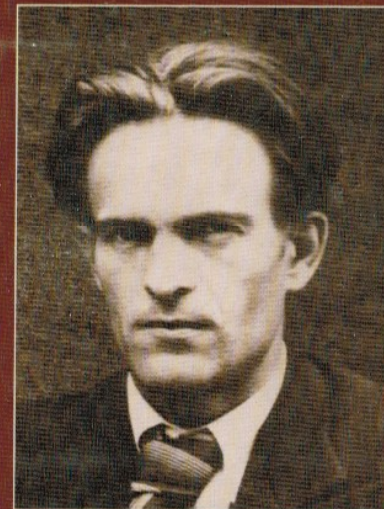
ИЗДАТЕЛСТВО
•ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ•
СОФИЯ, 2009

Никола ВАПЦАРОВ

СЪЧИНЕНИЯ
В ДВА ТОМА

ТОМ 2

ИЗДАТЕЛСТВО
„ЗАХАРИЙ
СТОЯНОВ“

ВЪЛНАТА, КОЯТО БУЧИ

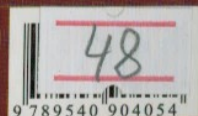

ИЗДАТЕЛСТВО
„ЗАХАРИЙ
СТОЯНОВ“

Отново в традициите на великата българска литература Вапцаров е със своя народ и в живота, и в смъртта. Този голям поетичен талант, разстрелян на Христова възраст от страхливото бездарие на властта, и с живота, и със смъртта си доказва, че е апотеоз на свободната личност.

Собствената му съдба е своеобразна метафора на Освобождението на човешкия дух от оковите на мерзката тленност, апотеоз на извисената хармонична душа над низките филистерски страсти на грубата материалност, апотеоз на истинското посвещение на Отечеството, което се противопоставя на продаването на националните интереси. В такъв план поетът на безстрашната вяра Вапцаров се превръща все повече в поет на бъдещето.

ИВАН ГРАНИТСКИ

1-2 том

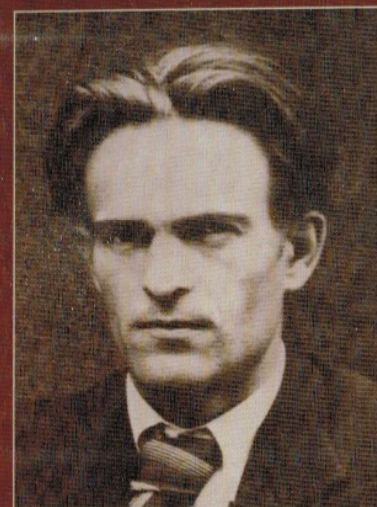
ВЪЛНАТА,
КОЯТО БУЧИ
2
ТОМ
Никола
ВАПЦАРОВ

Никола ВАПЦАРОВ

СЪЧИНЕНИЯ
В ДВА ТОМА

ТОМ 2

ИЗДАТЕЛСТВО
„ЗАХАРИЙ
СТОЯНОВ“

ВЪЛНАТА, КОЯТО БУЧИ

Юбилейно критично издание,
посветено на 100-годишнината
от рождението на поета

- © Никола Вапцаров, автор
 - © Петър Велчев, съставителство, редакция и бележки, 2009
 - © Иван Гранитски, предговор, 2009
 - © Петър Добрев, художествено оформление, 2009
 - © Издателство „Захарий Стоянов“, 2009
- ISBN 978-954-09-0405-4

АПОТЕОЗ НА БЕЗСТРАШНАТА ВЯРА

1.

Традицията на голямата българска литература винаги насочва вниманието ни към една удивителна особеност – хармония на житейска и творческа съдба у най-ярките представители на отечествената литература, единство на социална позиция и нравствен избор. Съдбовна е обвързаността между най-важните послания на българската история и художествената им интерпретация от творците, предопределени да бъдат носители на духа на времето. Обикновено такъв тип автори са емблематични представители и естетико-художествени генератори на главните периоди в развитието на българската литература. Ако говорим за поезията, Гео Милев с гениална проникателност откроява четири етапа в нейното развитие, отъждествявани с имената на Иван Вазов, Пенчо Славейков, Пейо Яворов и Николай Лилиев. Ако продължим логиката на неговата мисъл и следваме разсъжденията му за философията на историята на българската поезия, ще изведем като друг, нов етап и творчеството на Никола Вапцаров.

Става дума за нови поетически идеи (художествено-естетически, стилистични, езикови и други търсения), които са адекватно отражение на движението на социалните идеи. Подобно на споменатите поети, и творчеството на Вапцаров е родено във върхов момент от националната история. Ако Иван Вазов е създателят на голямата традиция в българската литература и истински народен поет; ако Пенчо Славейков е жрецьт воин, който открива пред нашата поезия нови

естетически хоризонти; ако Пейо Яворов е певец на „колективното всенародно страдание на миналото“ на българския народ; ако Николай Лилиев е майсторът, довел родния стих до виртуозно съвършенство – Вапцаров е поетът, който най-ярко и чувствително усеща и художествено претворява драмата на епохата в навечерието на Втората световна война.

Поразителна е приликата в житейската и творческата съдба на Ботев, Яворов, Гео Милев и Вапцаров. И при четиримата откриваме удивително единство в движението на социалното битие и разгръщането на художествените идеи. Четиримата сякаш композират отделните части на една симфония, посветена на българската трагична съдба. И за четиримата революцията (национална, социална и естетическа) е възхитителен идеал, поетически образ, който властно завладява творческото въображение, но същевременно е и жестока реалност. И четиримата не могат да си представят собствения живот и творчество без борбата за осъществяване на този идеал. И за четиримата бъдещият ден на Отечеството е немислим без хармонията между национална и социална революция. И четиримата без колебание приемат саможертвата като върховен акт на нравствен избор и социален дълг. Тези горди, самотни и неустрашими поети и личности отразяват най-ярко и точно духа на своето време, фиксират с творчеството си отделните действия от драмата на националната съдба. Така можем да си обясним високия градус на социалния патос в техните творби. Те живеят и творят с ясното съзнание, че Провидението ги е натоварило с тежката роля да бъдат певци на тъгите и драмите на своето време. И удивително е, че при цялата драматичност на индивидуалния им живот техните внушения са трагични, но не песимистични. Словото им е облечено от особена вътрешна светлина и е заредено със слънчева енергия и вяра.

2.

През последните години нискочели псевдоинтелигенти и хора с лакейски манталитет се опитват да внушават на българското общество, че автори като Христо Ботев, Пейо Яворов, Гео Милев, Христо Ясенев, Христо Смирненски, Никола Вапцаров трябва да бъдат подложени на преоценка. Не им харесва на „преоценителите“, че тези велики български поети са и личности с неизтощим революционен дух, хора, посветили живота и творчеството си на социалната идея. Разбира се, причина за скверните попълзновения е не само духовната пустота на споменатите „преоценители“, а и неудържимото им раболепие да изпълнят една добре заплатена външна поръчка. Тези литературни ибрикчи се наемат със задача, която не е по оскъдните им духовни силици – да препоредят естетико-художествената и общокултурната йерархия на ценностите в България от Освобождението насам. Но „Не се гаси туй, що не гасне“, прогласява народният поет дядо Вазов. Не се заменя Никола Вапцаров с Марин Георгиев.

Животът и творчеството на Вапцаров повтарят по изумителен и загадъчен начин нравствения Път и социалния Избор на други големи български поети. Драмата на националната съдба се оглежда у него по същия начин, както у Ботев, Яворов и Гео Милев. Подобно на тях Вапцаров отказва да приеме живуркането в една филистерска действителност и посвещава целия си живот на социалната и нравствената промяна на обществото. И неговата поезия, както поезията на споменатите поети, отразява върхови и крайно напрегнати състояния на българския дух, на конкретното социално и екзистенциално време. Затова тя е тревожна, драматично заредена, взривообразно разгръщаща се, тя улавя и художествено претворява посланията на действителността. А тези послания са жестоки. Човекът, този уж венец на мирозданието, е запокитен в бездната на мизерията. Насилието

тържествува над неговия стремеж към хармония. Несвободата става всекидневие. Поезията на Вапцаров твърде често всъщност проследява зловещата хроника на цинизма на епохата, на неговите безбройни превъплъщения.

У Вапцаров ще открием редица ключови думи, които съдържат концентрирани основните послания. Достатъчно е да посочим думи като вяра, епоха, хляб, свобода, история, родина, майка, песен, надежда, тревога, човек. Няма да е преувеличено, ако кажем, че основният лайтмотив във Вапцаровата поезия е посветен на превъплъщенията на вярата. Вапцаров разглежда лирическият герой, отделната личност като индивидуална вселена, като своеобразен храм на Вярата. Храм от светлина и хармония, единство и противостояние. Подобно твърдение може да изглежда парадоксално, но ако прелистим отново единствената стихосбирка на поета „Моторни песни“ (1940), ще усетим във всяко стихотворение почти физически сблъсък с жестоката действителност – „живота със грубите/ лапи челични“; „живот без маска и без грим“; „и ти ще бъдеш победен,/ разкапан, озлобен живот“; „ти помниш ли как/ някак много бързо/ ни хванаха в капана на живота“. Същевременно обаче тук откриваме и мощна контратеза. Срещу прозата на мрака се изправя светлото мечтание – пролетният вятър, който люлее нивите, зората, в която се къпят с блясък звезди. Вярата!

3.

Петдесет години преди началото на новото хилядолетие Вапцаров вижда човека като същество, изваяно от светлина. У него светлината и сянката идват от вярата и невяратата. Затова, без да си служи с думи, които символизират цветовете, поезията на Вапцаров е толкова цветово наситена и многобагрена. Чрез светлината и сянката у отделния човек Вапцаров рисува картината на епохата. За Вапцаров вярата

е не само свързана с една справедлива и привлекателна социална идея, тя отразява в не по-малка степен определени нравствени аспекти и измерения.

Ако човекът е жесток, брутален, фалшив, ако у него мракът надделява и обсебва душата му, причината за това е главно несправедливата социална уредба. Но вярно е и обратното – невъзможно е да се постигне един социален идеал от хора с тъмни души. Ето защо при Вапцаров постоянният сблъсък между мечтата и жестоката действителност е предаден така релефно и емоционално завладяващо. Човекът никога не е само светлина или само сянка, той винаги е в динамично равновесие и развитие. Затова и вярата при Вапцаров е тревожна вяра, тя винаги е заредена с особения трепет на съмнението, на неудовлетворението. Затова и самият образ на живота в поезията на Вапцаров е така персонализиран, поетът го натоварва с чертите на човешко същество. А отношенията с него са повече отношения на двубой, на противоборство.

Ние сплетохме здраво ръце,
с тебе се счепкахме здраво.
Кръв капе от мойто сърце,
грохнал си ти. Тогава? –
Един ще бъде повален,
един ще бъде победен –
и победеният си ти.

Не вярваш ли? Не те е страх?
Но аз пресметнах всеки ход,
последния кураж събрах
и ти ще бъдеш победен,
разкапан, озлобен живот.
(„Двубой“)

4.

Времето, в което живее и твори Вапцаров, е действително жестоко време, време на разломи в колективната и индивидуалната душа; време, което задължава всяка личност да направи своя конкретен граждански и нравствен избор. Вапцаров прави своя избор – и със словото си, и с живота си той воюва за изграждането на бъдещия ден. Опитвайки се да извае този лелеян образ, поетът си служи с постоянни вътрешни цитати и алюзии с образи на други велики български творци. Стихът „ще снемем ние/ слънцето при нас“ от стихотворението „Завод“ не може да не ни напомни на пример финала на поемата „Септември“ от Гео Милев. При Гео Милев става дума за снемане на блажения рай долу, върху печалния, в кърви обления земен шар. При Вапцаров закодираният в яркия образ смисъл е идентичен. Подобно своеобразно вътрешно позоваване и диалог ще открием в стихотворението „Не бойте се, деца“, където Вапцаров се обръща към внушенията на Яворовото стихотворение „В часа на синята мъгла“ с великолепия образ на децата на бъдещето.

Поезията на Вапцаров е своеобразен диалог с времето, разговор с епохата. Затова нейното изграждане е подчинено почти винаги на принципа на драматургичното разгръщане. Отделното стихотворение има завръзка, сюжет, развитие, кулминация и развързка. Внушенията се извайват от едновременно звучене на няколко гласа тъкмо защото в тази поезия говори духът на раздвоеното време. Лирическото изображение е диалогизирано, предпочитаната форма е белият, свободният стих, накъсването на фразата с разговорни интонации, повторения, въпроси, реторични обрати и т.н.

Лирическото изображение при Вапцаров винаги е многопластово. Ако единият пласт следи и отразява жестокото социално напрежение, което постоянно ражда съпротива, борба, отричане, отхвърляне, несъгласие – другият пласт

показва вярата, надеждата, убеждението, че крайната задача и смисълът на човешкия живот не са насилието и робството (социално, духовно и пр.). Поезията на Вапцаров непрекъснато поставя въпроси, но разговорният език няма функцията само да изобрази индивидуалния човек в условията на едно жестоко и преломно време, а и да ни даде възможност да чуем различните гласове на човека и самото време:

И аз крещях години –
цяла вечност...
Долавях, че и другите крещят...
(„Завод“)

5.

Цялата поезия на Вапцаров е вик на протест, несъгласие, отхвърляне, отричане на каквото и да било право върху Човека, присвоено от Властта. Несправедлива и безчовечна е онази власт, която продава националните интереси и която се страхува от възразяващата срещу това личност, смята поетът. В такъв план ярката антифашистка ангажираност и дейност на Вапцаров не е само поетичен порив на една кристално чиста и нравствено извисена личност, а и житейска позиция на човек, който поставя националните и духовните ценности над всичко. Който не може да си позволи компромис със собствената си съвест и съвестта на епохата.

Вапцаров притежава болезнено изострено чувство за историчност. Той разговаря непрекъснато с историята, полемизира с нейната студена фактологичност. Понякога я одухотворява като човешко същество, друг път не крие горчивината си от нейното бездушие.

Какво ще ни дадеш, Историию,
от пожълтелите си страници? –

Ний бяхме неизвестни хора
от фабрики и канцеларии,

ний бяхме селяни, които
миришеха на лук и вкиснало.
И под мустаците увиснали
живота псувахме сърдито.

Ще бъдеш ли поне признателна,
че те нахранихме с събития
и те напоихме богато
с кръвта на хиляди убити.

Ще хванеш контурите само,
а вътре, знам, ще бъде празно.
И няма никой да разказва
за простата човешка драма.

(„История“)

През изминалите шест десетилетия от неговата трагична гибел Вапцаров е оценяван не само от историята, а и от ярки и значими световни поети. Достатъчно е да споменем Салваторе Куазимодо, Арис Диктеос, Янис Рицос, Марио де Микели, Жан Канапа и т.н. Ето какво споделя Арис Диктеос:

„... Вапцаров се роди от своята смърт. Удивени, непосредствено след войната съотечествениците му откриват пред себе си „едно почти неизвестно до този момент поетическо чудо.“ И ако и да не се касае точно за чудо, то се касае за едно изключително явление в международната пролетарска или просто социална поезия. Аз поне не познавам друга поезия, която да излъчва такава силна топлина, човечност, близост и честност, поезия, която да е толкова убедителна в изискванията си за хуманна справедливост и мир, каквато е поезията на Вапцаров. И колко вярно в човека и в негово-

то бъдеще, колко копнеж за живот изразява и предава тази поезия, така проста, скромна и непосредствена като слово, поезия, която не приема красивите думи и натруфеността.“

Споменатите световноизвестни поети съзират в живота и творчеството на Вапцаров не само подвига на саможертвата, а и блестящия талант на един истински говорител на времето, един художник, който рисува неподправената драма на своето поколение, изгоряло в жестока война с фашистката чума.

Като говорим за Саможертвата, трябва да подчертаем мистичната последователност, с която всички най-значителни български поети вграждат и своя живот, и своето творчество в духовния храм на българската национална съдба. Това като че ли е най-ярката характерологична особеност на българската поезия – безкористно всеотдадението на националните тревоги, възжеления, борби, възторзи и покрусени поет да вгради своята индивидуална духовна вселена във вселената на националния дух. В такъв план и Вапцаров е един от посветените в българската поезия, една от личностите, избрани от Провидението да носят и осмислят националната кармична натовареност.

6.

Никола Вапцаров изпреварва с половин век своите съвременници в разгръщането на редица нови идеи в българската поезия. Точно като Ботев, Яворов и Гео Милев и той гледа десетилетия напред. Неговата поезия е толкова богата и наситена с внушения, че всяко следващо българско поколение ще преоткрива нови ценностни послания, които ще му помогнат да разбере себе си и да осмисли бъдещия си живот. В такъв смисъл Вапцаров е от фалангата на онези български поети, които са не само могъщи творци, а и нравствени показатели за българското общество. И саможерт-

вата на Вапцаров не е жест към една политическа партия, както днес фасулковците (ако използваме израза на Пенчо Славейков) се опитват да ни убедят. Тази саможертва е водена от неунищожимата социална идея. А срещу социалната идея, срещу вярата в нея, както самият Вапцаров казва:

и бронейни патрони
за нея
няма открити!
Няма открити!
(„Вяра“)

Вапцаров е едновременно средоточие на поетическите послания на големите духовни водачи на България (Христо Ботев, Иван Вазов, Пенчо Славейков, Пейо Яворов, Гео Милев, Христо Смирненски) и начинател на нови тенденции, нова чувствителност, нови идеи в българската литература.

Писателят Константин Константинов проникателно посочва, че Вапцаров е ярко оригинален поет и личност: „Продължител по идейна линия на Смирненски, той няма нищо общо с него нито по натюрел, нито в изразни средства и далече го надхвърля в емоционално въздействие. Очистен от остатъците на символизма, той излиза непосредствено от земята, неукрасен с никакъв поетичен грим и в същото време преливащ от романтизма на едно ново време. Така той е най-последното и най-убедително преображение на социален поет в нашата литература. Страстно влюбен в живота, в човека и в земните неща, той е винаги задъхан, устремен напред и нагоре, цялостен и комплициран, без да бъде раздвоен, чист под сажите и трепетно чувствителен в грубата черупка на неудържим борец. Тъкмо тук е значителността и заразяващото въздействие на неговата поезия. Огнената сплав от идеи и чувства в стиховете на Вапцаров няма разсъдъчност. Неговите „добри намерения“ – то е същината му, то е пламъкът, който го обсебва през краткия му живот

на земята. Рядко у български поет творческата искреност, лишена от всякакъв егоцентризъм, е намирала по-пряк хуманитарен израз. И още – това радостно чувство на общност с хората и това вродено благородство, и тая бликаща топлина и доверие.“

7.

Отново в традициите на великата българска литература Вапцаров е със своя народ и в живота, и в смъртта. Този голям поетичен талант, разстрелян на Христова възраст от страхливото бездарие на властта, и с живота, и със смъртта си доказва, че е апотеоз на свободната личност.

Собствената му съдба е своеобразна метафора на Освобождението на човешкия дух от оковите на мерзката тленност, апотеоз на извисената хармонична душа над низките филистерски страсти на грубата материалност, апотеоз на истинското посвещение на Отечеството, което се противопоставя на продаването на националните интереси. В такъв план поетът на безстрашната вяра Вапцаров се превръща все повече в поет на бъдещето.

Иван Гранитски

ВЪЛНАТА, КОЯТО БУЧИ

ДРАМА В ТРИ ДЕЙСТВИЯ

ДЕЙСТВУЮЩИ ЛИЦА

Борис Попов – 55 г. – директор на кожарска фабрика

Елена – 48 г. – негова жена

Лилия – 20 г. – тяхна дъщеря

Андрей – 28 г. – техен син

Инж. Романов – 50 г. – заведующ техническата служба във фабриката

Председател на упр. съвет – 53 г.

Жорж – 21 г. – негов син

Мира – 25 г. – учителка по пиано

Сираков

Боев – механик във фабриката

Един файтонджия

Слугиня у Попови

Лекар – 30 г.

Работници

Забележка: Някои лица, които вземат участие в пиесата, не се явяват на сцената, могат да бъдат представени от по-горните артисти, свободни в дадения момент.

ДЕЙСТВИЕ ПЪРВО

Голяма стая в къщата на Попови. В средата маса с албуми и вази. Във всеки ъгъл – високи масички и върху тях статуи от различни големини. Стените са украсени с много картини, подредени с вкус. Мебели богати и нови. Вляво на сцената – врата. В дъното – широка двукрила врата. Тя е отворена и през нея се вижда веранда. Встрани – отляво – статуя, изобразяваща старец с приведена глава, превит, смазан, той носи на гърба си тежко бреме. Вдясно – картина, която представлява бурно море. Още по-встрани – големи прозорци, чиито пердета са вдигнати. През тях се вижда градина с цъфнали дървета. На около триста метра – висок бетонен фабричен комин. В стаята е светло пролетно утро. На сцената е Лилия, облечена в бяла рокля. Тя е измокрена от утринната роса до глезените и унесено подрежда цветя. Веднага след вдигането на завесата влиза Елена Попова в утринна рокля, малко неподходяща за годините ѝ.

Елена. Лили, тука ли си?

Лилия. Да, майко.

Елена. Андрей още ли не е станал?

Лилия. Още е рано.

Елена. Някакъв файтонджия го търси.

Лилия. Файтонджия ли? Защо пък файтонджия?

Елена. Не зная. Дошъл бил още преди един час.

Лилия. Интересно. *(Подрежда бели цветя, които е оставила за себе си.)*

Елена *(вижда измокрените крака на Лилия).* Ах, боже мой, какво е това, Лили? Защо все искаш да ме сърдиш?

Лилия. О, майко, аз днес съм настроена като пролетна чучулига. Искам да хвъркна горе във висините и... да пея... да пея. А ти какво мислиш, искам да те сърдя ли? Защо? Защо се сърдиш, майко? Нима това светло небе не те кара и тебе

да пееш? И после... другото... Нима именно днес ти можеш да се сърдиш? Нали той е тука, той – блудният син, твоят син, майко!

Елена. Виждаш ли, ти спекулираш, значи, не си глупава, за да не можеш да ме разбереш. Краката ти са само вода.

Лилия (*смее се*). С какво искам да спекулирам?

Елена. С това, че Андрей е тука. С това, че днес в нашия дом е празник.

Лилия. Но, майчице, и аз искам да участвам в този празник, нали съм негова сестра? Виж колко много, колко хубави цветя... „бели като душата на дете“. Помниш ли, преди да замине, много по-преди, той така казваше.

Елена. Да, да... той така казваше. Някога – по-преди... може би под влияние на романите, може би...

Лилия. Ти мислиш, че под влияние на романите? Така ли мислиш? Не, не може да бъде! Още тогава той беше самобитен, някак си не като другите. Аз бях малка, не разбирах нищо от неговите лудории, но после, сега, като че ли мотивирам всяка негова постъпка, как да кажа... като един вътрешен бунт... като непримиримост... (*Преставя да реди цветята.*) Ами те (*сочи към статуите*), и те ли са от романите? Нали когато идва у нас онзи, скулпторът, помниш ли колко учудено клатеше глава: „Ай-ай, какъв усет към красота... но няма система...“

Елена. И сякаш оттогава баща ти почна да гледа на Андрей не с предишната заклетост. В сърцето му внезапно отекна и гордост. Той дори търсеше мотиви да смекчи онова, което извърши Андрей.

Лилия. И той нали вече му е простил, майко?

Елена. Мисля – да. Мисля, че съвсем му е простил. Осем години изминаха оттогава... Осем години...

Лилия. Осем години... А помниш ли, вие никога не говорехте за него. Като че ли беше умрял... Толкова ли е голям грехът му? Наистина, мъртъв ли беше за вас – за тебе, за

татко? И после, след амнистията, вие не го потърсихте. Сякаш не му давахте в душите си амнистия.

Елена. Онова, което направи Андрей, не е нещо, което може да се прости. И ти не знаеш момента. Напразно обвиняваш. Баща ти беше уволнен от параходната компания и ние цяла година се суетихме без работа. Лишавахме се от най-необходимото. Всичките ни накити – старинните накити, оставени от баща ми – отидоха, за да може да се показвам пред обществото без срам. Да мога да приемам вкъщи хора, с които се разбирам; да мога да им подам стол, на който няма да си скъсат дрехите. Саможертвата ми не бе малка. Аз запазих външния вид на нещата с крайна предвидливост, но вътре, в мене, чувствавах как се ломят късове, чувствавах как ние неминуемо ще пропаднем.

Лилия. Да, да – неминуемо ще пропаднем... после?

Елена. После... случайно дойде г-н председателят, г-н Бурмов, приятел на баща ти още от тяхното ученичество. Покани го да дойде тука и ние пак се стабилизирахме.

Лилия. И пак само външно, нали?

Елена. Защо само външно? Сега ние показваме онова, което притежаваме. Но всичко премина. Той е пак при нас. Ние му простихме всичко. На младостта лесно се прощава. Може ли майчиното сърце да не прости?

Лилия. Не ти ли се вижда някак късно, майко? Не мислиш ли, че днес в града има мнозина, които отдавна са му простили?

Елена. Кои са те? Не са ли онези, които искаха да дадат съвсем друг характер на престъплението? Онези, които не гледаха на тази постъпка като младенческа разпаленост, а като, как да кажа, като... политическа акция. Кажете ми, знае ли някой защо Андрей постъпи така? Майката на онова полудяло дете може ли да му прости?

Лилия. А ти как мислиш, защо той хвърли бомбата? Кой го накара? Кой е виновният?

Елена. Най-много баща ти.

Лилия. Татко!?

Елена. Да, той, защото му даваше да чете всичко. Да дружи с всеки, мислейки, че така ще се оформи самостоятелно, че ще избере сам своя път.

Лилия. Той го избра и вие го прокълнахте.

Елена. Но какво можехме да направим ние? Нима законът не го преследваше, нима не го осъди обществото, не това общество, което не знае да се подпише, а стълбовете, интелигенцията? Ние му простихме. Какво искаш повече? Той е пак при нас и отново ще го огрее слънцето на родителската любов.

Лилия. И ти наричаш това любов?! Да, да, любов... някаква своего рода любов. По-скоро честолюбие.

Елена. Защо честолюбие?

Лилия. Защо ли? Защото вие бяхте оставили всичките му статуи да прашасат в килера и когато онзи, скулпторът, ви каза, че биха правили чест на всеки баща, на всяка майка, която е родила такъв син, вие ги изкарахте на показ. Майко, не разбираш ли ти, че съвсем несправедливо постъпихте с Андрей?

Елена. Ние му простихме. Какво искаш повече? Той сега ще бъде доволен, че ще има всички удобства да твори. Аз като че ли го виждам: седнал на някой от фотьойлите да съзерцава през тънките завеси, сякаш ловящ в трептящия въздух своите образи.

Лилия. Виждаш ли, виждаш ли колко хубаво го каза! Но аз се страхувам... Ти не се ли страхуваш, майко?

Елена. От какво?

Лилия. Страхувам се, че може би Андрей ще мрази тези завеси и фотьойли, заради които го пожертвувахте. И после... него се страхувам да кажа. Но то трябва да се поправи... Трябва (*поривисто*). Окото на Андрей не лъже. Той ще види, майко, и тогава?... Тогава!...

Елена. Дете, ти бълнуваш, ти преувеличаваш страшно.

А къде отиде твоето настроение на чучулига? Защо човъркаш? Какво именно не е в ред?

Лилия. Ах, майко, там е работата, че не всичко е в ред. В ред е само външното, а вътре е такъв хаос. (*Пауза.*) Порано никой нищо не забелязваше или се преструвахме, че не забелязваме. Искяхме животът ни да тече привидно тих, щастлив и... всички размазвахме. Мислехме, че така ще запълним грапавините. А сега ето – завърна се Андрей... аз се радвам и треперя. Той сякаш донесе едно огромно слънце. От неговата топлина се изпаряват илюзиите за нашия благополучен живот.

Елена. Ти прекомерно фантазираш. Андрей се завърна, защото е станал по-умен. Той сега ще изгражда, а няма да руши. Какво сме виновни пред него? Мразила ли съм го някога аз? Мога ли аз с майчиното сърце да го мразя? Нам само се налагаше едно такова поведение... че много съжаляваме за станалото, защото трябваше да заздравим връзките с обществото, защото иначе отдавна не бихме били тука. Кажи ти, как да постъпим другояче? Кажи, добре ли постъпи Андрей?

Лилия. Ах, майко, майко... Та аз не казвам, че Андрей трябваше да хвърли бомбата именно в храма или въобще, че трябваше да хвърля бомба, но... но вие биваше ли заради „стълбовете“ и „интелигенцията“ да държите това поведение спрямо него? Друго би било, как да кажа, ако вие негодувахте, защото е заплюта вашата вяра, защото е поругана светинята ви, защото сте възмутени... Възмутени – да, но значеше ли, че вие трябва да го забравите?

В това време Борис Попов стои пред лявата врата видимо развълнуван. Повръща се назад, без да го забелязват.

Ето къде е вината ви, ето кое е непростимо.

Елена. Ти не си със себе си. Андрей да обвинява? Хъ...

Не затова се е завърнал той, а да се прислони под бациния покрив. И ние му разтворихме широко сърцата си. Ние няма да обвиняваме и той няма да обвинява.

Лилия. Значи, чувствуваш, че не всичко е било, както трябва да бъде. *(Като на себе си.)* „Ние няма да обвиняваме и той няма да обвинява“... *(Пауза, после високо.)* Добре, ако Андрей е съгласен на тази компенсация, добре. Но защо на мене ми се струва, че той непременно ще поиска да промени нещо тука?

Елена. Какво ще промени Андрей? Какво няма да му харесва? Аз не виждам нищо.

Лилия. Да, може би, може би... После, той възможно е да се е променил. Нали е възможно, майко, да се е променил. Но мене ми се иска да бъде същият. Знаеш ли, свикнала бях да го виждам в неговото изгнание – с разчорлена коса, която се вее от вятъра, с чук и длето в ръка, да вае, да разбива всичко, което не му харесва. Сега дали ще бъде същият – не знам. Дали ще каже това, което другите виждат, но не смеят да кажат? Ако той може, ах, ако той може!... Колко светло, колко хубаво ще стане тука, майко!

Влиза **Борис Попов**, малко бледен и развълнуван.

Попов. Стана ли?

Елена. Кой?

Лилия. Андрей ли, татко?

Попов *(раздразнено)*. Кой друг, разбира се, че Андрей.

Елена. Защо се сърдиш? Днес като че ли напук всички сте настроени кой знае как.

Попов. Настроени?... Хъм... това не е само настроение, слабо е да се каже така...

Елена. А какво? И защо са, моля ти се, тези трагични физиономии? Нали днес е празник?

Попов. Лили, иди виж дали той е станал. Аз не мога да понасям това състояние. Трябва да се реши, да се ре-

ши!... Всичко в този дом е дяволски разбъркано, а трябва да се поправи. Всичко трябва да има свое място. Всичко... И Андрей също.

Елена. Как, и Андрей?

Попов. Даа, и Андрей! Защото досега ние още не знаем какво място ще му дадем тука.

Лилия излиза боязливо.

Елена. Господи, господи... какво става днес, какво става?...

Попов. Ти преди малко каза, че днес е празник. Вярваш ли сама на това? Не се ли страхуваш? Познаваш ли сегашния Андрей? Покаял ли се е той? После... после, ако се е покаял, няма ли да обвинява? Еее при толкова въпроси празник ли е днес?

Елена. А нима не е празник?

Попов. Празник ли е, когато се страхуваш от нещо? Ние сме на изпитание... Както някога – там, в морето, при силна буря... *(В забрава и силно.)* Ах... Деветият вал, деветият вал...

От градината се чува гръмливият смях на инженер Романов: „Ха-ха-ха-ха, деветият вал, деветият вал... ха-ха-ха... Морски възпоминания, драги..., Ха-ха-ха...“ Попов отива на верандата, а Елена на левия прозорец.

Елена. Г-н Романов, защо не се качите? Елате, елате, вие идвате навреме и с късмет. Първият гост сте. Елате, има за какво.

Инж. Романов *(отвън)*. Научих, госпожо, нека е честно. Но – после. Борисе, слез, моля те, искам да поговорим набързо.

Елена. Че толкова ли бързате?

Инж. Романов. Пак неприятности... Нали знаете, ние не бързаме, но те бързат.

Попов. Сега, за минута, Романов. *(Повръща се. Върви*

бавно. На средата на стаята се спира, мисли нещо и после излиза.)

Пауза

Лилия (от вратата). Андрей, по-скоро, по-скоро. (Влиза.) Мамо, той сега ще дойде. Връзва си връзката! Уф, каква връзка!... Представи си, аз го помолих да вземе една от татковите, а той не иска.

Елена. Не иска ли?

Лилия. Да. Казва, че и без нея прекрасно би могло.

Елена. Снощи не можах да забележа добре, той как изглежда, Лили, много ли е измъчен?

Лилия. От пътуването ли?

Елена. Не, от живота му там. Навярно не е било лесно да се живее в чужбина без никаква поддръжка.

Лилия. И като си помисля, майко, че ние тука живяхме нелошо през тези години, като си помисля за безгрижния живот в пансиона... В същото време Андрей може би се е борил с глада и...

Елена. Да, лошо е, макар и по своя вина, трудно е да страдаш.

Лилия. Майко, но сега ти почваш.

Елена. Няма. Няма повече. Всичко ще забравим. Ще отслужим една панихида на миналото, за да заживеем с празника на настоящето.

Лилия. Всички ли ще отслужим панихида, майко?

Елена. Разбира се, че всички.

Лилия. И ще бъде много хубаво. (Неусетно.) Нали ще бъде хубаво? Скоро аз ще свиря сносно на пиано, а Андрей ще вае. Сега навярно той е много по-силен и вече не му липсва система. А за панихидата много хубаво каза. Всички да отслужим една панихида на миналото, за да заживеем с празника на настоящето. Една панихида на всичко лошо, за

да бликнат лъчи... лъчи... Да, да, тя би била една действително радостна панихида.

Влиза **Андрей** – той е с твърде енергично лице. Цялата му физиономия, макар и измъчен, лъха творческа бодрост.

Андрей. Ооо, страшно мирише на тамян. (Прави комична гримаса, като че ли мирише въздуха на стаята.) Добро утро.

Елена и Лилия учудено миришат.

Елена. На тамян?

Лилия. На тамян?!

Андрей (смее се). Да, където има панихида, има и тамян, нали?

Лилия. Ти се шегуваш, а мама така хубаво каза... И аз вярвам. Ти вярваш ли? Сега всичко ще се промени, ще бликне слънце през прозорците.

Елена (със страхлива нежност). Стига, Лили, ти не го оставяш той да разправя. Е, кажи, как си, мое загубено момче?

Андрей. Великолепно! Тука е много приятно. Как блести небето!... И ако да не беше толкова хубаво в стаята, може би сърцето ми съвсем щеше да се разтвори.

Елена. Защо слагаш такова условие?

Андрей. Защо ли? Но... това после... по-късно... Кой знае – сигурно още не съм привикнал. (Разхожда се из стаята.)

Лилия (неочаквано поривисто). Андрей, разкажи нещо.

Андрей. Какво?

Лилия. За тебе, за това, къде си бил, какво си правил.

Андрей. Хъм – ще бъде дълго, много дълго. (Като съглежда статуите.) Още ли ги пазите тези неща?

Елена. Как да не ги пазим? Те са нашата гордост.

Андрей (спрял пред „Човекът под бремене“). Колко е пре-

гърбен... колко е примирен!... Човече, ти ще носиш бремето си всякога, ако не станеш по-млад и ако в очите ти не блесне една искра...

Лилия. Ти работиш ли още, Андрей?

Андрей. Разбира се, че работя, иначе ще трябва да прося.

Лилия. Не, искам да кажа, ваеш ли още?

Андрей. Понякога, когато хлябът ставаше много оскъден. Тогава правех статуйки и ги давах на някой уличен продавач. Но в повечето случаи правех машинни модели.

Лилия. Машинни?

Елена. Какво е пък това?

Андрей. Навярно вие не знаете, че аз следвах машинно инженерство.

Лилия. Андрей, откъде ти идват такива хрумвания? Значи, ти остави скулптурата заради някакви машини?! Е, и, разбира се, от това нищо не излезе, нали?

Андрей. Как нищо?...

Лилия. Разбира се. Когато Бог е окрилил душата на човек, когато му е дал едно направление в простора, когато му е казал: „Ти ще летиш нагоре“, а той слиза „долу“, за да заживее с машини, обикновено тогава нищо не излиза.

Андрей. И най-силният тласък „нагоре“ е под влияние на земното притегляне. Особено днеска човек не може да лети, без да падне. Може би затова дълг се налага на няколко поколения по-малко да летят и повече да обитават своята грешна земя, за да могат после свободно децата им да се издигат високо нагоре. Но не се безпокойте, у мен останаха жаждата и навикът да вая. Да, макар и малко по-иначе, въпреки че съм машинен инженер.

Лилия (с разочарование). Ти – машинен инженер?

Елена. Как, но ти завърши ли? Ти вече инженер ли си?

Андрей. Да. Какво чудно има в това?

Лилия. Но, братко, нали ти заради машините няма да оставиш скулптурата? Нали ти ще работиш? Та толкова го-

дини аз съм мечтала – да се завърнеш, да те видя отново да твориш... а сега...

Елена. Лили, нали той ни обеща преди малко... Нали каза, че останала жаждата. Андрей, колко щастлива съм, че ти изплава! Знаеш ли, ние се страхувахме, че ще погинеш. Ние се страхувахме, че ти, свикнал на крайности, под влиянието на тъмни сили ще си счупиш главата. Слава Богу, ти се завърна... с познания, със звание, с опит. Нека говорят сега! Машинен инженер!... Къде е сега баща ви? Небето бе облачно – сега се разведря. Децата, останете за малко сами. Искам да излеза... Аз толкова се радвам. Навярно вече сте гладни... сега ще наредя всичко... сега... Ах, машинен инженер... (Излиза.)

Андрей. Къде отиде мама?

Лилия. Сигурно да разпръсне новината, че ти си инженер. Не разбирам защо се радва. Аз никак не се радвам.

Андрей. Не разбираш ли? Интересно, струва ми се, че аз напълно я разбирам. Тя много повече би се радвала, ако за мене като скулптор вестниците на Запад тръбяха похвали. Тогава инженерът би останал в сянка. Но там е работата, че дипломираният инженер е все пак повече за обществото на мама от скулптора.

Лилия. Да, мама е малко практична. Ти не ѝ се сърди, Андрей, тя... за твое добро...

Андрей. И своя гордост, нали?

Лилия. Защо дращеш?

Андрей (смее се). Дращя ли? Силно ли дращя?

Лилия. Не е необходимо толкова да бързаш. Аз искам днес да се радвам. Та ти не забелязваш ли цветята, Андрей? В зори съм ги брала за тебе. Твоите „бели цветя, като душата на дете“.

Андрей (приближава се към нея и я прегръща). Благодаря ти, Лили. Аз и сега много обичам цветята, въпреки че малко време съм имал да се любувам и мисля за тях.

Лилия. Знаеш ли колко е хубаво полето рано сутрин!

Ние често ще ходим, нали, Андрей? И после... ти ще събиращ от него всички сокове – на младостта, на нежността, на аромата – и ще ваеш.

Андрей. А кой ще работи?

Лилия. Как?

Андрей. Нали все пак трябва някой да работи, за да можем ние с тебе спокойно да правим нашите пролетни разходки, да берем цветя (*с ирония*), „бели като душата на дете“, и да ваем.

Лилия. Защо иронизираш тази фраза за цветята, нима си забравил, че е твоя?

Андрей. Моя ли? Да, действително съм забравил.

Лилия. Защо, неприятно ли ти е, че е твоя? Аз я намирам за твърде хубава.

Андрей. Там е работата, че не е правдива, и аз не съм забелязал по-рано.

Лилия. Нима не може да се каже за белите цветя, че са като душата на дете?

Андрей. Изглежда, че не може. Представи си едно вестникопродавче, запалило угарка, и тича или не... по-добре едно ваксаджийче, зъзнесто през зимата на тротоара, очите му, които молят, малкото треперещо телце, посинелите му устни... Как, Лили, бяла ли е душата на това дете?

Лилия. Какъв си ти – такъв... все гледаш на черната страна.

Андрей. Напротив, знаеш ли, ако аз съм гледал скептично на живота, ако аз не съм вярвал в звездата на страдащите, отдавна да съм свършил със себе си.

Лилия. Да си свършил! Защо?

Андрей. Ех, мъчно е да се разправя за това... Тежко беше там и сам човек не може да понесе. Но другите окуражават.

Лилия. Кои други?

Андрей. Онези, които работеха и гладуваха заедно с мене.

Лилия. А те всички ли вярваха?

Андрей. Да, всички. Ония, които не вярваха – загиваха.

Лилия. Ах, колко е хубаво да вярва човек! Знаеш ли, Андрей, аз понякога се страхувам. От какво? Не зная. Но тръпна в смътен ужас. А друг път – вярвам. И струва ми се, че навлиза светлина в душата ми, че „хубавото“ се приближава и ще ме целуне топло по лицето като пролетен вятър. И чакам... чакам често така със затворени очи...

Андрей. Там е работата, че нито един от нас не чакаше със затворени очи. Ние вярвахме в едно „добро“ или в нещо „по-добро“ и се стремяхме към него с цялата младост на душите ни. Стремяхме се с ум, със сили, с всичко. И колкото страданието се съгъставаше, толкова ние ставахме по-настойчиви, дори нагли. Защото човек, поставен в безизходност, отнасяща се не само за него, има право да избира най-прекия път.

Лилия. В такива минути, „когато страданието се съгъставаше“, както казваш ти, не си ли се опитал да обичаш, да любиш?

Андрей. Защо?

Лилия. Така – да ти олекне.

Андрей. Когато нямаш хляб, какво ще ти помогне? Да обичаш е хубаво чувство, но там нямаше време дори и за това. (*Пауза.*) Защо, ти обичаш ли?

Лилия. Аз ли?... (*Нерешителна.*) Да... от тебе защо да крия, Андрей. И без това щях да ти кажа. После, ти сам би забелязал. Той е много хубав! Знаеш ли, Андрей, ние скоро ще се сгодим.

Андрей. Той ли ти каза това?

Лилия. И той, и мама, и г-н председателят.

Андрей. Кой председател?

Лилия. Председателят на дружеството. Той е главен акционер във фабриката.

Андрей. Хъм, значи, има акции и във вашия годеж?

Лилия. Той е негов баща, може ли да не знае?

Андрей (*учудено и с омраза*). Негов баща?! Какво правите вие тука! Хубаво сте я заплели!

Лилия. Андрей... какво искаш да кажеш?

Влиза **Елена**.

Елена. Забравих да ти кажа, Андрей – един файтонджия е дошъл още преди час и настоява да те види. Ще слезнеш ли доле?

Андрей. Нека дойде тук.

Елена (*неохотно*). Добре, както искаш. (*Излиза и вика отвън: „Мария, нека се качи горе!“ Гласът на слугинята: „Госпожо, та той ще изцапа.“*)

Андрей (*смее се беззвучно и с болка*). „Ще изцапа“... Та тука и без това е достатъчно изцапано. Не мога да разбера как се гледате в очите. Не се ли срамувате една от друга?

Лилия. Андрей, Андрей... кого осъждаш, какво съм виновна аз?

Андрей. Ти ли? Да, ти може би не си виновна, защото си млада и имаш своя дял, свое право над младостта. Впрочем защо се бъркам аз, когато осем години животът е текъл така? Кой ми дава право да преобразявам? Мога ли?

Влиза **Файтонджията**.

Файтонджията. Прощавайте. (*Сваля си шапката и я държи отпред с двете ръце.*)

Андрей. Ааа, вие ли сте?

Файтонджията. Бъ... вчера стана една неразбория с парите, дето ми дадохте. Нема време снощи да я оправим. Хора сме, викам – грешим. Казвах на слугинята да слезнете, похубаво беше.

Андрей. Да не би да съм ви дал по-малко пари?

Файтонджията. То за по-малко – не е, току викам, некак

да я оправиме... Милостта ви да прощава. Знаете, стар човек съм, та ченето ми комай повече работи.

Андрей. Нищо, старче. Кажи каква грешка има с парите, да я уредим. Другото... остави. Истината си е истина – какво си виновен ти?

Файтонджията. Там е всичкото – кой знае истина ли е, или не е? Гледаш го черно, току-виж – излезе бело. Очите ми не гледат хубаво вече. Гледам ви, знаете – чужд човек, и почнах да бръщолева и за било, и за небило. От прост човек – толкоз. Де да зная аз, стар човек съм; в наше време чест беше едно, сега е друго. Че госпожата ходела с господин председателя на разходка – какво от това? – сега всички така правят...

Лилия гледа бледа и учудена. Андрей е смутен.

Андрей. Остави това... Нищо...

Файтонджията. Та ще ви се моля, не хващайте кусур. И малко ракия бях пийнал, а тя, пустата, развързва езика. Пиян човек – съдран чувал. Аз само добро съм видел от фабриката и ако научи господарят, ще изгони по моя вина син ми... Та... много ще ви се моля...

Андрей (*тупа го по гърба и му подава цигара*). Не се бой. Нищо няма да кажа. На – запали. Нали пушиш? А за парите, какво?

Файтонджията (*взема цигарата и я поставя на ухото*). Благодарим. Таквоз... за парите – нищо. Аз само тъй... Уж де... (*Гледа умолително Андрей.*) Пак ви се моля... Сбогом. (*Излиза, мърморейки.*) От прост човек – толкоз. Само беля да си навлече на главата.

Пауза.

Лилия (*разтреперана*). Значи, ти знаеш?... Затова ли се възмути?... Андрей, затова ли негодуваше, когато ти казах, че обичам Жорж?...

Андрей. О, той Жорж ли се казва?

Лилия. Какво е виновен, та го мразиш?

Андрей. Не го мразя. Но чудно ми е как вие, които, за да защитите вярата си, се отказате от мене, сега можете да живеете под един покрив, като че ли нищо не става помежду ви.

Лилия. Андрей, аз треперя и се радвам... Знаеш ли? Сега ти ще промениш всичко. Ти затова си дошел, нали?... Да промениш всичко. Да направиш в този дом да бъде по-топло... Аз съм слаба, Андрей, какво съм аз? Аз дори не виждам какво трябва да се промени освен онова, което се отнася до любовта ми, освен онази преграда между мене и мама, която чувствам благодарение на женската си интуиция. А ти си силен, Андрей, ти ще преобразиш нетърпимото, ти ще разрушиш прегради...

Андрей. Да разруша преградите? Хъм... би било много хубаво. Но преградите крепят най-богатият човек в града – председателят на дружеството, главният акционер във фабриката. Едва ли ще бъде лесно да се бори човек сам. Каква полза да бъде Стокман, когато мръсотията на Мюлтал ще останат. Но мене ме боли... боли... Гост съм и пак боли.

Лилия. Тогава?... Все нещо трябва да стане. Ти дойде, за да ни кажеш, че тука е гнило. Ние знаехме, но не обръщаме внимание. Сега?... Нищо ли няма да ни дадеш ти, Андрей?

Андрей. На вас ли да дам? Едва ли. Какво мога да ви дам? Най-хубаво щеше да бъде за вас, ако въобще не бях идвал.

Влиза **Мира**, облечена скромно. С интелигентно, но уморено лице.

Мира. Добро утро, Лилия. Днес ще свирим ли?

Лилия. Добро утро, Мира. Ах, днес едва ли ще можем. Снощи си дойде моят брат и аз не искам сега да се отделям от него. Андрей, това е моята учителка по пиано.

Андрей (*покланя се*). Предполагам, че едва ли ще намеря тука човек, който да свири на пиано.

Мира. Защо?

Андрей. Кой знае – една моя приумица. В един малък град, където има няколко фабрики, струва ми се, сега музиката слабо би виряла.

Мира. Прав сте. Тука живеят повече работници и имат малко време да се занимават с музика. Другите намират, ако мога да се изразя, по-радикални развлечения... Вие обичате ли музика?

Андрей. Аз обичам всяко изкуство, стига то да ми дава импулс да живея.

Мира. Така ли? Тогава защо се завърнахте? Нима можете вие да живеете при нас?

Лилия. Нали ние сме тука?

Мира. Макар. Какъв импулс може да има тука? Аз съм слушала много за вас. Познавам ви и от вашите скулптури. Без да искам, чух последните ви думи, когато влизах. Какво ще правите? Вие ще си счупите крилата, преди да започнете да летите.

Андрей. Прекомерно ме надценявате. Преди всичко – не мисля да летя. Аз имам доста работа на земята.

Лилия. Ние ще ваеме, нали, Андрей? През прозорците ти ще съзерцаваш далечината и както казва мама (*отива на прозореца*), „ще ловиш своите образи в трептящия въздух“.

Андрей. Много си нетърпелива. И защо ще ловя образите из въздуха, на земята има достатъчно.

Мира. Вижте какво, много ли сте измъчен, много ли сте гладували вие?

Андрей. Неприятно е да се говори за това. Защо питате?

Мира. Защо ли? Защото, ако останете тука, може би съвсем ще пропаднете. Създали си бях едно предубеждение за вас и като че ли ще го разбием. Аз си мислех, че ще запалите огъня, който сте носили в душата си, а изглежда, че животът ви е уморил. По-добре идете си. Боя се за вас, идете си!...

Лилия (*изплашено*). Татко!...

Андрей. Защо така извика?

Лилия. Не зная... Мене ме е страх как бързо почнаха да летят часовете. Андрей, моля те, бъди по-примирителен... Не бързай, моля те, Андрей, не бързай... *(Трескаво.)* Аз много те обичам, Андрей... и ти ме обичаш, нали?... Не бързай... ти имаш време... Нали няма да бързаеш?

Андрей. Какво става с тебе? От какво се плашиш? Разбира се, че имам време.

Лидия. Той ще дойде сега и... ще почнете... И за него ми е много мъчно, Андрей... Повярвай, той е много добър... Но всички ние тука сме заплетени, всички ние сме... Почакай, не бързай...

Мира. Тебе не ти е добре, Лилия, по-хубаво да излезем. *(Хваща я за ръката и я подпира.)*

Лилия. Не, нищо не ми е... Сега, Мира, нека отидем да посвирим... Ти ще изпълниш онази легенда, как се казваше? – Ах, да, „Предпролет“. За жената в северните страни, която тъй жадно чакала пролетта и когато лъхнал първият пролетен вятър, една лавина я затрупала в хижата ѝ...

Излизат бавно, с несигурни стъпки. Андрей стои една минута сам, умислен. После махва енергично с ръка.

Влиза **Борис Попов**.

Попов *(развълнуван)*. Сам ли си?

Андрей. Да, току-що излязоха Лили и учителката ѝ по пиано.

Попов. Така е по-добре... Искях да поговоря с тебе насаме.

Андрей *(овладян)*. Не е излишно.

Попов. И мисля, че колкото по-скоро, толкова по-добре. Трябва да се разясни хоризонтът, докато не е настъпила буря.

Андрей. Ти все още си запазил морската си терминология. Само че не е ли необходимо да настъпи бурята и тогава да се разясни?

Попов. Андрей, не играй на думи. Аз винаги съм бил

радикален. Компромисите никога не са ми били присъщи. Твоето място в този дом след завръщането ти е съвсем неяснено. Това чувствуват всички. И все още като че ли моите мишци са най-здрави и ще трябва аз пръв да се пусна в открито море.

Андрей. Работата не е толкова рискована, колкото я представяш. Въпросът се свежда – ще остана ли аз тука, или не. И едното, и другото не е страшно. Вие осем години сте живели нелюбо без мене, така че прекрасно бихте могли да живеете и по-нататък.

Попов. Да оставим дилемите. И без това ще трябва да бързаме. След малко тука ще дойдат председателят и инженер Романов. А да чакам повече нямам сили, не мога. *(Отчаяно.)* Защо направи това, Андрей?

Андрей. Защо хвърлих бомбичката ли? Защо беше толкова малка? Защото силите ми бяха – шепа барут и съзнанието – мъгливо.

Попов. Какво те накара да оскверниш вярата на толкова поколения; какво те накара да поругаеш онова – единствено и неотменно, – към което обръщаме очи в най-критичните минути?

Андрей. Не, аз не исках да поругавам вярата ви. Напротив – исках да я пречистя. Аз тогава наивно вярвах, че някак си с един протест би могло да се преобрази всичко. А не било така. После всеки ден моите илюзии умираха една след друга. И днес вече не мисля да пречиствам онова, в което вие вярвахте. Безполезно е.

Попов. Пречистване... да пречистиш нашата вяра? Защо? От какво? Хубаво пречистване!... Блестели са свещите... Стотици души, обърнати към небето, са чакали да възкръсне Оня, който е носил любов на цялото човечество... И когато свещеникът е казал „Христос възкресе!“, твоята играчка, както я наричаш, иде да пречисти хората. Едно полудяло дете и днес напомня за твоето причастие.

Андрей. Разбира се, че не е хубаво да полудее заради

мене едно дете. Да прекъснеш нормалното съществуване на един току-що започнал живот... Не е хубаво... Но тогава всички бяхме полудели, или не – хипнотизирани.

Попов. Всички! (*Раздразнено.*) Не е вярно, аз никога не съм бил хипнотизиран! Винаги съм гледал с отворени, моряшки очи. Морето никога не търпи хипнотизирани.

Андрей. Нека да не бъдат всички. Имаше някои, които виждаха, но мълчаха, защото им беше удобно да мълчат. Други не смееха. Аз бях най-младият, най-избухливият и не издържах...

Попов. Да... не издържа... и все пак началото не е ясно. Какво те накара?

Андрей. Чакай, чакай, сега ще ти кажа... Нека събера мислите си. Няма да се оправдавам... Отначало, когато бях в чужбина, дълго мислих за това. Отпърво всичко беше в мъгла, но после лека-полека взе да се прояснява. Разбрах, че не така би трябвало да постъпя. Най-голямата ми грешка е тази, че хората не знаеха защо постъпих така. А иначе, по принцип бях прав.

Попов. Не разбирам. Прав?!... Как по принцип... Защо прав?... Какво бяха виновни онези, които бяха вътре, та искаше да ги накажеш? Какво бе виновно детето...

Андрей. Детето не е виновно за нищо. Но другите все пак бяха виновни, защото не виждаха. И ако съм избрал тази нощ, сигурно съм искал да разберат. Именно това ли съм искал, или не – и досега точно не мога да разбера, но иначе не може да бъде. Съвсем ясно помня обаче, че моята бомбичка бе предназначена главно за свещеника.

Попов. За свещеника?!

Андрей. Тук е цялата наивност.

Попов. Андрей, ти още носиш гангрената, с която избяга. Внимавай, днес ние се мъчим да поставим мост над пропастта. Стига толкова! Бъди конкретен! За какво причастие бълнуваш?

Андрей. Не бълнувам. Като че ли сега оживява карти-

ната пред мене. Помниш ли, десет дни преди Възкресение обесиха едного. Разправяха, че бил предател. Защо, какво го е накарало? Сложните предпоставки обществото обикновено не търси. Спомням си последния момент: свещеникът се приближава до него да му даде причастие. Тука е всичко! Именно в този момент ме озари една светлина. Трябваше ли свещеникът да носи причастие? Той извърши обряда със същото равнодушие, с което венчава. Той способствуваше да се убие един човек. Той беше едно цяло с оная официална процедура. До бесилката, безмълвен, с див поглед, стоеше оня, който след няколко минути нямаше да бъде жив. Човекът бе извършил престъпление. Но трябваше ли религията да се присъединява към новото, което щеше да се извърши след малко? И ако съдът искаше да премахне опасния човек, ако искаше да го накаже, сега религията му отваряше вратите на рая. Това съвсем не е вярно. Тука между съд и религия съществуват очебийни противоречия, но ясно е, че нито едните, нито другите имаха право. Съдът убиваше по строги закони, работени стотици години. И страшното е там, че се убива човек с умисъл, че се извършва злодеяние, написано в хиляди томове, а религията не протестира. Напротив – присъединява се към процедурата, раздавайки индулгенции.

Попов. Нима не трябваше да му облекчи последните минути?

Андрей. Но защо да бъдат последни? И после с каква вяра в този момент човек приема причастие? В неговото лице няма капка кръв. И аз съм убеден, че ако в същата минута го разстреляха или удареха толкова силно, че той да умре, сигурно не би почувствувал никаква болка, сигурно толкова силно е бил овладян от призрака на бесилката.

Попов. Но въставаш против убийството с убийство. Къде е логиката? Значи, все пак ти си бил много млад и избухлив. Значи, не си имал право.

Андрей. Да, да... много бях млад... Но методът ми бе лош не защото е жесток, защото нямаше никакво въздействие.

Кой разбра тогава моята погнуса? Никой. А нея трябваше да разберат. Нея... Сега не бих постъпил така. Сега бих накарал хората да разберат ползата от всичко, което ще върша. Бих ги накарал сами да постъпят като мене и тогава вече е друго.

Попов. А знаеш ли в какъв критически момент за нас направи твоето „причастие“? Знаеш ли, че ако не беше председателят, ние отново щяхме да пропаднем?

Андрей. Възможно е. Но доколкото разбирах, постъпих честно. А този „председател“ – няма един ден откак съм пристигнал, и постоянно слушам за него. *(Изпитателно.)* Що за благодетел е той?

Попов. Стига, Андрей, ти все още много бързаш. Какво мислиш да правиш тука?

Влиза Елена.

Андрей. Мисля да работя, ако намеря работа.

Елена *(към Попов).* Защо така питаш? Нима той не е в своя дом? Андрей ще работи, Андрей ще вае.

Попов. И ти бързаш. Чакай... Аз много бих искал Андрей *(с копнееща болка)*, ти да останеш тука... да заработиш над твоите статуи... Знаеш ли, често пъти сам себе си съм обвинявал... Може би моят живот на моряк ти е дал този огън в жилите. Но ти го дай на твоите статуи и аз ще ти бъда много признателен.

Андрей. Разбирам. Само че аз искам да работя. Не желая да съм в тежест на никого.

Попов. Андрей, вие сте само двама – ти и Лилия. Ние работихме за вас цял живот и много горчивини понесохме. Ти си страдал достатъчно. Остани тука, работи над твоите скулптури и забрави миналото. Може би това, дето каза за религията, е право. Но аз съм стар, Андрей, и не мога вече да летя толкова високо.

Отвън се чува шум на спиращ автомобил.

Това са те. Сега нека всичко има нормален вид. Моля те, Андрей, бъди разумен. Председателят и инженер Романов не са лоши хора... *(Забъркано.)* Председателят е... как да кажа... Председателят... наш покровител... *(Гледа уплашено.)* Елена нервно си търси място на сцената.)

Андрей *(с болка).* А твоята безкомпромисност, татко?

Попов *(отива при Андрей и го прегръща, не давайки му да говори).* Стига, стига, мое момче... Колко е хубаво сега... ти се завърна... ти си здрав. После ние ще говорим за безкомпромисността... Знаеш ли, Андрей, аз бих искал ти да изваеш Бранд, с развети коси, в момента, когато преминава разпенения фиорд...

Вратата вляво е отворена. Влизат: Председателят, инженер Романов и Жорж.

Романов *(смее се басово).* Виж, това е хубаво... Нали, драги Председател?... След като си гледал кръв, да присъствуваш на една сантиментална сцена... Нали е хубаво?... *(Смее се.)*

Председателят. Вие все се шегувате. Впрочем в случая не е съвсем уместно.

Романов. Защо?

Жорж. Разбира се, че не е хубаво да се подигравате с чувствата на един баща.

Попов. Нали аз имам право, г-н Председателю?

Председателят. Разбира се, разбира се.

Жорж. Инженер Романов никога не е имал деца и не разбира.

Елена. Моля ви, господа, защо не седнете?

Попов. Да, аз съвсем забравих.

Романов. А кой ще ни представи?

Попов. Почакай, Романов, ти все искаш всичко да върви

като машина. *(Като сочи Андрей.)* Моят син. *(Последователно сочи.)* Господин Председателят на управителния съвет на дружеството, инженер Романов – заведующ техническата служба, и Жорж, тука всичко така го наричат – син на господин Председателя.

Андрей. Но аз познавам господин Председателя и син му още от по-рано.

Председателят. Съвършено вярно. Само че вие сте се променили до неузнаваемост... Възмъжали сте.

Романов. И тъй, вие се завърнахте-е-е. Все пак – родината... Това е хубаво... да, да, това е хубаво. Къде бяхте досега, ако моят въпрос не ви огорчава?

Андрей *(смее се бодро)*. Защо да ме огорчава? Не съм бил в затвор.

Романов *(смее се)*. Заслужен отговор. В Русия ли бяхте?

Андрей. Не. Бях в Германия.

Елена. Вие почвате като следовател. Не е ли по-добре да вземем по чашка ликьор?

Попов. Непременно, Елена.

Председателят. По случай завръщането на син ви, нали?

Елена. Да, за нас днес е празник. Извинете ме за момент. *(Излиза.)*

Романов. Тя сигурно много се радва?

Попов. Ние всички се радваме.

Жорж. Знаете ли, и аз се радвам, че вие се завърнахте. Лилия често ми е разказвала за вас.

Андрей. Тъй ли? Защо се радвате?

Жорж. Не зная защо, но, струва ми се, че бихме могли да станем добри другари. Ние ще се разхождаме с нашата кола и ще говорим за много неща.

Андрей. Кой знае дали ще имам време.

Жорж. Не се безпокойте. В един такъв град винаги има повече време, отколкото ви е нужно.

Романов. Напълно съм съгласен с Жорж. Човек просто не знае къде да дене това дяволско време.

Влиза Елена.

Елена. Ако вие се бяхте оженили, навярно нямаше да бъдете така.

Председателят. Да, господин инженер, ако вие се бяхте оженили, ако имахте деца, сигурно времето нямаше да ви достига.

Попов. Сега ти си кораб, който няма определен порт за спиране.

Романов. И така е по-хубаво, нали? Вечно на открито море...

Попов *(смее се)*. Да, романтично...

Жорж. То е, защото у вас няма вече енергия. И не само у господин Романов, а почти във всички стари. Аз никога не мога да остана без цел.

Романов. Да установиш рекорд на автомобилна скорост в България?

Жорж. Макар и само това да е, все пак е цел. После, да подготвя речта...

Романов. Ти още ли не си подготвил тази реч? Досега бих направил два генерални ремонта.

Андрей. Вие говорите за реч. По какъв случай?

Жорж. Нашият град устройва футболен турнир и на утрото по този случай аз ще трябва да произнеса реч. Ах! – ето, вече имам идея! Вие можете да ми помогнете.

Влиза Слугинята и подава на всеки чашка. Оставя подноса и шише с ликьор и излиза.

Андрей. Не зная с какво бих могъл да ви бъда полезен.

Попов. Виждате ли, прав е Жорж, младите започнаха веднага дейност. Ние ставаме бракувани кораби.

Жорж. Ще бъде много хубаво, ако вие декорирате салона за утрото. Татко обеща вече своята подкрепа.

Председателят. Може да се вземе една купа, която да

носи името на дружеството. Така би се подигнала неговата морална и обществена стойност.

Жорж. О, идеята е великолепна!

Романов. Но ние се забравихме, гоєпода. Наздраве!

Попов. Наздраве за младите.

Председателят. Наздраве за завърналия се. Момко, тази фабрика е издигната на плещите на вашия баща и инженер Романов. Ние искаме от вас – нашите синове – да я запазите, да удвоите това, което ние направихме. Не е мъчно. Трябва да бъдете малко умни и никак не сантиментални. Останалото е лесно.

Романов. И за ваше здраве, господин Председател – двигателя на фабриката! За здравето на всички. *(Смее се.)* И за моите бъбреци...

Елена. Пардон, аз съвсем забравих, че не биваше да ви поднасям ликьор.

Романов. Нищо, госпожо, сега е екстрен случай.

Председателят. Трябва да спазвате предписанията.

Жорж. Наистина, господин Романов, защо не вземете мерки? Вие имате пари, защо не се лекувате при специалист?

Романов. А къде е времето, времето къде е?

Андрей. Мисля, че който има пари, има и време.

Романов. Теоретически е така. Но практически – работата стои малко по-иначе.

Андрей. Защо?

Романов. Защото днеска ще се случи нещо, утре друго и време все не остава. Например тази сутрин някакъв каиш замотава кой си... Кой е отговорен? Аз. Кой ще се разпръва с разните следствени власти? Аз. Вие не познавате отговорностите. И после – всяко предприятие си има своя, тъй да се каже, интимен живот. Ако не го пазя скрит, то значи да рискувам преди всичко своите акции.

Андрей. Такаа... Значи, и вие имате акции във фабриката и затова пазите скрит „интимния ѝ живот“?

Председателят. Въобще всяка индустрия, всяко предприятие има свои скрити страни. Необходимо е.

Попов. Те са млади и не разбират нищо от тази материя.

Елена. Борисе, нали и той е инженер. Може би Андрей има право.

Попов. Какъв инженер?!

Елена *(със задоволство)*. Забравих да ви кажа, че Андрей е завършил инженерство.

Попов *(радостно изненадан)*. Истина ли, Андрей?

Романов. Вие сте инженер? Какъв инженер?

Андрей. Миналата година завърших машинно инженерство.

Председателят. Ето един рационален младеж.

Попов. И ти сега си инженер? Андрей, а как можа да завършиш, отгде взе пари?

Андрей. Ех, сега защо да се връщаме на толкова болни теми. Разбира се, не е лесно да се работи нощем, а денем да се слушат лекции; не е лесно да правиш на половината студенти от факултета чертежите. Но всичко мина...

Попов *(сконфузено)*. Да, да, да не се връщаме на такива болни теми... всичко мина...

Председателят. Виждаш ли, Жорж, ето един положителен човек. На такива хора може да се довери всичко.

Андрей. Там имаше много такива и все пак нямат работа.

Председателят. Бъдете сигурни, щом сте изплавали долу, останалото е лесно.

Романов. Чакайте, чакайте... Мм... защо да не е възможно?... Господин Председател, ето ви удобен случай за моите бъбреци. Вие преди малко казахте, че на такива хора може всичко да се довери. Аз съм вече стар, имам акции във фабриката, имам държавна пенсия... защо ми е повече работа? Ето ви моя заместник. Уморен съм, стига толкова.

Председателят. Не е невъзможно, но... как да кажа, той е още много млад.

Романов. Добре, сега сме в началото на май. Нека работи заедно с мене два-три месеца и после...

Елена. Ах, много-много съм ви признателна, господин Романов.

Попов. Вие просто се жертвувате.

Романов. Никаква жертва. Необходима ми е по-дълга почивка, а още по-добре, ако съвсем зарежа работата. Здраве-то преди всичко.

Елена (*кокетно към Председателя*). Надявам се, че ще бъдете така добър...

Председателят. Защо не. Ще покаже пробната му служба, нали, Романов? Още по-добре – че ще можем да поставим на този отговорен пост човек, който произхожда от нашите среди. Но ние не сме питали още него.

Елена. О, Андрей ще бъде съгласен.

Андрей. Разбира се, съгласен съм да работя и като обикновен техник, в случай че няма работа.

Попов. Нуу, какво, Андрей?

Елена. Никога няма да допусна.

Председателят. Не се безпокойте, госпожо, съгласен съм, ние все пак трябва да си създаваме кадър.

Елена. Съгласен сте?! (*Гледа го ласкаво.*) Благодаря ви, господин Председателю.

Попов. Просто не зная как да ви благодаря.

Андрей (*със сдържана учтивост*). И аз също. Ще се по-мъча да оправдая себе си като техник.

Влиза **Сираков**. Едната му ръка над лакътя е ампутирена.

Сираков. Извинете... (*Раболепно.*) Но... господин директоре, имам да ви докладвам нещо важно. Струва ми се, че ще... но вие по-добре знаете какво трябва да се направи.

Попов. Какво има?

Сираков (*вади от чантата си вестници*). Заповядайте.

Тук в местния вестник има една статия по повод тазсутрешната злополука.

Попов. Дайте.

Сираков стои зад него и му сочи с молив мястото на статията.

Андрей. Какво се е случило? Каква злополука?

Романов. Неприятности винаги се случват. Тука не е Германия. Там работниците са дисциплинирани – внимават. При качване на каиш тази сутрин един работник е бил убит.

Председателят. В България повече от 80% от злополуките се дължат на невниманието на работниците.

Андрей. Нямате ли специалист за тази работа?

Романов. Имаме, но той е в отпуск.

Попов. Дявол да го вземе, това куче, Сидеров, пак се зъби.

Романов. И има право.

Попов. С какви ли не храчки ни кичи... „фабрика за човешки кожи“, „експлоататори, които нямат милост“...

Елена. Фуу... що за сарказми!

Романов. Пак ви казвам – има право. Хиляди пъти съм ви говорил по тази работа. Да му метнем нещо, и ще видите как ще млъкне. Ще млъкне, помнете ми думата.

Председателят. Трябва да се помисли. Всеки случай така не бива да продължава. Инженер Романов има право. Жалко е само, че тези проклети журналисти много често се сменят в нашия град. Виждате ли, господин млади инженер, „интимният живот“ се налага, не може без него. Но... да ставаме.

Попов. В другата стая ще бъдем по-спокойни.

Романов. Не трябва още отсега да отчайваме моя заместник.

Елена. Господа, толкова ли е важна работата? Поне днес...

Председателят. Разбираме ви, но трябва да се бърза. Всеки момент може да пристигнат следствените власти и ние трябва да бъдем готови да ги осветлим и да приготвим показанията на свидетелите работници.

Андрей стои умислен; останалите, без Елена и Жорж, излизат.

Романов (на излизане). И тъй, колега, не се отчайвайте. Все пак всичко е лесно. Принципът е – живот на машините и производство. (Излиза.)

Жорж. Интересен човек е инженер Романов. Вие как го намеряте?

Андрей. Рано е да се произнасям.

Елена. Той ти направи голяма услуга. Искате ли да извикам пианистките?

Андрей. Както обичаш, майко.

Жорж. Непременно. Аз съм обещал за днес една разходка на Лили.

Елена. Искате да кажете да я извикам.

Жорж. Ако не им преча?

Елена. Не се безпокойте, Жорж; тя би се радвала да ви види. (Излиза.)

Жорж. За какво мислите? Или сте уморен?

Андрей. Уморен? От какво? Някак си още не съм свикнал с обстановката.

Жорж. Тука е много глухо, нали? А там – шум, живот... Ах, колко ми се иска да се запие, да бъда погълнат от онзи шум, от онова веселие!

Андрей. Вие имате възможност, защо не заминете нанякъде?

Жорж. Татко не позволява. Искях, но той се страхува. Знаете... аз съм му единствен син.

Андрей. Да, да, естествено...

Влиза **Лилия**, водеща **Мира** за ръка.

Лилия (изплашена). Свърши ли се, Андрей?

Андрей. Засега – да.

Жорж. Ти си изплашена, Лили, какво има?

Лилия. Ааа, Жорж!... Извинявай, аз забравих... Добро утро. Нищо, нищо няма.

Мира. По-добре е да си отида; и без това днес нищо не свършихме.

Лилия. Не, остани! Моля те, Мира – остани. Нека има повече хора... По-хубаво е...

Жорж. Лили, ти сега можеш да поздравяш брат си за новата му длъжност.

Андрей. Много бързате. Още не е окончателно установено.

Жорж. Познавам баща си – той държи всякога на дадената дума.

Лилия. Каква длъжност?

Жорж. Брат ти ще замести инженер Романов.

Лилия. А господин Романов?

Жорж. Той ще отиде да се лекува.

Лилия. Аз никак не се радвам.

Андрей. Защо?

Лилия. Много повече бих искала ти да ваеш.

Мира. Значи, наистина вие ще заместите инженер Романов?

Андрей. Така казаха, госпожице. Изглежда, че и вие не се радвате?

Мира. Право да си кажа – не.

Андрей. Интересно.

Мира. Защо трябва да се механизирате и вие? Защо трябва и вие да ставате част от тази фабрика?

Андрей. Защото трябва да се яде.

Мира. И вие ще ръждясате, както всички. Непременно ще ръждясате... Мислех, че ще донесете нещо ново тука. Ми-

слех, че ще раздвижите душите на хората. А сега си поставяте сам веригата... Ние и без това сме много тихи... Колко е страшно, че тука няма нито една гръмотевица... Мислех, че ще бъдете огън, който ще махне ръждата.

Андрей. А боли ли?

Мира. От какво?

Андрей. От веригата, от пустота.

Мира (*въздиша*). Да, много боли.

Жорж. И от скуката, нали?

Мира. Не само аз чаках да дойде някой и да раздвижи града, а много други. Сега ще настане отново мъртвило. Сега ще бъде по-мъртво отвсякога... Значи, и вие не носите огън?

Андрей. Разбирам ви... Мнозина ли, казвате, чакат? От дълго ли чакат? Искате ли? Вие нищо не искате, госпожице, вие само мечтаете. Не може, ако се иска, да се чака осем години, и то само един човек. Какво съм аз? Сам не съм нищо. Тука има други, много по-силни от мене. И ако само аз съм някаква надежда, дълго има да носите своята болка като онзи там. (*Сочи „Човека под бреме“.*)

Лилия. Защо го кориш, Андрей?

Андрей. Защото и той много е ръждясал.

Мира. Не сте справедлив. Вие много хубаво сте въплътили в него трагедията на тишината. На нашата тишина... Бедният, как крета... също като нас... като всички ни. А вие не сте ли изгубили надежда, че той някога просто тъй – ще изтърси бремето си – болка и тишина?

Жорж. Заклевам се, че вече не разбирам от тази философия.

Лилия. И аз. Но мене ми се струва, че чувствавам.

Андрей (*към Жорж*). Вие не разбирате, защото за вас бремето е само скука. (*Към Мира.*) Как мислите, не възприемате ли и вие малко едностранчиво „Човека под бреме“?

Мира. Едностранчиво?

Андрей. Да. Защото някога аз исках да символизирам с него не само страданието, а и много други неща. Някога мислех, че този човек въобще няма да се освободи от предразсъдъците, от мизерията, от вярата си, че върши подвиг, като носи това бреме.

Мира. А сега?

Андрей. Сега вярвам. Мина времето, когато хората мислеха, че с глада ще отидат по-близо до Бога. Гладът ги учи сега да искат свое право под небето. Те много чакаха, чакаха като вас и сега вече искат.

Мира. Тогава гръмотевицата ще дойде?

Андрей. Ще дойде. Гръмотевицата, когато човекът ще хвърли своето бреме и то ще падне със страшен грохот. Този човек аз бих искал да извая. (*С увлечение.*) Този човек... Силен, опиянен от свободата си... с мускули от стомана... с блестящ поглед...

Мира (*унесено*). И възроден, нали?

Андрей. И възроден...

Мира. И горд, нали?

Андрей. Да, и горд... С бликаща младост...

Мира (*увлечена, неусетно отива при него и го хваща за ръката*). С младост, с младост!... Ти ще го изваеш!... Трябва да го изваеш, Андрей, трябва да го изваеш!...

Жорж. О, вие много бързо станяхте интимни!

Лилия (*бързо*). Жорж, моля те...

Мира (*стряска се*). Да... Какво?... Извинете... Какво направих аз?... Извинете... Аз трябва да си отида.. Така неусетно...

Лилия (*отива при нея*). Мира, слушай, аз те разбирам.. Остани, Мира!... Той не искаше...

Мира. Не, трябва да си отида... Довиждане. (*Излиза.*)

Лилия. Какво направи, Жорж. Колко си лош!

Андрей го гледа мрачно.

Жорж. Какво?... Аз се пошегувах. А тя така се увлече.
(*Към Андрей.*) Вие като че ли ми се сърдите?

Андрей. Нещастната, тя трябва много да е страдала.

Лилия. И да знаеш как чувства музиката!

Андрей. А само с уроци по пиано ли живее?

Лилия. Помага на татко в неговата работа. А някога и те са били богати.

Жорж. Аз не я обичам много. Тя като че ли ни гледа някак отгоре и с малко злоба.

Лилия. Отгоре? Кой знае, може би има право.

Влиза **Попов** със **Сираков**.

Попов. Жорж, ние отиваме до фабриката. Баща ти пита дали ще дойдеш с нас.

Жорж. Разбира се, че ще дойда. В такова време е просто удоволствие да се кара. Лили, кога ще дойдеш с мене, нали ми обеща за днес? Ще те взема днес и ще караме славно! (*Към Андрей.*) И вие, ако обичате. Много се радвам, че се виждаме отново след толкова време. Довиждане. Ще има доста да говорим. По въпроса за „стоманените мускули“ съм напълно съгласен с вас. (*Излизат заедно с Лилия.*)

Попов. Андрей, когато отпочинеш, ще бъде необходимо понякога да обикаляш из фабриката, за да се запознаеш с машинарията, а главно – с двигателя и котлите.

Андрей. Добре. Мисля, че утре или другиден ще мога да почна.

Попов. До заминаването на Романов ти ще бъдеш негов заместник, а отговорност за всичко ще поемеш след тази дата.

Андрей. Добре.

Попов (*към Сираков*). Сега, Сираков, ти ще отидеш в канцеларията и там ще приготвиш изложенията по злополуката. При себе си няма да допускаш никого. Трябва също да редактираш в духа, в който ти казах, показанията на свидетелите работници.

Сираков. Разбирам. Господин директоре, не е излишно да ви доложам... (*Поглежда Андрей.*)

Попов. Може да говориш всичко пред него.

Сираков. Като че и Боев насъсква работниците. Нещо негодуват за злополуката...

Попов. Кой ти каза това?

Сираков. Хе-хе-хе, аз имам хорица, които...

Попов (*като на себе си*). Ако той не беше толкова способен, ако производството не вървеше с него тъй добре...

Сираков. Аз само тъй... долагам...

Попов. Сега остави това... аз знам. Прибери всички книжа и иди в канцеларията.

Чува се отвън автомобилна сирена.

А ти, Андрей, почини си и можеш да обикаляш. (*Гледа го.*) Здрав си. Нищо ти няма. (*Приближава се до Андрей и го тупа по рамото.*) Само малко си бледен... Ще се поправиш. (*Излиза.*)

Сираков прибира книжата в папка.

Пауза.

Андрей. А вие, какво?... (*Гледа го. Пауза.*)

Сираков. Нищо.

Андрей. Чиновник ли сте тука?

Сираков. А че... чиновник.

Андрей. В канцеларията?

Сираков. Навсякъде...

Андрей. Професия имате ли?

Сираков. И аз съм техник, само че в едно предприятие на господин Председателя си изгубих ръката при злополука.

Андрей. А сега?

Сираков. Сега – нищо... работя...

Андрей (*с презрение*). Работиш... А знаеш ли каква е разликата между тебе и червея?

Пауза. Сираков го гледа учудено.

Когато настъпиш червей и се откъсне част от него, тя пак ще израсне, но твоята ръка – никога!

Завеса

ДЕЙСТВИЕ ВТОРО

Чакалня във фабрична амбулатория. Наоколо до стените пейки. В средата – голяма правоъгълна маса и по нея разпокъсани списания и вестници, наоколо ѝ няколко стола. По стените са окачени картини с твърде съмнителна художествена стойност. Сюжети: „Борба с туберкулозата“, „Венерическите болести“ и плакати „Пази чистота“ и други. Вдясно – прозорец. Вляво – врата, която води за приемната на лекаря. В дъното – голяма двукрила врата, напълно отворена. През нея се виждат рафтове с медицински потреби. До самата врата от външна страна, в ъгъл, има телефон.

I работник (60 г.). Та свири, казваш, а?

II работник (25 г.). Свири.

I работник. Силно ли?

II работник. А че... силно. Тука. *(Сочи гърдите си.)*

I работник. Май че не е силно, ама си се изплашил. Много се плашите сега младите. А ние през войната...

II работник *(прекъсва го)*. Какво вие през войната? Ти да си, та няма да се плашиш, а? Така било то! Войната... Остави я ти нея... Тогава е било друго...

I работник. Чакай бе, момче! Виж го как хвърква? Ама дее... Дай на човек две думи да каже...

II работник. Яд ме е, че само брътвиш.

I работник. Защо да брътвя? Чакай да ти кажа, пък тогава... През войната беше то. Един студ, студ, да плювнеш, плюнката на лед пада, на парчета...

II работник. Е, чак толкова... Чул си го отнякъде.

I работник. Не вярваш, а? Какво си видял ти, момче – нищо. Още две косъмчета имаш под носа си... Та тогава нещо

взе и мене да свири в гърдите. Ама свири, ти казвам – хармоника! Престане ли французино да боботи с антилерията, съберат се момчетата в землянката и викат: „Хайде, бай Младене“... Седна аз на средата, а те около ми и... слушат. Хеле, имаше едно даскалче: „Бай Младене – кай, – ти пари трябва да взимаш за музиката.“ Забоботи пак антилерията, а то се обажда: „Виждаш ли – кай, – французино ти плеска ръце.“ Един вид бравос ми викат, разбираш ли?

II работник (*смее се*). Измисляш ги, ама хубаво ги измисляш. А французите ти ръкопляскат, а? Много пък далече се е чуло.

I работник. Че защо, може по безжичния да слушат хората. Ама какво съм седнал да ти разправам, ти не знаеш какво е това „безжичен“. Така, момче... Няма нищо – за една седмица ми мина.

II работник. А мене от пет месеца е и не минава.

I работник. От пет месеца? Тогава – не знам.

II работник. Мъчно ми е, не мога понякога място да си намеря. Имам детенце... Завърна се вкъщи и то запротяга ръчиците: „Татко... татко...“ (*Съвсем с мъка*.) Едва бръщолев... Искан да го целуна, а не ми дават.

I работник. Не дават ли?

II работник. Не дават.

I работник. Кой не дава?

II работник. Докторите...

I работник (*със съчувствие*). Тюуу – зверове!

II работник. И като си помисля, че ще трябва да го остава... На кого?... С какво ще живеят?...

I работник. Е де, е де, виж го къде отиде. За това не мисли. Млад си, като на куче, дето е казано, ще ти мине. Аааа таквоз... за това не мисли... Не струва. От мъка човек се болява... Тъй ами, не мисли...

II работник. И аз не искам да мисля, ама само влиза в главата ми. Като муха – пропъдиш я, а тя след малко, ето пак забръмчи до ухото ти.

Влиза **III работник**. Едър, с кожен каскет и китката му на едната ръка е превързана грубо.

III работник. Подрали сме, както се вижда. Брей, ама жегата ще бъде днес... (*Бърше си челото*.)

I работник. Ба, така, на сянка, както съм тука, нищо ми няма.

III работник. О, бай Младене, ти ли си бе! И ти при доктор на стари години. Какво ти е!

I работник. А че... очите, баевото. Не гледат пустите, сълзят и беля ми правят.

III работник. Беля ли?

I работник. Онзи ден надзирателю ми каза да боядисам сто и петдесет парчета червен цафтиян. Хубаво, ама от пусти недоглеждане първите шест парчета съм боядисал сини и чак после се усетих. После – разправия, колкото си искаш. Така е то, когато човек не доглежда.

III работник (*смее се*). Голяма работа! И тях няма да ги хвърлят.

I работник. А бе то – така е, ама на...

III работник. Не се коси, ние няма да я оправиме.

I работник. Ти какво, за ръката ли си дошел? Какво ти е?

III работник. Натъртена е нещо.

I работник. А че докторът ще ти помогне ли на натъртено?

III работник. Все по разбира той.

I работник. Разбира, вятър! Аз от баба си още знам – на натъртено – лук. Лучец, лучец на натъртено. Така да знаеш. Турни кълцан лук, пък после, ако не мине, магаре ми кажи.

II работник (*мълчи, умислен до това време*). Ти все знаеш.

I работник. Зная зер. Сега, което знам – знам.

II работник. А за очите си цял не знаеш, ами при доктора си дошел?

I работник. Е, то за очите е друго. И на тях им знам цера, на моите очи.

III работник. Хайде де, какъв е?

I работник. Младост.

Вторият и третият работник се смеят. Влизат **IV, V** и

VI работник. **VI** работник е с патерица. Единият му крак е превързан.

I работник. Не сме били само ние за доктор.

IV работник. Не бой се, лека-полека, както върви, по цяла смяна ще идваме.

V работник. Трай, че иде докторът с онова куче...

III работник. Че какво, като иде, за него сме дошли я. Него чакаме. Или да я оправят, или...

VI работник. Икономии ще ни правят на наш гръб... Ех, няма ли и ние да ги впрегнем един път... да ги видя аз как се вдига ос тон и половина с дванайсет души... Да видим тогава чии крака ще се счупят. „Не си внимавал – казва – и затова си го счупил.“ Не съм внимавал ли? Оооо, да видя аз тогава!...

I работник. Стига бе, момчета, сами на белята в устата влизате.

IV работник. А така сме цъфнали.

Влиза **Сираков**.

Сираков. Много пък болни днеска.

I работник. Всеки по нещо си има, господин **Сираков**. Аз... таквоз... за очите.

Сираков. Не можахте да разберете, брей, не можахте. Сега сме във форсмажор – един като липсва, цялата работа куца.

VI работник. Ти да не искаш на носилка да ни носят във фабриката?

Сираков. За тебе не казвам. (*Към II работник.*) Ти пък защо си дошел?

II работник. Аз си знам защо. Не ме закачай, че както ми е причерняло... Мене свяст ми се вие, а той взел да ме разпитва. Аз си знам защо...

III работник. Ти по-добре си иди и не се бъркай. Никой от добро не идва тука. Какво, ще ни плашиш с директора ли? Казвай на когото си искаш, но не ни закачай.

Сираков (*омекнал*). От добро не разбирате, та човек да ви продума. Кой ви закача? Все искате като началство човек да се отнася с вас. А само за надници плачете. Не може така. Форсмажор сме. Трябва да се бърза. Поръчки има.

V работник. Като има поръчки, та на баща ти парите ли ще пропаднат?

Сираков стои в неловка поза.

Лекарят (*показва се на лявата врата*). Първият поред.

I работник. А че комай аз съм. (*Излизат заедно с лекаря.*)

IV работник. Остави го бе, той, човекът, с това прехраната си вади.

V работник. Нека я вади, само че от сиромашки залък понякога пресяда.

Сираков. Как сте се наострили... Като оси се разбръмчахте.

VI работник. И как ще се разбръмчим!

Сираков. Зная аз кой ви дава тия фитили. Мъти ви главите онзи, механикът Боев, ама на добър край няма да ви изведе. Вие ще пострадате. Мене какво ми е? И аз – работник като вас. Опичайте си ума, че лошо ще стане.

III работник. От това по-лошо де?

Сираков. Мъти се тя някаква, ама де да видиме...

VI работник. А бе ти над чужди мъртви защо плачеш? Гледай тебе да ти е топло, пък нас ни остави. Твоите сълзи

ние ги знаем. Едно ще ти кажа: да не съм те чул друг път за Боев да си казал нещо, ни лошо, ни добро, че зъбите ти избивам. Ти на този човек краката не си достоен да целунеш, разбираш ли?

V работник. Той без риза ще умре, а ти и тези от гърбовете искаш да смъкнеш.

Сираков. Аз нищо не искам, аз... така – за ваше добро ви приказвам. Ваша воля. Като не искате да ме слушате, много ви здраве. *(Излиза.)*

III работник. Какъв е мазен, когато види дебелия край.

VI работник. Почакайте, всички мазни ще станат.

II работник. Колко пари ми струва, когато мене няма да ме има вече...

VI работник. Не е така. Ако само за душите си гледаме, да станем като този скот. Ти дете имаш. За него не мислиш ли? То няма ли да живее по-нататък? Няма ли и то да работи? А на Боев какво му липсва? Получава си хубави пари, ама пак се бори.

III работник. А младият инженер? Баща му директор и пак ръмжи.

IV работник. Наистина това момче не мога още да го разбера. Много човешки се носи. С Боев постоянно се разправят. Обикалят, гледат машините... Някак не по служба се носи.

VI работник. Механикът веднъж ми разправяше: „Честно момче, малко са – казва – такива.“

III работник. Да го няма Романов, той ще ги оправи, ама...

V работник. Какво ще ги оправи бе, така се оправя то. Като бил син на директора, та ще го гледат за черни очи. Господ да е, щом им мъти водата, ще го изгонят.

IV работник (към VI.) Онзи ден, когато ти пострада, чух го да гълчи Лалев: „Ти да не мислиш, че като си взел по-малко хора, голямо чудо си направил? Хем крака си счупил –

казва – на човека, хем оста си побил. Сега – казва – една надница няма да стигне само да я шлифоваме.“

Отваря се лявата врата. На нея се показват **I работник** и **лекарят**.

I работник. Казвам му на това момче *(сочи II раб.)*, че зная цяр за моите очи, а то се смее. Та, за очила – през време на работа, може. Ама за иначе, за постоянно – не си маскаря аз лицето на стари години. Така. Хайде сега, със здраве. *(Излиза.)*

Лекарят. Втори поред. *(Става II работник и мълчаливо влиза в приемната.)*

V работник. Какво му е, та е толкова оклюмал?

IV работник. Гледа си хала човекът.

Андрей. Един човек е унищожен като животно, а ние ще разрешаваме тактически задачи. Срамота!

Отвън се чува сподавен шум: „По-полека, внимавайте на ъгъла.“ Друг глас: „Дръж по-леко де, целият си се схванал, като вол вървиш.“

Лекарят *(излиза през дясната врата. Вън се чува гласът му)*. Не оттука, през другата врата, направо в приемната... Така, внимателно.

Чуват се охканията на пострадалия: „Ей, Иване, Чапраз, ти нож нямаш ли?... Секач?... Убийте ме, беее, убийте ме... А бе вие сърца нямате ли?... Убийте ме, бее... Не мога повече. Ее-ех...“ Заглъхва.

Андрей. Чуваш ли?

Попов. Страшно... И как ли боли?

Андрей. Боли... Знаеш ли, иде ми да ѝ драсна една клечка

кибрит... или като тогава – една бомба, но не малка – така – всичко да пръсне, от основи...

Попов. Кой е виновен тук? Счупил се е шмиргелът, и туйто...

Андрей. Кой е виновен? Без виновен не може. Все има някой, има първопричина винаги.

Попов. Още по-добре. Нека виновният е един, а не цяла фабрика.

Андрей. И ти искаш да го търсиш?

Попов. Разбира се.

Андрей. Добре. *(Отива на телефона и застана, близо до вратата в дъното).* Ало... ало... Канцелария, канцелария... вие ли сте, господин Сапунджиев?... Дайте ми механика Боев... да, свържете ме направо с неговия телефон... Благодаря... Чакам.

Попов. Какво мислиш да правиш?

Андрей. Ще търся виновния.

Попов. А ако няма виновен? Ако виновният сега умира? *(Сочи вратата вляво.)*

Андрей. Обикновено така става. Мъртвият не може да говори, виновният има пари и обществено положение, а истината затрупват с камъни и пръст. *(Телефонът звъни. Андрей отива.)* Вие ли сте, Боев?... Преди малко... естествено, ще започнем... Донесете ми парчета от счупения шмиргел... да, да, и книгата за материалите... тя е в шкафа... дясното чекмедже... Щях да забравя – и офертите за покупката на шмиргелите. Колкото може по-скоро. *(Връща се.)*

Попов. Мислиш ли ти, Андрей, че толкова лесно може да се намери виновният?

Андрей. Не е никак мъчно. Преди всичко това е система. Не е лесно само да се накаже.

Попов. Да, да, дори така да е. Тогава? Имало е хиляди случаи, когато моята съвест на прям моряк се е бунтувала страшно. Но... нищо не може да се направи. Ние всички сме в един кораб, може би според твоите млади очи гнил, плесе-

нясал, пълен с плъхове, и сме се впуснали с него в далечно плаване... Да се изчистят плъховете друг изход няма, освен да запалим кораба... А наоколо е море... няма бряг... По-хубаво ли е да изгорим ние, Андрей, или по необходимост да оставим плъховете?

Андрей *(с болна ирония).* А Бранд, татко, какво ще стане с твоя Бранд – „с разветите коси от бурята, в момента, когато преминава фиорда“?

Попов. Да... Бранд... *(Тъжно клати глава.)*

Андрей. А за плъховете – имаш право. Аз нищо не мога им стори. Аз – сам. Но техният живот е застрашен, защото кораба все пак ще пропадне, защото милиони чакат неговата гибел! И ако вам се струва, че няма бряг – лъжете се, – има бряг!... Но вашите очи са много стари и не виждат, и не искат да видят.

Чува се гласът на пострадалия: „Докторе, дай ми някакъв бяс бе, отрова ми дай... Ооох!“

Попов. Не мога да понасям повече. Нека дойде Романов, нека той се разправя, нека той слуша. Не мога да издържам тези погледи. Ти видя ли как ме гледаха работниците? Искам ли аз... Нешастие... А ти, Андрей, внимавай. Той, Романов, ще оправи всичко. Не бързай.

Влиза **Боев**, облечен в дочени дрехи. Мълчаливо поздравява **Попов**.

Боев *(към Андрей).* Ето, господин инженер. Всички парчета не могат да се намерят.

Попов. Защо са ти тези неща?

Андрей. Търся виновния.

Попов. Искаш да кажеш – инженер Романов?

Андрей. Точно така. Още по-рано го запитях за разлика-

та по отношение на оборотите. Той се засмя и отвърна: „На практика не всичко е така гладко, както на теория.“

Попов. Не разбирам.

Андрей. На шмиргелите, които се употребяват в тази фабрика, е написано, че се допускат максимални обращения хиляда и осемстотин, а на осите ние имаме две хиляди и петстотин въпреки крайно нестабилните стативи.

Попов. И ти искаш да обвиниш инженер Романов?

Андрей. Не само това. Гадното тука е, че аз подозирам гешефт.

Попов. Гешефт?!

Андрей. Да, така ми се струва. *(Вади от джоба си малка лупа и наблюдава няколко парчета от шмиргела.)*

Пауза.

Попов. Стига, Андрей! Не забравяй, че благодарение на него ти от утре заемаш неговия пост.

Андрей. Тогава какво — да си затварям очите?

Попов. Не да си затваряш очите, но да не пламваш.

Андрей. И когато в тази фабрика има убийци?

Попов. Убийци?!

Андрей. Този човек там е убит с предумисъл от инженер Романов.

Попов. Не е възможно!... Какво искаш да кажеш?... Чакай, Андрей... Не бързай, ти много бързаш... Защо не идва той?... Къде е Романов? Ще отида... Внимавай, не бързай с изводите си. Той ще ти докаже... Аз ще го извикам... *(На излизане.)* Андрей, не бързай!... *(Внушително.)* Андрей, не бързай!...

Андрей. Та това не са шмиргели, а боклуци.

Боев. Още не мога да разбера нищо.

Андрей. Не разбирате? За мене е ясно — инженер Романов, за да реализира икономии, вместо шмиргели е доставял боклуци. Инженер Романов е знаел, че тези шмиргели не отговарят на оборотите, и ги е поставял...

Боев. Гадове... *(През зъби.)* Онзи човек лежи с раздробен стомах...

Пауза. **Андрей** разглежда офертите и книгата за материалите.

Андрей. Виждаш ли, виждаш ли? Аз имам право... *(С болка.)* Имам право.

Боев се навежда над книгата.

Той даже не се е постарал да се прикрие. И защо? Кой ще го следи?... Всеки си има свой отдел и граби... Една взаимна, мълчалива компенсация. В офертите имаме две марки за парче, в книгата за материалите — триста и осемдесет лева. Къде е разликата? За мито ли? Това е смешно.

Боев. И сега ще дойде звездите да ми сваля. Гад!...

Лекарят *(влиза).* Къде отиде господин директорът?

Андрей. След малко ще дойде.

Лекарят. Пострадалият почина въпреки всичките ми усилия да спася живота му.

Боев. Какво са вашите усилия, докторе? „Въпреки всичките ми усилия“... Ако от една страна режем, от друга наддаваме, разбира се, нищо няма да излезе. „Усилия“...

Лекарят. Вярно... Но кой е крив? Случило се е... *(Отива на телефона.)*

Боев. Знам как се е случило. Може и друго да се случи...

Лекарят *(на телефона).* Ало, канцелария... Съобщете на господин директора, ако е там, че работникът почина... Нека уведоми властите. *(Отива направо в приемната.)*

Боев. Какво мислите да правите?

Андрей. Естествено, ще изложи в съда това, което виждам.

Боев. Та кой ще ви вика в съда?

Андрей. Лесно. Ще накарам семейството на пострадалия да заведе дело.

Боев. Но вие, господин инженер, не знаете ли, че обикновено в такъв случай нищо не излиза.

Андрей. Зная. Вие имате право. Донякъде това е донкихотство, но не мога да мълча.

Боев. Те ще ви изхвърлят.

Андрей. Зная. Но да въведе нов порядък във фабриката, те пак няма да ми позволят, защото не е в техен интерес. А така поне на работниците ще се отворят очите.

Боев. А вие?

Андрей. Какво аз? Аз съм един, а те са много.

Боев. Така, така... Чакайте, вие, значи, искате да се жертвувате? А бихте могли да седите тука и да получавате заплатата си. Бихте могли така, по линия, да наследите завинаги онази гад Романов. Знаете ли, аз съм груб човек... Много съм страдал и нежности в устата ми стоят като коприва, но вие, вие сте ми брат!

Андрей. Боев, нека бъдем братя!

Боев. Ще им кажа аз, всичко ще им кажа. И да видиш как те обичат с простите си души, ще видиш, Андрей. *(Гледа го с любов.)* Нали не ми се сърдиш, че те наричам така? Какви братя сме, ако приказваме като на бал? Ако те уволнят, ние и стачка можем да им направим.

Андрей. Слушай, остави това... Има работи, които ти не знаеш. Как ще живея аз по-нататък, когато в бащиния ми дом ще настъпи такава паника? По-хубаво е да си замина. А стачка... има хиляди други причини...

Боев. Причини вярно има. Но стачица ще им направим ние, братко, ей тъй на – от солидарност. А причини вярно има и тях ще сложим, най-важно – тях, а после – нека привикнат... току-така без практика не може.

Андрей. И не им казвай. Тука няма никаква моя жертва. *(Сочи вратата.)* Тя е там, тя е обща и усилията трябва да бъдат общи.

Боев. Добре. Има кога да поговорим за нашето поведение. А сега на най-главното, на практическата част. Ако Романов узнае твоите обвинения, няма да допусне тези неща *(сочи парчетата и книжката)* да влязат в съда в такъв вид.

Андрей. Моите обвинения не се базират само върху тях. Ами тази язва в котела и превишеното налягане? Ами трансмисиите, които се люлеят като паяжина? Ами липсата на вентилатори?

Боев. Дявол да го вземе, но всичко, което казахте, може да влоши положението на Романов и да осигури живота на работниците, съмнително, разбира се, но към процеса не се отнася и затова ние трябва да запазим тези неща.

Отвън се чува оживен разговор.

Боев. По-тактично е да си отида. Довиждане, Андрей. Иначе може да предугадят. *(Ръкуват се.)* Да бъдем силни. *(Излизайки.)* А стачица ние ще им направим... Аз отдавна мисля...

Андрей. *(прибира парчетата и книжката).* Сега започва. Това е началото.

Влизат Романов и Попов.

Романов. Що за страх, драги колега? Изплашили сте се? *(Смее се.)* Страшно нервна е сегашната младеж.

Андрей. Не се смейте, господин Романов! Там лежи един човек, мъртъв, с разкъсан стомах от шмиргелови парчета.

Попов. Как, той умря ли?

Андрей. Да, умря!

Романов. Разбира се, разбира се, това е друго... Трябва да се отнасяме с уважение към мъртвите.

Андрей. А към живите? Ако ние се отнасяхме с уважение към живите, сега той нямаше да бъде мъртъв.

Романов. Странно е това желание да трупаме всичко върху нашата съвест.

Андрей. И вие наричате това „желание“? Хъмм!... „Желание“!... Но не разбирате ли, че нещата се налагат в случая мимо нашето „желание“? Вие не чувствувате ли, че той оттам крещи страшно: „Убийци, убийци!“...

Романов. Еее, ето ти и халюцинации.

Попов. Да, да, халюцинации.

Андрей. Вие не чувате ли как жена му, децата му крещат всички заедно вкъщи: „Убийци, убийци, убийци!“...

Романов. Как, вие и това ли чувате?

Попов. Но те още може би не знаят.

Андрей. Вие не чувате ли как от фабриката тежко, като удар и чук, всички работници повтарят под ритъма на машините: „Палачи, палачи, палачи!“...

Попов (с ужас, като ехо). „Палачи, палачи, палачи!“...

Романов (иронично). И ти ли се поддаваш на халюцинацията?

Попов. Аз?... Не. Но това е така страшно... (Като че ли той действително чува...) Някога там, в морето, когато беше много тихо, през нощите, някой от екипажа казваше, че чувал виковете на удавените в далечината. Отначало всички се смеят, но след пет минути до един стоим безмълвни и слушаме... Няма нищо и все пак напругаме слуха си. Страшно е, нали?

Романов. Страшно! И ти се страхуваш? Според мене не е мъчно всичко да се уреди. И защо това чудовищно надуване на нещата? Каква полза?

Лекарят (влиза). Вие тука ли сте, господин директоре? Аз ви телефонирах в канцеларията. Той умря.

Романов (малко раздразнено). Да, чухме вече.

Лекарят. Но какво съм виновен аз, господин Романов, та ми се сърдите? Положих всички усилия и въпреки това...

Романов. (прекъсва го). Никой не ви казва, че не сте положили усилия.

Лекарят. Знаете ли, открих, че той мирише слабо на алкохол.

Андрей. Как, как?

Попов. На алкохол?

Романов. На алкохол? Истина ли той мирише на алкохол?

Лекарят. Да, на ракия.

Романов (мисли за момент и после лицето му се озарява). Чакайте! На ракия?... А защо, дявол да го вземе, не ми казахте още отначало, нима не знаете, че е по-важно от това, че е умрял?

Андрей. Тюуу, що за мерзост, инженер Романов!

Романов. Не ми бъркай!... Чакайте!... Сега аз съм в творческа хипноза... Значи, той мирише на ракия?

Лекарят. Да, мирише слабо.

Романов. Не е вярно! Той мирише силно на ракия! Господин докторе, мъртвият ви пациент мирише нетърпимо на ракия!

Лекарят. Но той мирише слабо, господин инженер.

Романов. Не! Сега аз чувствавам оттука (гледа иронично Андрей), че той мирише нетърпимо. (Към лекаря). Вие навярно имате хрема.

Лекарят. Възможно е, възможно е.

Романов. Вие изпълнихте блестящо своята задача. Идете си сега и пригответе книгата, отнасящи се до вашата длъжност за случая.

Лекарят. Добре, господин инженер. (Излиза.)

Романов. Разбирате ли вие какво е творческа треска? Навярно когато вае, изпитвате нещо подобно. Сега аз ще ви дам един урок. (Отива на телефона.)

Попов. Какво мисли да прави той?

Романов. Ало... Ало...

Андрей. Нима не разбираш?

Романов. Ало, ало... дявол да ви вземе! Не се обаждат. Ало!... Ах, сволоч такава! Ало!... Да, вас. От половин час

звъня и никой не се обаждат. Навярно спите там всички... Не ме интересува... Веднага разпоредете да дойде при мене, да, тука, в амбулаторията... притежателят на отсрещната кръчма... Дявол я знае каква е... Да. „Кожарски работник“. Нека дойде веднага. Разбирате ли какво значи веднага? По-добре Сираков нека го извика, Вед-на-га! (*Връща се.*) Сега ще видим!... (*Самодоволно.*) Творческа треска! Ха-ха-ха-ха... творческа треска.

Андрей. Самодоволството ви е лошо, много лошо. Дори не мога да го нарека иначе освен цинизъм.

Попов. Андрей!

Романов. Цинизъм! Ха-ха-ха-ха... Цинизъм!

Андрей. Да, цинизъм.

Романов. Вие сте много щедър в епитетите. Цинизъм... Не, това не е цинизъм, драги колега, а изобретателност или кой знае какво друго, но в никой случай цинизъм. Ето преди малко вие седяхте безпомощен, просто като дете, и не знаехте какво да предприемете.

Андрей. Разбира се, безпомощен. Да възкресявам мъртви аз не мога.

Романов. Та кой ви е казал, кой е искал от вас да възкресявате мъртви?! Вие не сте тука с Христова мисия, а да се грижите за машините и да защищавате фабричните интереси в техническо отношение. Аз съм уверен, че по първия пункт вие сте великолепен. Не по-лошо от мене познавате всяка машина. Но достатъчно ли е само това? Не. Не е достатъчно да знаете диаграмите по шума на машината.

Андрей. А вие какво искате?

Романов. Малко познавате интимния живот.

Андрей. Така ли мислите? Аз имам достатъчно опити от миналото, от тогава, когато бях стажант, от тогава, когато едно парче вмирисано месо беше по-сладко от всякакъв котлет...

Романов (*прекъсва го*). Да, може би, може би... Но у вас има, изглежда, излишна съвест, а това е вредно... Съвестта

за нас, колега, е лукс, както е бил лукс в онова време за вас котлетът. Виждате ли, животът е устроен тъй, че всеки трябва да изпитва лишения.

Попов. А колко би било хубаво, ако съществуваше някаква пълнота, едно равновесие... Тъй — и съвест, и котлети...

Андрей. Не е възможно.

Романов. Да, наистина това е невъзможно.

Попов. А защо?

Андрей. Нима не разбираш, че сега е невъзможно?

Романов. Животът е устроен така. Лишения всеки трябва да търпи. Аксиома е... (*Погледът му случайно пада на прозореца.*) Ай, дяволът, как кара!... Като вятър...

Попов. Кой е?

Романов. Жорж. Впрочем той ще се издигне. Убеден съм, че нему ще върви. (*Гледа часовника си*). Още го няма този дяволски кръчмар.

Попов. Жорж е добро момче и има зад гърба си цяло състояние.

Романов. У него няма нито следа от вашата сантименталност, а то е добър залог.

Андрей. Нима у мене има сантименталност?

Романов. Дори в твърде голяма доза.

Андрей. А мене ми се струва, че нямам нито следа от тази проказа.

Попов. Защо пък проказа?

Романов. Той много правилно се изрази — същинска проказа. Ако аз съм се поддавал на такива чувства, знаете ли, досега да съм полудял. Но вие сте млад. Всичко ще се изпари. Във ваш интерес е. Да се отстраняват пречките за мене е страшно.

Андрей. Да се отстраняват пречките за мене е нужда.

Романов. Добре, както искате го наречете, все едно. Тогава защо не отстранявате? Един човек бил убит. Какво искате? Защо не прескочите трупа му и не вървите напред?

Чука се на вратата.

Попов. Влез!

Влиза **Кръчмарят**.

Кръчмарят. Добър ден. (*Бърше си лицето.*) Брей, топло, брей... Небето се е нагряло като връшник. Малко като бърза човек – остави я...

Романов. Ела, ела насам.

Кръчмарят. Идва при мене господин Сираков и ми казва: „Бягай – казва – при инженера в амбулаторията.“ Две крачки място, а замирисах от пот като пор.

Романов. Бай... (*Гледа Кръчмаря.*)

Кръчмарят. Коста, Коста.

Романов. Така, бай Коста. Викаме те по една работа при нас и вярваме, че няма да се излъжем с тебе.

Кръчмарят. Еее, и таз хубава, може ли!

Романов. Фабричното управление отдавна искаше да отвори на свои средства някъде близо една лавка, но аз се противопоставих. Където има повече пари, и клиентите са там, нали?

Кръчмарят. Така е, така е...

Романов. Тази работа я разтурихме. Нека, казвам, и хората да преживяват.

Кръчмарят. Хубаво сте направили, господин инженер, а то, каквото затегнат стана животът, Бог знае къде щяха да ни лаят кучетата. Благодарим.

Романов. Ти не можеш да отречеш, че имаш полза от фабриката.

Кръчмарят. Ааа, да пази Господ, сега каквото е право – право е.

Романов. Добрее. Ами тази сутрин беше ли при тебе Арсо Македонца?

Кръчмарят. Арсо ли? Умрял бил, казват. Бог да го прости.

Андрей (*внезапно*). Тази сутрин той идва ли при тебе?

Кръчмарят. Той всяка сутрин идваше.

Андрей. Всяка сутрин? Никога ли не пропускаше да не дойде?

Кръчмарят. Кажй го – никога.

Андрей. Пиеше ли? Какво пиеше?

Кръчмарят. Пийне си човекът едно шише ракия и си отива.

Романов (*към Андрей*). Просто красиво е да ви слуша човек. Ето това се казва крачка напред. Като че ли сте били съдебен заседател.

Андрей (*към Кръчмаря*). И винаги си пиеше по едно шише?

Кръчмарят. Като часовник.

Андрей. Едно шише, казваш. Какво е това шише? Един литър, половин или...

Кръчмарят. Да пази Господ, петдесетаче.

Андрей (*доволен, към Романов*). За мене това е достатъчно, колега.

Романов (*мъчи се да прикрие яда си*). Слушай, бай Коста, тази сутрин да е пил случайно повече?

Кръчмарят (*гледа учудено*). Не е, господин инженер. Аз му дадох шишенцето, помня като сега, изпи го и си излезе човекът.

Романов. Остави сега тези работи. Аз утре заминавам за по-дълго време. Струва ми се, че имам при тебе някакъв дълг.

Кръчмарят. Дълг?! Та вие никога не сте влизали в моята кръчма.

Романов. И таз добра! Никога? Я си спомни! Аз имам да уреждам с тебе доста голяма сметчица, как си забравил?

Кръчмарят. А че... не помня такова нещо, господин инженер.

Романов. Ти да не мислиш, че за някакви хиляда и двестата-триста лева ще се черня? Или за това, че съм защитил

интересите ти пред фабричния съвет, та трябва да ми ги простиш? (*Смее се.*)

Кръчмарят. Не е там работата бе, господин инженер, ама не помня.

Романов (*изважда портфейла си и го разтваря. Кръчмарят гледа алчно парите*). Вземй. (*Подава му няколко банкноти.*)

Кръчмарят. Брей, толкова да съм изкуфял!... Как съм забравил!... Ама аз не помня и да съм сънувал такова нещо.

Попов. Вземи де, щом ти казва инженерът, значи, така е. Никой не си дава парите на вятъра.

Кръчмарят (*взема парите*). Дума няма бе, ама не мога да се начудя. Изглупял съм аз, изглупял – ето какво.

Романов. Бай Коста, ти си забравил, че имам да ти давам над хиляда лева. Не е ли възможно също така да си забравил колко шишенца ракия е изпил тази сутрин Арсо Македонца?

Кръчмарят. Ех, всичко става, хора сме...

Романов. Защото, ако всеки консумира у тебе само по едно шише ракия, къде ще ти излезе краят? Тогава по-добре да отворим фабрична лавка.

Кръчмарят. А сега де! Какво приказвате? Все някак поминуваме.

Романов. С толкова малко шишета?

Кръчмарят. А че... може и повече да са били.

Романов. Тъй – пет, шест?...

Кръчмарят. А че както обичате – може и седем, осем.

Романов. А напи ли се Арсо?

Кръчмарят. Не беше пиян човек.

Романов (*подава му друга банкнота*). Да не би да не си забелязал? Сигурно съвсем слабо е залитал?

Кръчмарят (*взема банкнотата*). Той че залиташе – залиташе, ама аз си помислих да не е сънен човекът.

Романов. С една дума – пиян беше. Пиян, но само набито око може да го забележи, нали?

Кръчмарят (*смига лукаво*). Така.

Романов. За кръчмата си сега не се бой. Всичко е наред. Ти ще потвърдиш това, което каза, ако стане нужда, нали?

Кръчмарят. Само... такова... да не отида зад решетката, господин инженер?

Романов. Не се бой, щом съм аз с тебе, и правдата е с нас. Няма от какво да се страхуваш. Хайде, сега иди си гледай клиентите. Казаното – казано.

Кръчмарят. Само, което сме говорили, тука да си остане. Ако научат работниците, ще ме изядат с парцалите.

Романов. Може ли, не сме деца!

Кръчмарят. Хайде със здраве. (*Излиза.*)

Романов (*към Андрей*). Що за приумица имате? Мислите ли, че няма да се справя? Оооо и още как! Нима една преграда у вас не създава импулс да я преодолеете? Нима искате да минете по линията на най-малкото съпротивление? Вие за кого се борите, за мъртвите ли? (*Сочи вратата вляво.*)

Андрей. За кого се боря? За живите. За ония, които трябва да живеят.

Романов. Това сме ние – двигателите на фабриката.

Андрей. Не! Това са милионите гниещи в тъмни бордеи, това са хилядите просмукани от минната влага, но отправили очите си към едно огромно слънце...

Попов. Андрей, Андрей, какво говориш, Андрей?!...

Романов. Остави го. Нека се изкаже, нека изхвърли от себе си този психологически баласт. Не виждаш ли, че това е нервно разстройство, последствие на злополуката?

Андрей (*с яд*). Не е никакво нервно разстройство!

Романов. Но вие сами се издавате. Ето – и гласът ви... Разбира се, особено на един млад човек, не може да не влияе такава картина: разкъсан стомах, кръв, парчета шмиргел... Но практичната част не е трудна, нали? Винаги парите могат да създадат здрава опора. Човекът пиян... движение, обращения... едно невнимателно натискане и... прас...

Андрей. Стига, инженер Романов! Нима мислите, че някой ще повярва на тази мръсна история? Нима...

Романов (*прекъсва го*). Еее, ето пак нерви! Безусловно ще ни повярват там, където трябва.

Попов. Андрей, съобразявай се! Внимавай! Ти избухваш като взрив. Романов утре заминава. При някое друго положение ти не ще можеш да контролираш нервите си. Какво ще стане тогава?

Романов. Какво ще стане ли? Или ще си запретне ръкавите и ще създава „мръсни истории“, както сам той се изразява, или ще пропадне. Едно от двете. Друг изход тук няма.

Андрей. Не, лъжете се, инженер Романов. Има един друг изход.

Попов. Друг?

Андрей. Да. Да запалиш един пожар в душите на хората, който ще освети техния път.

Романов. Оставете настрана облаците. Действително чак сега разбирам, че у вас скулпторът много пречи на инженера. Аз утре заминавам...

Андрей. (*прекъсва го*). Няма да заминете утре.

Попов. Защо да не замине?!

Романов. Как няма да замина? Или забравихте моите бъречи, паспортите...

Андрей. (*прекъсва го*). Нима забравихте онзи, който лежи там?

Романов. Е, та какво?

Андрей. Докато не се разгледа делото по неговото убийство, аз няма да поема длъжността.

Романов. То е от общ характер и е работа на прокурора. Ако той иска. Какво ви интересува вас? Какво дело?

Андрей. Делото за убийството на този човек, което ще заведе неговото семейство.

Романов. Тука не съществува такава практика.

Андрей. Тогава аз ще я въведа.

Романов (*с ярост*). Тогава... вие ще си отидете.

Андрей. Да, ще си отида.

Влизат Елена, Жорж и Мира.

Елена. Не ви ли пречим, господа?

Романов. Да пречите? Защо? Ние вече си привършихме работата.

Попов. Елена, ти какво търсиш тука? Нима тази атмосфера е за твоите нерви?

Елена. Не трябва ли всички да взимаме участие в нещастieto на другите?

Жорж. Срещнах госпожата и тя ме помоли да я придружа.

Мира (*стои нерешително до вратата*). Бих искала да поговоря с господин Попов.

Попов. С мене?

Мира. Не, с Андрей.

Андрей. Добре, сега, след малко. Почакайте една минута.

Жорж. Знаете ли, господа, госпожата има една чудесна идея, която приемам от все сърце.

Елена. Не зная вие как намирате, но аз искам да окажем един акт на внимание, тъй да се изразя, на пострадалото семейство.

Андрей. Ти ли искаш това, майко?

Елена. Разбира се. Ако устроим един бал в полза на пострадалите?...

Жорж (*към Андрей*). А вие ще декорирате салона в черно. Един вид траур, нали?

Елена. Ууу, Жорж, черно!... Но как ще се чувствуват присъствующите, какво ще бъде тяхното настроение? Сякаш в гроб...

Мира. (*не може да се владее*). Андрей, ти ще си отидеш, нали?... Нали ще си отидеш, Андрей? Ръждата... „Освободеният човек“... нима ще пропадне „Освободеният човек“?

Романов. Госпожицата, изглежда, днес е свирила много нервна музика?

Попов. (*погледът му от по-рано е спрял на прозореца*). Кой е този младеж, дето тича насам?

Гледат всички.

Мира. *(като че ли си припомва).* Кой е този младеж?... Ах, това е неговият син, синът на убития!...

Романов. Ето ти сега излишни сцени. *(Отваря лявата врата.)* Докторе, идва синът на умрелия. Моля те, преведи го през другата врата... По-скоро, моля...

Елена. Не мога да понасям такива трогателни сцени.

Отвън се чуват стъпки. Гласът на доктора: „Тука, тука... елате отсам...“ Друг глас: „Къде е той?... Жив ли е?... Кажете ми, жив ли е?...“ *Пауза.* Същият глас произващо: „Татко, татко!“... Ридания.

Елена. Бедно момче...

Андрей *(бавно).* Един благотворителен бал за пострадалите.

Завеса

ДЕЙСТВИЕ ТРЕТО

Обстановката на първото действие. Вън бавно се смрачава. На сцената осветлението е слабо.

Лилия. Стъмва се, а още ги няма.

Мира. Навярно съдът е имал и други дела.

Лилия. А как ме е страх, как ме е страх...

Мира. Защо се страхуваш? По-рано и аз се страхувах, боях се, че и той ще ръждясва като нас. Сега вече вярвам в него.

Лилия. Не виждаш ли, че за мене е мъчно, невъзможно дори да приема Андрей така...

Мира. Как?

Лилия. Чист, но в изгнание. Скулпторът, който руши всичко, което не му харесва. Или онзи Андрей – останал завинаги при нас, но примирен. Братът Андрей.

Мира. Да... Да... Разбирам.

Лилия. Осем години бе изгубен за нас. И сега... А как мислиш, не може ли все пак да остане?

Мира. Не може. Сега там, в съда, той се прощава с всички.

Лилия. Прощава ли се? Толкова ли скоро? Нима ти мислиш, че толкова скоро?

Мира. Да. Ако не отстъпи от себе си, той сега се прощава.

Лилия. Мира, а „Освободеният човек“? Недовършен ли ще остане той?

Мира. Сега него довършва там.

Лилия. Там, него?!

Мира. Довършва го не с чук и длето, а с живо дело. Той

се саможертвува за онези, чийто бунт е въплътил в „Освободеният човек“.

Лилия. Саможертвува... А ние?... А нашата болка?

Мира. Ние ще изкупваме. Знаеш ли, срамувам се от себе си. Някъде дълбоко в мене един глас казва: „Бих искала да остане, нека остане.“ Нищо не съм му казала за това, но страшно ще боли, когато си замине. Но какво да правя? Иначе не може. Немислимо е. Той трябва да замине, защото „Освободеният човек“ би бил само едно пусто обещание.

Лилия. Мира, Мира... и ти ли се бориш със себе си?

Мира. Тук няма никаква борба.

Лилия. И ти ли не можеш да решиш да замине ли той, или да остане?

Мира. Не, аз отдавна реших. Той трябва да замине!

Лилия. Трябва...

Мира. Само че... как искам преди това да видя „Освободеният човек“. Много ли остава още, за да го довърши?

Лилия. Главата е готова.

Мира. Готова ли е? А какви са очите? Искрят ли? Устремени ли са?

Лилия. Устремени.

Мира. Не мога ли да го видя?

Лилия. Не, Мира, той носи ключовете в себе си. Ти знаеш, че напоследък страни от нас, особено от мама и татко. Само мене пускаше понякога в стаята си.

Мира. Може би случайно днес е оставил вратата отворена.

Лилия. Едва ли, едва ли е възможно да остави вратата отворена.

Мира. Все пак... случайно... Лилия, моля те, иди виж.

Лилия. Но той е излязъл тази сутрин в тъмно и не се е завръщал през целия ден.

Мира. Аз никога не съм имала щастие, Лилия, може би днес... може би сега вратата е отворена...

Лилия. Добре. Ще проверя, но не ми се вярва. (*Излиза. Говори отвън.*) Мира, като че ли лампата в стаята му свети.

Мира. Свети? Ето, виждаш ли?

Лилия (*отвън*). Чакай малко. Андрей, тука ли си? (*Пауза.*) Андрей!... Ах, Мира! (*Тичешком влиза.*)

Мира (*тревожно*). Какво има? Какво стана?

Лилия. Свършено е.

Мира. Свършено?

Лилия. Той си отива.

Мира. Отива ли си?... Толкова ли скоро?... Сама преди малко казах, че той сега се прощава в съда, а ето, като че ли за пръв път чувам. Ти откъде знаеш?

Лилия. Изглежда, че сутринта е забравил лампата, оставил я да свети. Отивам до вратата и го викам. Никой не се обажда. Чукам – пак никой. Помислих си най-лошото. Тогава погледнах през отвора за ключа...

Мира. Е, какво?

Лилия. Всичко негово – прибрано. На леглото – куфара му и по средата на стаята една дървена колона.

Мира. „Освободеният човек“?!...

Лилия. Да, „Освободеният човек“...

Мира. Свършено е... Сега пак ще тръгне по света и в очите на всеки затруден ще търси вратата, ще пробужда светлия поглед на „Освободеният човек“.

Лилия. Ще пробужда, а своя живот ще погуби.

Мира. Ще го раздаде на всички. Ще го разпръсне по четирите посоки, за да го намери един ден – нов, кипящ, разцъфнал живот.

Лилия. (*отива към десния прозорец*). Не мога вече, не мога да издържам. Души ме... Защо се бавят? Какво прави Андрей?... Толкова ли е необходимо?... Може ли да върне един умрял?

Мира. Мъртвия не може да върне и сигурно не за него се бори в съда Андрей, а за живите. Да, за живите. За онези,

които умират в нищета. За децата, чиито бащи са убити от машините, от мизерията, от безсърдечието...

Лилия. Мразя ги аз, страшно ги мразя тия железни чудовища, тези машини, които ядат хората. Лакоми... Ууу, каква хищност! Кръц – схрускат човека като орех. Не е ли ужасно?

Мира. А знаеш ли, той казва, че машините трябва да бъдат другари на хората.

Лилия. Да бъдат другари?

Мира. Така казва.

Лилия. Колко много убити хора... Другари?! Какви другари са те? А къде е предишната романтика? Кой ще ни върне предишната романтика? Къде изчезна тя? В техните търбуси.

Чува се шум на спиращ автомобил, който после отново отминава.

Идат!... Ах, идат!...

Мира. Не бой се, Лилия. Всичко е преминало вече.

Лилия. Сега?... Какво ще говорим сега? Какво ще говорим, погледите ни какви ще бъдат?...

Мира. Късно е вече.

Лилия. Защо гласът ти трепери, Мира?

Мира. Трепери ли? Навярно... малко ми е хладно. Ще затворя вратата на верандата. *(Отива и я затваря.)*

Лилия. А мене ме души. Не е ли от страх, Мира?

Мира. От страх? За това, че всичко е свършено ли? Тогава каква полза да се страхуваме?

Лилия. От страх, че изгубваме нещо, което много обичаме и което вече никога няма да се завърне.

Мира. За него боли... Но то е нищо пред радостта, че имам вяра, онази вяра, която ми донесе той.

Влизат Елена и Жорж.

Лилия. Ти ли си, майко?

Елена. Защо не запалиш лампата?

Лилия. Така е по-добре.

Елена. Човек може главата да си счупи. *(Запалва я.)*

Жорж. Ааа, госпожице, и вие ли сте тука?

Мира. За малко. Лилия беше сама и ние приказвахме.

Лилия. Къде са другите, майко?

Елена. Сега ще дойдат.

Лилия. Ти защо си дойде преди тях?

Елена. Нима намираш това за неестествено? *(Раздразнено.)* Нямам ли право?

Лилия. Защо се сърдиш? Не исках това да кажа.

Елена. Защо си дойдох ли? Защото нервите ми се скъсали. Не можах повече да изтрая. Чаках заседанието да свърши и веднага избягах. Бих избягала и през самото заседание, но не исках да правя впечатление на обществото. Ах, Боже мой, няма ли тука кой да ми даде чаша вода?

Лилия. Какво ти е, майко?

Елена. Какво ми е?! Питаш още! Мене ми идва да избягам оттука... Това не е дом, а лудница!

Жорж. Майка ти е много развълнувана, Лили, дай ѝ чаша вода.

Лилия. Сега, сега. Не се тревожи, майко. *(Излиза.)*

Жорж. Вярно, госпожо, защо се безпокоите, защо се тревожите? Каква полза? Нищо не може вече да се поправи.

Елена. Ах, Жорж, защо ме успокояваш? Разбира се, че нищо не може да се поправи. И ето кое е най-лошото. Нищо не може да се поправи... Хубав дебют! Действително хубав дебют на нашия инженер!

Жорж. Лошото е, че той убива така своето бъдеще, своята кариера, нали?

Елена. Той убива не само своята кариера, той убива нашето име, той убива нашата репутация пред обществото, той убива... *(Избухва.)* Ах, каква дързост!

Лилия *(влиза).* Ето, майко.

Елена (*взема чашата и пие*). А, добър син, добър син, няма какво да се каже...

Лилия. Защо се тревожиш, майко? Може би Андрей...

Елена (*прекъсва я*). Андрей?... Може би Андрей има право?... Това ли искаш да кажеш?... Стига, стига толкова! Аз съм майка, но в този момент съжалявам, че се завърна... А ти мечтаеше, вярваше, че той ще ти донесе някакво слънце. Хубаво слънце ти донесе!

Жорж. И после езикът му! Какъв език! И да поддържа такова обвинение!

Елена. Да обвинява инженер Романов – този, който му даде своята длъжност. Нечувана неблагодарност!

Жорж. Той няколко пъти набляга, че в строгия смисъл на думата във фабриката се вършат предумишлени убийства.

Елена. Като че ли не знае кой е директор на фабриката. Той иска да оплюе собствения си баща. Моля ви се, чули ли сте нещо подобно в приказките?! Син, син е това!

Лилия. Майко, не го хули. Нали ти казваше, че майчиното сърце прощава всичко. Ако пред нас Андрей е сгрешил, ти трябва да му простиш, защото и за него не е било леко да се реши на това. Той си отива, майко. Всичко е прибрано в стаята му. Нима последната му нощ в тази къща ще бъде нощ у врагове?

Елена. По-добре от тебе зная, че майката трябва да прощава. Но всичко има граници. Андрей греши не за пръв път. Нима забравяш, че Андрей греши не за пръв път? Забравяш ли скандала преди осем години. Забравяш ли, че ние му простихме?

Лилия. И майчината ли любов има граници? Ти знаеш ли подбудите, които са го накарали да се опълчи срещу нас и да пренебрегне своите интереси? Не разбираш ли, че за него има сигурно нещо по-важно?

Елена. Да разкъсаш нервите ми ли искаш? Това ли искаш? Добре – ти ще успееш. И без тебе той достатъчно се погрижи да ги разкъса. Ние сме лоши, той е добрият... Добри

сяхме да бъдем, ако ви оставехме да играете по улиците, да тичате боси из калта, да станете уличници. Нали тогава щяхме да бъдем добри?

Жорж. Лили, моля те, бъди разумна. Не виждаш ли, че майка ти има право. Отдалече всичко изглежда красиво. Отдалече той изглежда герой. Но защо не бе там да чуеш какъв език държа в качеството на „вещо лице“! Татко е страшно огорчен.

Елена. Разбира се, повери му цяла фабрика и той се отплати... Това е моят син, моят син!...

Жорж. Татко мисли, че вече няма да може по-нататък да заема тази длъжност Андрей.

Лилия. Жорж, ти какво мислиш? Мислиш ли, че Андрей ще се съгласи? Дори баща ти да иска, той ще откаже. Сигурна съм, че ще откаже.

Мира (*мълчи досега*). Ех, та що за Вавилония! Толкова ли е мъчно да се разбере?! Ако той искаше длъжности, сигурно не би постъпил така.

Елена (*гледа я с ненавист*). Вие знаете ли точно какво той иска, ако, разбира се, изключим най-лошата възможност, че е платен отнякъде?

Лилия. Майко!

Елена. Да, така казват всички съвестни хора. Това се говори вече с положителност в обществото. И ако да не бях майка...

Лилия (*прекъсва я*). Не, ти не си майка! Щом говориш така, ти не си майка! Поне на Андрей не си...

Мира. Може би вие казахте тези думи, защото Андрей днес руши вашето благополучие; защото не можете да се откъснете от средата си; защото той носи нещо ново, което за едни е слънце, а за вас – черен призрак. Но това не е вярно, не е вярно, разбирате ли? И много лошо е. Ако някога...

Елена (*прекъсва я*). Вие забравяте, че сте учителка по пиано, а не по морал...

Мира (*спокойно*). Бих си отишла, но искам да го видя. Искам да му стисна ръката, да му благодаря.

Жорж. Да му благодарите? За какво?

Мира. За вярата, която ми донесе.

Лилия. Убедена съм, че нито една майка в света не е направила сина си мошеник. Колко случаи, когато майчината любов възражда душите на хората!... Възражда дори когато са паднали ниско, много ниско... Майко, Андрей си отива. Ние сме едни, той е друг. Нека си отиде неопетнен от нас. Поне образа му да запазим чист. И болката, майко, и болката, че не можем да бъдем заедно. А не можем... Ние сме сраснали с фотьойлите, с мебелите и мислим, че ни са по-необходими от него. Така и ще си остане. Илюзиите, че той ще вае, удобно настанен при нас, умряха. Нека си отиде неопетнен.

Мира. И нека вярваме, че той вае заедно с милиони една статуя, която е жива... Той е прав!

Елена. Той е прав? (*Съвсем нервно*.) Той е прав, когато ни плюва, а ние не бива да си повдигнем ръката, за да запазим лицето си.

Лилия. Но ти не пазиш лицето си, а плюваш Андрей. И то съвсем лошо. Какво всъщност е направил той? Само защото не е съгласен с нас, с нашия егоизъм, от който не можем да се откъснем, трябва ли да му отвръщаме така?

Елена. Нашия егоизъм?... Хъммм...

Лилия. Егоизъм. Защото ние защитаваме себе си, а той – семейството на един убит работник.

Елена. Друго няма с какво да се занимаваш, ами приказваш празни приказки!

Мира. Според вас празни приказки ли са семейството на един убит работник? Да се защити животът на работниците празна приказка ли е?

Жорж. Нима госпожата не показва с този великолепен бал, че достатъчно състрадава?

Мира. Да, да... виждате ли... само че Андрей едва ли мисли така.

Елена. По всичко личи, защото днес в съда жената на пострадалия ни върна цялата сума.

Мира. Върна?

Елена. И само с какво презрение ми подхвърли парите!... Като че ли аз съм просякиня. Простачката, не иска и да знае колко нерви съм изгубила за нейно добро... И това е работничка на Андрей.

Чува се шум на спиращ автомобил.

Жорж. Това са те. Познавам шума на колата.

Елена. Аз просто се срамувам да гледам в очите инженер Романов. Бедният, той пак няма да може да лекува своите бъбреци.

Жорж. Това е цяла трагедия, нали?

Елена. Андрей не се вълнува, неговият алтруизъм тука мълчи. (*Отива към вратата*.) Мария, Мария!

Лилия. Искам да избягам... Да се махна.

Мира. Чакай, заради мене постой, нека дойде Андрей и тогава...

Елена. Мария!

Чува се гласът на Слугинята – „Ида, госпожо.“

Лилия. Струва ми се, като че ли от всеки ъгъл някого да убият...

Елена. Глупости!

Влиза Слугинята.

Слугинята. Заповядайте, госпожо.

Елена. Вземи мантото ми и го занеси в гардероба. Ще вечеряме сигурно по-късно.

Слугинята (*взема мантото*). Добре, госпожо. (*Излиза*.)

Чува се гласът на **Романов**, който постепенно се засилва. „За да настъпи затишие между работниците, друг изход няма. Единственият изход е този.“ Гласът на **Попов**: „Не разчитай, много съмнително ми се вижда.“ Гласът на **Романов**: „Добре, тогава кажи ти. Но според мене единственият начин е този. И на мястото на Боев трябва да търсим друг човек.“ Влизат: **Председателят**,

инженер Романов и Попов.

Елена. Заповядайте, господа, седнете. Аз съм съкрушена. Цяла съм разнебитена.

Романов (с ирония). Много ни е топло, го̀спожо.

Председателят. Представете си, и децата започнаха да ни разиграват.

Елена (към **Председателя**). Вие плашите ли се? Никога не съм вярвала, че вие можете да се изплашите.

Председателят. Да се плаша? Не. Но неприятно е. Разбирате ли, в края на краищата той няма да постигне нищо, но все пак това е една неприятна история. Спъва се, знаете, нормалният ход на фабриката.

Попов. Неприятна история.

Романов. Най-важното – влияе зле върху работниците.

Попов. Застрашени са поръчките.

Елена. Аз, господин Романов, ви съчувствувам. Все пак няма да можете да лекувате, както изглежда, вашите бърбреци.

Романов. Хъм – даа... моите нещастни бърбреци... Вижда се, че ще трябва да почакаат още малко. Впрочем аз съм оптимист.

Попов. Съмнявам се, драги Романов. Този път оптимизмът ти, изглежда, е празен.

Романов. Празен? Ще видим! Имам основание да вярвам, че той ще се съгласи. Това са чисто и просто екзалтации.

Председателят. Ако знаех, че е екзалтация, лесно. Мене ми мирише на нещо друго и не ми се правят такива риско-

вани опити. Не можем ли да найдем най-после друг човек? Защо непременно трябва да бъде той?

Романов. Защото той е добър инженер – едно – и, второ – че ако остане, трябва да отстъпи крачка назад. Тази крачка за мене е най-важна.

Попов. Не вярвам той да отстъпи.

Романов. Трябва да отстъпи на всяка цена. Ние ще направим всичко възможно да отстъпи.

Председателят. Защо сте толкова упорит? Какво последвате с неговото оставане?

Романов. Реабилитация.

Попов. Реабилитация? На какво?

Романов. Реабилитация на фабриката, реабилитация на дружеството, на мене, на тебе и на вас, драги Председателю.

Попов. Казвам ти, че нищо няма да постигнеш, Романов.

Романов. Ще се опитам.

Председателят. Оставете сега настрана тези игри. Не е нужна тази маневра.

Попов. Искате Андрей да се откаже от показанията си? Нали това значи вашият израз „да отстъпи крачка назад“?

Романов. Да.

Попов. Как мислиш да стане тази работа?

Романов. Ей тъй – чрез пресата.

Попов. Сега вече си прекален оптимист. Андрей по-скоро ще умре, нежели да се откаже от своите показания.

Романов. Ако ние залъжем неговия идеализъм с някои обещания за подобрене положението на работниците, за известни технически реформи, мислите ли, че няма да се съгласи?

Председателят. Вие не разбрахте ли от всичко, което чухте в съда, че той е малко по-практичен, отколкото ви се струва? Не мислите ли, че той познава доста неща зад кулисите?

Романов. Разбирам. Само че аз се надявам на неговия

идеализъм. Ясно е, че той иска да направи нещо за работниците. Тази страна ние прекрасно можем да използваме.

Лилия. Вие, господин Романов, искате Андрей да остане и за в бъдеще във фабриката?

Романов. Да, Лилия, и ти ще се радваш, нали?

Лилия. Аз... не зная...

Елена. Пак ли започваш?

Мира. Той няма да остане! Разбирате ли, няма да остане. Искате да го излъжете? Него ли? Оооо!

Жорж. Госпожицата е влюбена в Андрей.

Мира. Аз ви моля да не отговаряте за мене!

Председателят. Жорж, бъди учтив. Внимавай, не се дръж като дете. (*Към Мира.*) Вие не се сърдете за това. (*Към Романов.*) Всички приказки според мене са излишни. Аз избързах, че се съгласих с неговото назначение. Виновни сте и вие, Романов, за тази глупава история с шмиргелите. Но най-голяма вина, директоре, имате вие, защото е ваш син.

Попов. Но какво съм виновен аз за това?

Лилия. Татко!

Попов. Искам да кажа, какво съм виновен аз, господин Председателю, че Андрей постъпи така?

Председателят. До разглеждане на делото имаше достатъчно време и вие трябваше да го разубедите.

Попов. Той никому нищо не е казал.

Председателят. А обвинителният акт?

Попов. Все едно, тогава беше късно. И кой би могъл да го разубеждава него. После... струва ми се, че ако ние изоставехме онзи кръчмар, ако не си послужихме с него, той нямаше да лудува толкова.

Романов. А какво искаш ти? Чисто и просто да кажем — ето, виновни сме, господа, съдете ни. Това ли?

Попов. Ако шмиргелите... (*раздразнен*) шмиргелите, ако не бяха... Ех, нима не разбирате!...

Председателят. И тази хубава! Нима пред хората? Владейте се малко.

Попов. Да, тези шмиргели!... При всяка дума той хвърляше по главите ни от тези шупливи парчета. Да, инженер Романов...

Председателят. Директоре, ако вие продължавате, ще си отида веднага и никога няма да стъпя във вашата къща. Аз бях там и слушах. Зная какво той говори. Нашата вина е ясна. Сега е въпросът как да се отървем от това положение, как да респектираме работниците, а не да хленчим.

Романов. Казах ви, нека остане, нека спечелим време. Ще му дадем обещания и докато ги изпълним, раната ще бъде излекувана. Не разбирате ли, че ние трябва да протакаме. Ще ми кажете — полиция. Не, най-сигурно средство е времето. Иначе още повече ще ги озлобим.

Елена. Аз съм извън себе си. Ах, какъв език, какъв език! Знаете ли, донякъде считам себе си отговорна. Помните, нали, колко настойчиво молах да бъде назначен. Но кой е предполагал, че така ще стане?

Попов. Да, да... Кой е предполагал?...

Елена. Ние всички мислехме, че той ще остане тука, ще работи и през свободното време ще вае. И как се радвахме!...

Попов. И всичко пропадна...

Романов. Чакайте, все някак ще го усмирим. Нека той само отстъпи.

Председателят. Ако сега не бе сезонът на производство, много лесно би се наредило всичко. А нам сега ни трябва хор.

Романов. Да направим в този момент пречистване е невъзможно. То значи да си отидат специалистите най-напред, не се знае за много други. Тогава какво ще правим с поръчките? Нека опитаме това, което казвам, дявол да го вземе, какво ни коства?

Попов. Нищо не ни коства, но се боя, че всичко ще бъде напразно.

Председателят. Ако няма друг изход, нека опитаме да

запазим спокойни духовете на работниците, докато изпълним поръчките. После аз зная какво ще правя.

Влиза Слугинята.

Слугинята (към **Лилия**): Госпожице, господин Андрей ви вика.

Лилия. Той тука ли е?

Попов. Завърна ли се?

Слугинята. Ей сега се завърна.

Лилия. Къде е той?... Чака ли ме?... Сега... сега ще дойда.

Слугинята. Отиде в стаята си.

Мира. Лилия, искам и аз да дойда с тебе. Може, нали?... Нали може, Лилия?...

Тръгват Слугинята, Мира и Лилия.

Романов. Ако мислим да предприемаме нещо, трябва да говорим веднага с него.

Председателят. Веднага. Госпожиците нека почакат.

Елена. Лили, вие идете в своята стая. Занимавайте се там.

Лилия. Какво да правим там, майко?

Елена. Все едно – каквото искате. Занимавайте се с музика, с каквото намерите за добре.

Лилия. Но аз искам да го видя, майко.

Елена. Зная. Казах ти вече. Ще го видиш после. Сега той има работа.

Лилия. Нали няма да му се карате? **Романов**. О, бъди спокойна, Лили.

Елена (към **Романов**). Да го извикаме ли още сега?

Романов. Най-добре би било.

Елена (към **Слугинята**). Кажи на Андрей, че го викаме да дойде при нас.

Слугинята. Добре, госпожо. (Излиза.)

Лилия. А ние да останем ли тука?

Елена. Господата имат работа с Андрей и мисля, че сама трябва да се досетиш.

Бавно и неохотно излизат Лилия и Мира.

Председателят. При тази нажежена атмосфера как мислите да започнете?

Романов. Ние трябва да бъдем артисти, господин Председателю, и сами да си създаваме атмосфера.

Попов. Не отговарям за резултата.

Романов. Ти най-много трябва да помогнеш сега. Ти си баща и все имаш над него влияние.

Попов. Казах ви, именно защото съм баща и вече познавам Андрей, че нищо няма да постигнем.

Председателят. Доколкото можете, най-после – наложете и вие вашия бащински авторитет.

Влиза Андрей.

Андрей. Викали сте ме. Не бих дошел, но помислих, че ще си въобразите, какво аз се страхувам. Ако има нещо да кажете, побързайте, защото бързам.

Попов. Защо бързаш, Андрей!

Андрей. Отивам си. В стаята е опакована моята статуя, ако може, нека остане там, докато имам възможност да я взема.

Романов. Защо бързате, нима някой ви гони?

Андрей. Не разбирате ли защо бързам?

Романов. Да, да, разбирам... само че аз не гледам толкова трагично на събитията. Мисля, че някак все може да се поправи...

Андрей. Да се поправи? Какво да се поправи?

Романов. Инцидентът.

Андрей. И таз хубава! Вие наричате това инцидент?

Романов. Както и да е, не е важно, важното е, че аз мисля нещо да се поправи.

Андрей. Навярно това „нещо“ съм аз?

Романов. Как да кажа, отчасти вие, отчасти и ние. Тука въпросът се свежда до един съзнателен компромис...

Попов (*прекъсва го*). Не, не компромис!...

Романов. Който ще има двустранна полза.

Елена. Най-вече ти ще имаш полза, Андрей.

Андрей. Какво точно искате?

Романов. Ние съзнахме, разбираме, че вината не е само ваша. От нея по-голям дял имаме ние. Във фабриката действително има редица несъобразности, по една или друга причина съществуващи досега.

Андрей. И вие го знаехте това от по-рано, нали?

Романов. Да, знаех. Сега да оставим миналото настрана. Вярно е, че има несправедливости по отношение на работниците.

Попов. Ние не можем да бъдем безгрешни, Андрей.

Елена. Тъй както не си безгрешен и ти.

Андрей. Ее, по-нататък?

Романов. Ние ви обещаваме да подобрим в техническо отношение фабриката, а също и материално да осигурим всеки работник, само че при известни условия.

Андрей. Именно?

Романов. Първо – вие да останете като мой заместник, и, второ, най-важното – да смекчите днешния инцидент.

Андрей. Ако въпросът се свеждаше до инцидент, лесно. Ако всичко беше една случайност, все нещо би могло да се нареди. Но работата е там, инженер Романов, че между нас има голямо пространство.

Председателят. Но вие все за думите се хващате. Добре, нека махнем думата „инцидент“, която, изглежда, никак не ви се харесва.

Елена. Думите сами по себе си не правят нищо.

Жорж. Ако мене ограждаха с толкова голямо внимание, аз бих се радвал много.

Андрей (*към Жорж*). Защото искат да ме полюлеят в люлчица ли? (*Към Романов.*) Значи, вие искате да направите известни справедливи реформи?

Романов. Да, точно така е.

Андрей. И аз с какво трябва да заплатя за тях?

Председателят. Да заплатите от вас не се иска.

Романов. Нека направим една уговорка. Искам да останете тука за това, защото сте способен, а ние вече сме „бракувани кораби“ или на път за бракуване, както се изразява баща ви. Второ – вие се ползвате, с право, разбира се, с известни симпатии от страна на работниците и вашето оставане ще бъде една гаранция пред тях, че действително ще направим подобрение.

Андрей. Да, да... Започвам да разбирам. После?

Романов. От ваша страна ние също ще искаме да направите подобрения.

Андрей. Какви?

Романов. Да подобрите настроението на работниците.

Председателят. Нам е известно, че във фабриката работниците не са съвсем спокойни. Знаем откъде изхождат тези подстрекателства, но искаме да мине всичко без сътресения.

Андрей. Тази хуманност е повече заради поръчките, нали?

Романов. Ех, все се закачате. Нека да продължим нататък. На днешното дело бяха като свидетели много работници и това усложни още повече положението.

Елена. Господата казват, Андрей, че ако ти искаш, би могло всичко да се поправи.

Председателят. Да, би могло.

Романов. И то лесно.

Андрей. Лесно?

Романов. Съвсем лесно. Представете си, драги колега,

една съвсем дребна работа: малка записчица и в нея най-много десет думи.

Андрей. Само това?

Романов. Дори ако вие не сте разположен, можем ние да я издраскаме и само вацият подпис...

Андрей (с ирония). Колко сте добри! За къде ще бъде предназначена тази „записчица“?

Романов. За... „Наша дума“.

Андрей. О, за местния вестник!

Романов. Точно така.

Андрей. А съдържанието?

Романов. Вижте какво..

Елена. Заради твоите родители няма да откажеш, нали, Андрей?

Попов. Ех, какво общо имат тука родителите?

Председателят. Разбира се, че за родителите си той трябва да направи малка жертва.

Романов. Няма никаква жертва.

Андрей. Така, така... В какво се състои работата?

Романов. В „Наша дума“ вие ще смекчите онова, което се случи днес.

Председателят. Само с няколко думи.

Андрей (явно си играе с положението). Какви?

Романов. Ще обясним там... или по-право вие ще обясните цялата работа, както ви е удобно... С идеализъм, с нерви, с каквото обичате. Ще кажете, че всъщност практически работата стои по-иначе.

Андрей. Тъй ли?

Елена. Не забравяй, че правиш добро на работниците.

Жорж. Ако надвиете себе си, ще бъдете техен спасител.

Председателят. Не забравяйте, че съществува и една мълва, която съвсем ще ви обезобрази, ако ѝ се даде по-широка гласност.

Андрей (учудено). Мълва?! Каква мълва?

Председателят. Че на вас плащат с чужди пари за днешното поведение

Андрей. Ааа, така ли?

Председателят. Затова избирайте!

Попов. Не е вярно! Андрей, нали не е вярно?

Андрей. Трябваше да се предвиди и този ход. Трябваше да се предположи... Дотам ли стигнахте?... Но... Отделих много време за шегите.

Романов. Какви шегите, колега, говорим ви съвсем сериозно.

Елена. Андрей, защо не искаш да разбереш? Защо си толкова вироглав?

Андрей. И ти, майко, мислиш, че мога да извърша тая мерзост?!

Елена. Мерзост?

Андрей. Разбираш ли какво искат от мене? Разбираш ли за какво ще им послужа? Да направят кротки своите роби. Те искат да късат спокойно месата им. Да гледат със стръвни очи как тече кръв... да се опиват от звъна на парите... Няма да сполучите... няма да сполучите, вълци?...

Председателят. Ах, вълци!

Романов. Но нали ви обещаваме...

Председателят. Оставете, Романов, излишно е... Напразно отиде честта, която му направихме.

Андрей. Чест... Чест на убийци!

Жорж. Той е болен!

Андрей. Тука всички сте болни. Болни в съвестта. Има една язва в парния котел и ако не намалите атмосферите, ще стане нещо страшно. Един нечуван гръм ще избухне и може би той ще повлече друг, по-страшен след себе си. Вие обричате на риск стотици работници, за да имате производство. А язвата там разяжда и атмосферите напират на всяка шупла всяка секунда. Тази язва е и във вашата съвест...

Попов (пресича го). Андрей, Андрей!

Председателят. Никой до днес не ми е казвал такива ду-

ми. Язва в моята съвест?... В моята съвест язва?... Не, във вашата съвест има язва... Неблагодарник, аз издигнах семейството ви...

Елена (*прекъсва го*). Не го слушайте... Той е полудял! Ах, каква неблагодарност!...

Андрей (*с болка*). Вярно ли, че той ни издигна, татко?... Издигна ли ни той... Нищо ли не му заплатихте вие?... Не мога, не мога да говоря за това...

Елена. Стига, Андрей!... Ах, уби ме ти, уби ме!...

Попов. Какво става тука?...

Председателят. Както става ли? Не знаете ли какво става. Вие допускате в къщата си да бъдем поругани. Ако не се откажеш от този непрокопсан син... Ако не се откажеш, ще трябва да сложа край на досегашната фаворизация.

Попов. Да се откажа от Андрей?

Елена. Разбира се, че ще се откажеш!...

Председателят. Какъв ще бъде авторитетът ви пред работниците? Може би ще ви се иска да ви говорят на „ти“ и да си човъркат носа пред вас.

Андрей. Защо говорите глупости? Кому съм нужен аз тука? Излишни са формалностите – и без това си отивам.

Председателят. Глупости?... Аз... глупости!.... Чувате ли?... Чувате ли?... Аз... глупости!

Жорж. Обида на цялото ни семейство, нали, татко?

Председателят. Мълчи, Жорж, не ме ядосвай повече!

На вратата се показват **Мира** и **Лилия**.

Казах вече какво искам. Иначе... годежа на Лилия става проблематичен!

Попов. Разбирам ви... разбирам ви... ясно ми е...

Елена. Не, дотам няма да достигнем!

Председателят. Романов, на мнение съм да си отидем. Хайде, Жорж, повече работа нямаме тука. (*Тръгват.*)

Андрей. Намалете налягането, инженер Романов, защото...

Романов (*прекъсва го*). Вие си свършихте мисията, останалото е наша работа...

Лилия (*влиза заедно с Мира*). Жорж, остани, остани, Жорж! Само за малко...

Председателят. Жорж, бързо с мен!

Излизат **Председателят**, инженер **Романов** и **Жорж**.

Лилия отива към вратата и вика след тях.

Лилия. Жорж, Жорж... (*Плаче.*)

Мира. Защо плачеш? Заслужава ли той да плачеш за него? Ако те обичаше, трябваше да остане.

Лилия. Наистина ли той вече няма да дойде тука?

Елена. Благодарни на брат си за слънцето, което ти донесе.

Андрей. Не се страхувай, Лили, условието на баща му не е тежко. Той пак ще се завърне.

Лилия. А ти, Андрей?... Никога ли ти няма да се завърнеш?

Андрей. Ще се завърна пак.

Мира. Ще дойдеш ли?... Наистина ли ще се завърнеш?

Андрей. Ще се завърна. Може би не самият аз, но все пак ще дойда.

Мира. Да, ще дойдеш... Ще бъдеш в бодрия глас на тълпите, пияни от слънцето, което наистина ще свети... (*Унесена.*) В гръмотевичния звън на ръждясалата верига, която ще се скъса... И аз ще те позная тогава, Андрей!... Ще те видя в радостния поглед на онези, от които ти взе искрящите очи на „Освободеният човек“!

Слугинята (*влиза*). Господарю, господин Сираков иска да говори с вас.

Попов. Да говори? Толкова късно?

Слугинята. Не зная, казва, работата била важна.

Попов. Да почака малко, сега не ми е до работата.

Слугинята. Казва, важно било.

Попов. А аз ти казвам, да почака.

Слугинята излиза.

Елена. Защо не го прие, може би е нещо важно?

Попов (*раздразнено*). Важно... работа... защо? За какво?... И все пак, не може! Не може!... Така е тръгнало... (*Вика.*) Не може!... Посоката на инерцията е такава. (*Пауза. Потъва в мисли и после внезапно се опомва. Към Андрей.*) Е, сега?

Андрей. За себе си съм решил.

Попов. Накъде?

Андрей. По света.

Попов. Защо трябваше да хвърляш втора бомба, Андрей?

Елена (*веднага след Попов*). Неблагодарен син си ти. Отначало ми се стопли сърцето. Мислех си, че ще тръгне някак и всичко ще забравим. Можех да се гордея в обществото, че имам син инженер. А сега?... Какво стори? Опетни името ни, сестра си нещастна направи.

Лилия. Майко, остави... и без това не мога да дишам от мъка. Мъчно ми е, Андрей, че не можахме да скитаме по полето, да слушаме птиците, да събираш силата на свежото поле и после да ваеш...

Андрей (*отива при нея и я прегръща*). Ах, ако можех така да вая, Лилия!...

Попов. Не трябваше въобще да почваш работа. Може би тогава нищо нямаше да се случи.

Андрей. Сигурно същото би станало.

Попов. Ако да можеш някак тъй... да останеш, тогава...

Елена. Тогава?... А Лили?... А ние?

Андрей. Не, не, помислете само, можете ли вие да издържите това положение? Свикнали сте да живеете така. Аз съм ваш син, но ние сме врагове. В този дом на никого не

съм нужен. Вие сигурно, преди да се завърна, живеехте съвсем без тревоги. А сега?

Елена. Ти си виновен. Ти сигурно искаше хората да ни гледат като прокажени. Сигурно искаше отново да се сгромолясаме...

Попов. Не това искаше, нали, Андрей?

Елена. И ти го защитаваш? Побъркахме се всички в тази къща. (*Към Андрей.*) Ти ни побърка.

Попов (*умислен*). Как се промени всичко тук... Ти дойде... раздруса... и си отиваш. Кой има право?... Ние или ти?... Да останеш ли?... Тогава – трета, четвърта, пета бомба... Защо ни постави на такова изпитание? Ние сме пак, както някога в морето... (*Повишава постепенно гласа си и в края се забравя.*) Спокойно... гладко... Слънцето пече и на душата е леко... И изведнъж, съвсем изведнъж, там... на хоризонта се изправя черна стена... стъмва се... и иде... иде по-бързо от страха дори... иде като тебе... Гони... Бучи... (*Силно и с ужас.*) Деветият вал, деветият вал!...

Лилия. Татко! Татко!

Андрей. Деветият вал?... Деветата вълна?... Иде като мене?... Не, аз не съм деветата вълна. Аз съм само един предвестник – талаз, една малка вълна, която иде преди нея. Но чува се някъде нейният шум. Шумът на вълната, която бучи... На вълната, която иде!... Деветият вал!... И тогава, татко, „гнилият кораб“, „кораб с плъховете“, няма да удържи нейния удар. Компромисът сам по себе си ще стане излишен... Сега довиждане! (*Тръгва.*)

Попов (*с болка*). Андрей, Андрей...

Лилия. Андрей!... Братко!... (*Плаче.*)

Мира. Довиждане, Андрей, до деветата вълна.

Андрей (*обръща се за последен път*). До деветата вълна! (*Излиза.*)

Лилия тихо риде. **Мира** отива до прозореца вляво.

Попов е навел глава. Майката **Елена** нервнич. **Пауза.**

Елена. Защо умишлено продължавате това състояние?

Попов. Какво каза?

Елена. Той каза, че сме врагове. Защо са тези сцени? Няма ли да проникне в обществото нашето поведение?

Попов. Ех, стига и ти с твоето общество!

Мира. Виждам го. *(Поривисто.)* Виждам го още!... *(Отпаднала.)* Закри се зад едно дърво... Отиде си... Донесе една огромна вяра и си отиде...

Попов *(като на себе си).* Да... отиде си...

Пауза. Чува се продължителен вой на фабричната свирка. За момент погледите на всички тревожно и въпросително се кръстосват.

Елена. Какво е това?

Лилия. Защо свирят, татко?

Попов. Кажи ми ти защо свирят.

На сцената бързо излиза **Сираков**, разперил високо ръка.

Сираков. Стачка!

Завеса

БЕНТ

РАДИОПИЕСА

ДЕЙСТВАЩИ ЛИЦА:

Дино – 28-годишен селски момък**Рада** – 23-годишна мома**Коста** – 30-годишен**Дядо Тодор** – 70-годишен (пастир на селското ергеле)**Ружа** – връстница на Рада – мома**Стамен** – селянин**Стойно** – селянин

СЦЕНА ПЪРВА

Поле. Чува се звън на хлопки и звънци. Трябва да се даде илюзия за пасящо ергеле. Топуркане на конски копита и цвилене.

Дядо Тодор. Уу-бряааа. отиде, та се не виде, де-де, де-де, де вълци де.

Дино. Дядо Тодоре, така ли вардиш ергелето – гледай – задими добичето нататък...

Дядо Тодор. А, че какво да му правя? Да го вържеш – ще пукне. Пък и не е едно, та да го вържеш, ки.

Дино. Хайде де, ще пукне!

Дядо Тодор. Ще пукне, Динооо, ще пукне, дядовото. Муха е то, ама от змия по плаши добичето. Нека си тича! Ще влезе в коряча, ще се повърти из шумата, а после само ще се върне. Ти пак към бента ли?

Дино. Към бента. Бях за час-два към къщи, нали знаеш, старата е самичка, та да я пригледам рекох.

Дядо Тодор. Не е лошо. Ами кого остави там, на бента?

Дино. Ружа.

Дядо Тодор. Коя Ружа?

Дино. Ружа бе, Донковата щерка. Не я ли познаваш?

Дядо Тодор. Онова... момичето ли? Донковото ли момиче? Е, момчешка работа си направил!

Дино (*смее се*). Че защо да е момчешка?

Дядо Тодор. А бе, хич жена ли е за такава работа. Ех, олан, ех, олан! Жена ред ще варди. Кой ще я слуша нея?!

Дино. Защо пък да не я слушат? Щом е за общото добро...

Дядо Тодор. То така е, ама нали е жена... Ти там да си

стоиш, чуваш ли? Там си стой. Чувам, тачат те. Види се, правото гледаш.

Дино. Иначе не може, водата – малко, и ако не се пази ред, хората ще се изядат.

Дядо Тодор. Не виждаш ли, че до час най-много ще завали?

Дино. Хайде де! Ще завали? Месец мина и не е валило, та сега ли?

Дядо Тодор. Слушай менѐ ти – ще вали ти казвам, хем яко ще вали. Виждаш ли ей онова облаче над Усипо. Шейсет години съм коняр...

Дино. Ех, то облаци много минаха, дядо Тодоре, ама дъжд няма. Тя – твоята, остави я. Я аз да си гледам работата. Една работа е тя, че няма кой да я види.

Дядо Тодор. Върви бе, козум, твоя си е работата, аз деца-та си няма да храня, ама ти казвам, че ще вали. Не виждаш ли как рови с копита добитъкът?

Дино. Добитъкът си е добитък, току нашата да я видим. Ще се гладува, дядо Тодоре, ще се гладува. Хайде със здраве... *(Малка пауза, чуват се отдалечаващи се стъпки.)*

Дядо Тодор. Дино, пък помни ми думата – ще вали, ти казвам.

Дино *(отдалече)*. Нека само да вали, на моята сиромашия два шиника царевица ти харизвам.

Дядо Тодор *(сам)*. Брей, що народ се преточи днеска към пустия му бент. Чакат хората ред. Един и двама ли са. Но пък водата колко е... Ще вали. Познава се, че ще вали. Ето, над Усипо облачето расте, тъмнее. А де, а късмет сиромашки. И как припича. Не се стои вече тука. Малко сенчица е останало в коряча, я да прибера ергелето, зер дъждът съвсем на открито ще ни свари. Хайде. Хайде! Бее, диии... *(Чува се топуркане, което затихва в далечината.)*

Коста *(отдалече)*. Чакай, мари, Радо, чакай да вървим двамата.

Рада *(също отдалече)*. Ух, ти ли си? То не е за чакане. Прегоряла е земята. Съсухрила е царевицата листа.

Коста. И ти към бента ли? Кой ли пък на тебе ред ще ти даде? Една жена... Колцина сега там чакат!

Рада. Ех, така е, сирак ли е човек, жена ли е, слаб е.

Коста. Не си слаба ти... По-силна си от всички. Ето – мене гледай – кой насреща ми излиза? – Никой. А от мене си по-силна.

Рада. Що за приказки?!...

Коста. Право ти казвам. Сега двама поляци ще дойдат с пушки ред на бента за мене да вземат. Не ща го. На тебе го отстъпвам. По-силна си от мене, че си ми... много хубава.

Рада. Грехота е, Коста, от Бога и от Невена е грехота. Година още няма...

Коста. А от тебе, Радо, не е ли грехота. По-тежък грях от онзи, с тебе що сторих...

Рада *(с досада)*. Остави сега... Минало е. Забравено...

Коста. Ех, там е работата, че не е забравено. Тежи ми, Радо, гризе ме. Полакомих се аз за богатство и за име. Зер, кметска дъщеря беше онази. Обичта си за пари продадох... А не се продава за пари пустата, ни се купува...

Рада. Добре знаеш. Не се купува. Не щеш я купи.

Коста. Зная, зная, че няма да я купя. Друг има сега помежду ни. За Дино ли намекваш?

Рада. Че и за него да е, какво? Мома съм, не съм вдовица.

Коста. И ти ли със зла дума ще ми отвърнеш? Цяло село е против мене, та и ти ли, мари, изгори?

Рада. Не съм ти изгора! Пари си искал, намерил си. Сега какво искаш?

Коста. Нищо. Нищо не искам... Погледай, Радо, полето. Изгоряло е, от суша изжадняло е. Изгоряло ми е сърцето за блага дума да чуя.

Рада. Изповедница не съм, та на мене жалби да изкажеш. Хайде, остави ме! Ето ти – и поляците идат.

Коста. Та какво, нека си идат.

Рада. Пушки нарамили. За кого са тези пушки?

Коста. Че ако някой не иска ред да даде...

Рада. Ъъъ... Така било... и хленчиш, че няма от кого блага дума да чуеш. Има много да чакаш. Остави ме сега да си отида.

Коста. Че нали към бента ти е пътят?

Рада. Сама ще си отида, поляци не ми трябват мене – да ме вардят, а и утре приказки не ща.

Коста. От Дино ли се страхуваш?

Рада. Не се страхувам. Защо излишна мъка да му създавам, малко ли са неговите сиромашки мъки.

Коста. Ех, блазе му... А мене няма кой една блага дума да ми каже. Нека приседна тях поне да почакам. И знай, Радо, твой ред ще вардя.

Рада (отдалече). Не ща ти реда. Има кой моя ред да варди.

Коста. Напук на Дино ред ще ти вардя, Радо.

СЦЕНА ВТОРА

Бент. Слаб шум на течаща вода. Разпокъсани в далечината подвиквания. По-близо, встрани, разговори. Някъде много далече: „Мамооо, в къртичина се губи ма, не достига до браздата.“

Дони. Ех, колко ли вода е! Де ще достигне, баевото. Не достига. Все намалява, пустата. Дано този път облаците не излъжат.

Стойно (като че ли си застъпва всяка дума от бързане). Хей, Дино, ще вали, хей, яко ще вали. Погледни гората – яко се затъмни, хей!

Ружа. Мълчи бре, кутсузино! Щом ти пророкуваш, още два месеца суша ще бъде.

Стойно. Взела си ме на очи и все на подбив ми отвърщаш, ама ще видиме.

Ружа. Ба, то пък тебе на очи ще взема. Да не мислиш, че като си дълъг като върлина...

Стойно. Гледай я ти. Ей, аз яко ще...

Дино. Остави ги, Ружо, не ги закачай. И вие сега сте намерили да се дърлите. Оставете се. Стойно, я иди ти да помогнеш на онези, дето отпусват водата. Водата намалява. Иди там. Вземи си и мотиката. Може да стане нужда още чимове да се копаят. И без това тука работа нямаш.

Стойно. Ааа, не отивам аз, ще ме прередите.

Няколко гласа. Слушай какво ти казва Дино! Ще те прередят! Кого са прередили?

Стойно. А бе то не са, ама...

Един глас. Какво има?... Хайде – върви! Ние цяла нощ

сме отпушвали, та ти сега се назлъндисваш. Каза селото – Дино ще слушаме. Или да го слушаме, или...

Дино. Не се сърди и ти, бай Стамене. Иди полегни на сянка някъде. Уморени сте и все току да се счепкате.

Стамен. Ето на, „бае“ ми викаш, дето е казано, и ти се подчинявам, а той...

Стойно. Я, че кой е казал, че не се подчинявам. Дино, аз таквоз. Ама да не ме прередят, хей. А за чимове, ти от мене ги искай, нали знаеш, кога приказвам – приказвам, ама и когато работя – яката! *(Общ одобрителен смях.)*

Ружа. Дино, кажи ми „драгичко“.

Дино. Какво пък сега ти е дошло на ума?

Стамен. Да не искаш и тебе чимове да изпрати да копаяш?

Ружа. Аз може и чимове да копая, ама нека ми каже „драгичко“.

Един глас. Ружо ма, остави го момчето, колко дни и нощи не е мигнало – хорски ред да варди. Причерня ли ти, Дино? Иди почини малко. Не правиш добре.

Дино. Защо да ми причернее? А когато скитаме по седенки, тогава се не брои, нали?

Ружа. Сега ще му огрее, слънчице ще му огрее. Гледай през ракиката, Дино! Гледай добре, какво си забил очи в бента!... Виж го ти! Надоле гледай, бре! Сега пък облаците ли гониш?

Дино. Облаците. Каква надежда са те сега. Четох нейде, в книжка, че ще дойде време и хората ще ги викат, когато им потрябват.

Ружа. Кого, облаците ли?

Дино. Облаците.

Ружа. Ами!

Рада. Ружо, ти водата ли вардиш, или момчето? *(Смее се.)*

Ружа. А ти от страх ли си се затичала като луда? *(Смях.)*

Дино *(приближава се).* Ами, от страх! Бре да се не види! То пък едно имане е, та!...

Ружа. Де, де, не си криви душата – очите ти друго приказват.

Рада. Те – моите очи, остави ги, неговите гледай. Не го ли виждаш, не ме е погледнал още, в село е идвал, а човек сянката му не може да види.

Ружа. Той сега не е само твой, на цялото село е.

Дино. Празни приказки. Бели кахъри са тези, Радо.

Рада. Ех, за тебе може да са бели... *(Гърми се.)*

Дино. Гледай мари, гледай – облаци! Гърми се, Радо! Ти ли със сиромашкия си късмет дъжд донесе? *(Гърми се от ново.)*

Рада. То да съм знаела, по-рано да съм дошла. *(Смее се.)*

Ружа. Изведнъж се затъмни отвсякъде.

Дино. Прав е старецът, ще вали, и яко ще вали.

Ружа. И Стойно така казваше, а аз не му повярвах. Мислех, че от мързел бръщолеви.

Рада. Домъчня ли ти? Толкова ли не можеш без него? Ето – виждаш ли го, по цял ден тука си кисне.

Ружа. Тя работата му е такава. Де да можеше всеки да я върши. На колко като на Дино в селото вярват? Всеки да можеше... *(Силен гръм.)*

Дино. Де да блисне! Да се раззелени полето!... Душата ми ще се раззелени. Не мога да гледам отпуснати хора. Искам ги със свити, здрави юмруци и избистрени очи. Човек ли е, да знае, че е човек... А няма ли го хляба, оклюмват... Вместо да стискат зъби... *(Пак гръм.)*

Ружа. Гледайте – няма вече отникъде да надникне небето. Какво се замрачи. Затъмни се. Дино, яд ме е, че изпратих така момчето.

Рада. Их, пък ти, толкова не можеш без него.

Ружа. Не мога, зер. Сега ще ни притисне работа и кой знай кога ще го видя хубостника. *(Вика.)* Стойнооо, Стойно бре... Къде се запиля? Ух, да му се не види! Като вълк се

шмугна в шумата. Я чакай аз... *(Отдалечавайки се.)* Стой-нооо, Стойно бре... Стойнооо, къде се дяна бре? *(Силно се гърми.)*

Рада. Усетих, падна град! – Ето тука – на устните ми! Ще ти се раззелене душата, Дино!

Дино. Дай да я изпия! Жаден съм, Радо. Ще я изпия!

Рада. Ух, бре! Остави ме, Дино, като на брат ти се моля, ще видят.

Дино. Нека видят! *(Гласът на Ружа отдалече.)*

Ружа. Олекна ти, Дино, олекна ти! *(Смях.)* Слушай бре, селяните ви тъкмят сватба, след като се свърши сушата, а тя, виж, свършва се. Наред е.

Рада. Нали ти казах. Ще ни видят.

Дино. Какво като ни видят?

Рада. Ух... пусни ме... *(По-тихо.)* Пусни ме... ох – свят ми се вие...

Коста *(с пиянски глас).* Ред пазите, а? *(Смее се, с пиянска мъка.)* Хубав ред! Дино уж народно добро гледа. Знам ги аз такива...

Дино. То не е твоя работа. Ти ли сметка ще ми държиш?

Коста. Не бе, така си казвам. Гледайте си работата. Аз да бях си отишъл, а?

Дино. Най-добре ще сториш. Както виждаш, тука никому не си потребен.

Коста. Да си отида ли? Ще ти се на тебе да ти отида, ама няма. Напук, тука ще пия. *(Гърми се.)* Ред ще си взема. Ще ми дадеш ли ред, а, Дино?

Дино. Много късно си се сетил за ред.

Коста. Че аз тебе ли ще питам за ред бе, кой си ти? Сам ще си взема ред. Виждаш ли поляците – аслани! И пушчици носят за вироглави като тебе.

Дино. Напил си се... широко ти е около врата... Дошъл си тука с пушка, пиян, реда на хората да отнемеш. *(Силен гръм и изведнъж заплисква дъжд.)* То добре, че заваля дъжд, а иначе... не знам какво щеше да стане.

Коста. Какво ще стане бе, кого ще плашиш? Виждал съм аз такива като тебе.

Дино. Ако е само до мене – лесно е, но не е. Тя, моята глава, не ми е толкова мила...

Рада. Дино, да си отидем! Да отидем при другите! Не виждаш ли, че е пиян?

Коста. Кой, аз ли съм пиян? Аз ли ма, Радо? Чакай бе, аз ред щях да ти завардя! Пиян ли съм? Не съм пиян. Помня, нали?

Дино. Какъв си и ти, та ред ще и вардиш? Да не мислиш, че като онези са клекнали на десет крачки от тебе, та ще те завардят? Гледай си пътя!

Коста. Пътя си гледам аз. Дошъл съм ред на Рада да вардя. Пък и сметчица имаме ние с тебе, Дино. Стара сметчица... *(Гърми, дъждът шуми.)* Цяло село ми е омръзнало. Черно ми е цяло село. Само Рада ми грее на сърцето.

Рада. Махни го този таласъм, Дино, не мога да го гледам.

Коста. Така ли? Ехе, не си видяла ти таласъм вдовец мома да грабне, ама ей сега ще видиш. За плитките и... дома. Не се крий зад Дино, не ще ти помогне. Поляците пушчици имат за вироглави като него.

Рада. Дино, пази ме!

Дино. Не бой се, не смее.

Коста. Сега ще видиш!

Рада *(приближава се).* Иде!

Коста. Чакай, чакай! Ще поплачеш вкъщи и после ще ти мине!

Дино. Стой настрана, Радо. На чие либе посягаш, пияно куче? *(Шум на плесница.)*

Коста. Ааа, така ли?... Чакай!... *(Шум на приближаващи се стъпки.)* Не ви искам вас, стойте настрана. Той ми бил мъж! И аз съм мъж.

Гръмотевици, шум на проливен дъжд, борба. Докато продължава тя, репликите са откъслечни, пъшкащи, ръмжащи.

Коста. Ти ще ме удряш... А... Така...

Дино. Лесно не ще се отървеш... мекеро. Не ще се отървеш!

Рада. Дино, пусни го, ще го задушиш и после къде без тебе?

Коста. Ааа, значи, домиля ти за мене. *(Борбата продължава.)* Чуваш ли бе, хапльо?... Ще те довърша...

Дино. С тези си ръце не ще можеш... моите са работили... а ти, по кръчмите...

Коста. Ще те свърша!... Довърших те!...

Рада *(изтискава)*. Пази се, Дино!... Дино, пишов вади! Ще те убие!... Динооо!

Дино. Не стой отпреде ми!... Бягай настрана!... Не се мотай пред мене...

Рада. Не мога! Не мога!... *(Два револверни изстрела.)*

Коста. Ще те свърша, куче... *(Пауза.)*

Рада. Ох, Дино... Дино... *(Падане на тяло.)*

Дино. Либето ми!... Радо!... Ех... не мога... тука... коляното ми... не мога да го довърша... Радо!... Радо!... Уби я... уби я... кучето...

Коста. Кой?... Аз ли?... Аз ли?... Не нея!... Не исках нея... тя... *(Отдалече се чуват виковете):* „Динооо, остави го бен-та. Водата иде... Иде, иде...“ *(Много гласове):* „Дино, дъжд, дъжд, дъжд“. *(Още по-силни гласове):* „Дино, до неделя сватба, ейй, чуваш ли, не ще се отървеш, сватбаа!“

Дино. Ех, до неделя сватба...

ПОЕЗИЯ ЗА ДЕЦА

ВЛАК

Влак пред гарата протегнат.
Празник. Слънцето блести.
И народа се тълпи
на перона.
Той от жегата ще бега
там – навън, навън, навън
под дърветата, където
има в туй горещо лето
сянка и спокоен сън.

А отпред на влака чака
горделивата машина.
И кълба от дим изскачат
и се пръскат над комина.

Ние с тебе, мой читател,
ще отидем на Владая.
Там е толкова приятно!
Там на воля ще играем!

И когато падне мрак
над зелената гора,
ние с вечерния влак
ще се върнем у дома.

Влак, напред лети, лети!...
 Но машината сама
 не върви –
 трябва пара.
 Кой я кара? –
 Машиниста и огняра.

Машинистът бди на пост –
 той командва всеки лост.
 А огняра, в пот облен,
 хвърля въглища в пещта,
 че машината реве:
 Знай добре, знай добре,
 пара трябва ми на мен,
 много пара и вода.

Към Владая влак лети.
 Пътя стръмен е нагоре.
 И машината сумти,
 и се моли и говори:
 – Ох, не мога, ох, не мога,
 оставете ме за бога
 дъх за малко да си взема!

А огняра отговаря:
 – Няма време! Няма време!

– Уморена си – аз зная –
 ѝ отвърща машиниста. –
 Ще починеш на Владая,
 малко там ще те почистим
 и ще ти дадем вода.
 Да, да,
 там ще ти дадем вода.

Ето и Владая. Ето
 под разлистени дървета
 сенки в близката гора
 и полянки за игра.
 Тук ще спреме, мой читател,
 тук е толкова приятно!
 И когато падне мрак
 над зелената гора,
 ние с вечерния влак
 ще се върнем у дома.

II

Стига песни и игри!
 Над гори и канари
 вечерния здрач пълзи,
 над горите, с здрач покрити,
 виснат сиви,
 дъжделиви,
 буреносни
 зли
 мъгли.

Ей, читателю, ела
 да се върнем у дома!
 Не виде ли, капка дъжд
 падна вече.
 Изведнъж
 недалече
 секна огнена стрела.
 У дома! У дома!

Нататък, нататък са хукнали всички,
 нататък, нататък към гарата тичат,
 там влака ще чака народа уплашен,
 че бурята иде свирепа и страшна,
 да бързама здраво, читателю драг,
 че гони ни буря, че гони ни мрак.

Най-после и гарата стигнахме! Ето,
 чиновника, спретнат стои пред гишето,
 народа се блъска, тълпи се отвред,
 а той разпорежда: – Полека! Със ред!
 Печат ще ударя на всеки билет!

Госпожа една си протяга ръцете:
 – Ах, моля, изгубих си днеска билета,
 за София искам сега да си взема.
 Ще дойде ли влака таз вечер навреме?
 – Разбира се, да, разбира се, да,
 но моля, запазвайте ред, господо!

Чиновника вече затваря гишето,
 печат е ударен на всички билети.
 А телефонът отсреща звъни:
 – О, ти ли си? Здравсти, колега! Вали...
 Пристигна ли влака?... Пусни го навреме,
 машината трябва вода да си вземе.
 Дочуване. Чу ли? Пусни го навреме!

Чуй как тръпнат и потракват
 релсите. Това е влака!
 Нека вятъра фучи,
 нека вълн дъжда се лее!

Виж, три огнени очи
 бързо мрака разпиляват,
 иде той насам и бодро
 колелата се въртят,
 като че разказват гордо
 за изминатия път.
 Чуй, той кани отдалече:
 „Тук при мен, при мен, човече,
 тука вятъра не духа,
 тук е топло, тук е сухо.
 Ще починете, а аз
 ще ви заведа у вас.“

А пък входния семафор
 своята ръка размахва
 и със важен, важен жест
 казва: „Път свободен! Влез!“

Спира влака пред перона,
 спират двадесет вагона
 и за миг сред глъч и врява,
 виж, перона опустява.

III

Във купето има трима:
 баба, старец и младеж.
 И навлезли, тя подзема
 със приветен, тих брътвеж:

– Вън вали ли? Да вали!
 Време му е, нека плиска!
 От градо ли сте, или
 татък nekъде от блиско?

– От града сме. – А, така ли?
 Що не кажете тогава?!
 Да сте чули и срещали
 нейде Дино от Дъбрава?

Син ми е, та със старика
 му отиваме на гости.
 Да го видим, що се вика,
 пък да сложим стари кости.

В ъгъла старика дреме
 със луличка във устата
 и във такт, в размерно време,
 олюлява си главата.

А младежа гледа с мътни,
гледа с трескави очи
в коридора всеки пътник
и мълчи, мълчи, мълчи.

– Ще ти мине като куче –
бабата го утешава. –
Във града светът е учен,
сетне, всичко с кураж става.

– Ех, с кураж... но и с пари!
– И парите требват, баби,
огънят да ги гори!
Откъм тях комай сме слаби.

Но нали си млад, ще мине,
болестта от младост бяга!
Не е тя за млади, сине,
тя на старите приляга!

– Има във града, разправят,
болница. Да мога там
да се настаня, тогава,
вярвам, ще ми мине. Знам

от село момче, което
мислехме, че ще умре,
влезе в нея и момчето
оздраве! Оздраве!

И отново пак мълчи,
пак унася се младежа.
Бабата го гледа с нежни,
топли, майчини очи.

Колко хубави мечти
носиш в своите купета,
влак, преминал през гори
и през ширните полета!

Но за всичките съдби
там – в вагоните закрити,
кой на поста вярно бди
със очи във мрака впити?

Кой във дневната омара
и във вечерния мрак
с равномерно темпо вярно
кара пътничкия влак? –
Машиниста и огняра.

Тя, машината, е също
като всеки жив човек,
по нагорнището пъшка,
а надолу удря в бег.

И затуй, когато мина
влака гарата, надолу
облекчената машина
машиниста взе да моли:

– Ох, пусни ме! Охлаби
ти спирачките и аз
ще се спусна нанадолу
с триста километра в час.

Охлаби и ще се спусна,
в мене сигурен бъди,
ще премина аз изкусно
леко всеки нов завой.
С триста километра в час
ще летя във мрака аз,
не се бой, не се бой!
Само малко охлаби.
Ах, да знаеш как обичам
по надолното да тичам!...
Милостив към мен бъди!

Машинистът ѝ отвръща:
– А защо, проклета дъще,
ти по стръмното нагоре
друго молиш и говориш?

– Ех, нима така се кара
влак по този хубав път?!
Тук не трябва даже пара,
колелата се въртят
тихо, гладко, с устрем лек
и помислил би човек –
не вървят,
а летят.

Машинистът отговаря:
– Още десет километра
мога да отпусна аз,
но надолу с ред ще караш.
Виж, отвън е дъжд и ветър,
да не стягам час по час
със спирачката. Разбра ли?

А машината се хвали:
– Трака-трак, трака-трак,
не ме плаши дъжд и мрак,
имам аз отпред прожектор,
той ми свети надалеко.
Трака-трак, трака-трак,
не ме плаши дъжд и мрак.

* * *

Тук е топло, приятно, нали?
 Във вагона дъжда не вали,
 но навънка със дъжд и със вятър се бори
 човек неуморен.

Обхожда веднъж той и пак се повръща,
 обхожда железния път
 и си мисли: „Сега са заспали във вкъщи
 дечицата – кротичко спят.“

Той мисли за тези дечица, които
 отиват със влака в града,
 и гледа небето – пробито корито,
 което изсипва дъжда.

„Ще мина отново. Да бъдем на чисто.
 Ще падне случайно скала...
 И как ли ще може сега машиниста
 да види сред тази мъгла?“

Човека потъва сред мрака,
 а влака лети като бясна стрела,
 потиска небето със мрак дефилето,
 със мрак и със гъста мъгла.

„Аз съм могъща и мощна машина,
 аз съм с стоманни ръце,
 моята плът е корава и здрава,
 огън е мойто сърце.

Аз не познавам какво е умора,
 мога да мина стрела.
 Със дъжд и със вятър, със хали се боря
 и с непрогледна мъгла.“

А огнярят ѝ говори:
 – Как по стръмното нагоре,
 ако не подхвърля аз
 въглища във твойта пеш,
 ще се движиш ти тогаз?
 Щеш не щеш,
 ще запреш!

– Ах, ти жалка самохвалка –
 машиниста се обажда, –
 как във своята глава
 толкоз глупости се раждат?!

И защо са тез хвалби?
 Ей сега, ако река
 да натегна с таз ръка
 здраво твоята спирачка,
 мислиш ли, че можеш ти
 да направиш поне крачка?

А машината отвърща:
 – Аз съм силна и могъща,
 но с спирачка всеки знае
 другите да обуздае.

Вий сте слаби, слаби, слаби,
 с жалки немощни ръце
 и страхливи като баби,
 без сърце, без сърце.

Вас ви чакат цял живот
 в къщи вашите деца.
 Щом усилия своя ход,
 вие бърчите лица.
 Срамота! Срамота!

Изведнъж в мъгла и дъжд,
 там неясно
 ту просветне, ту угасне
 светлина! Светлина!
 Стой! Отпред червен фенер!
 Стой! На срещния завой –
 кантонер!

Приближава все по-ясно,
 расне страшната опасност
 сред мъгла. Ето нà:
 там скала, скала, скала!

Машинистът е на пост
 и спирачката е в ход.
 Той командва всеки лост,
 бди над нашия живот.

Бавно, бавно спира влака,
 а отпред стои и чака
 във ръката със фенер
 бледен, мокър кантонер.

Той не чака тук награда,
 виж сърдечните очи:
 колко скромност, колко радост
 и наивност в тях личи.

Тъй е скромен, мой читател,
всеки истински герой.
И когато чуеш вой
и хвалби от свой приятел,
знай, че той, знай, че той
не е никакъв герой!

От вагоните изскачат
дружно всичките спирачи
и със общи сили те
се напъват в миг, така че
виж, скалата отлете
по надолнището, значи.

А началник-влака гледа:
няма никаква повреда.
Релсата напълно здрава,
що да чакаме тогава?
Чува се сигнал и пак
тръгва пътничкия влак.

.....

Браво, браво, Вестинг Хаус,
Хардий, Божич, Кунц и Кнор,
вечна слава, вечна слава –
колелата пеят в хор,

че измислихте спирачки
зdravi, сигурни, добри –
една ръчка завърти
и тогава спираш, значи,
точно дето искаш ти.

Браво, браво вам, другари,
машинисти и огняри,
що опасвате света
чак от северния студ
до екваторния пек
и разнасяте честта
и труда, и гордостта
на културния човек.

Браво бодри кантонери!
Със сигналните фенери
в дъжд и вятър, пек и студ
вие с непосилен труд
бдите, пазите редът.

Браво, браво вам, безбройни,
вам, безименни герои!
Вам, които тук ви нема
в тази мъничка поема,
без които кой знай как
би пътувал всеки влак.

БАЙ ИВАН

Тази вечер бай Иван
върна се съвсем пиян.
И езикът му дебел
във устата се заплел.

Дрехите му с кал покрити,
от страх тракат му зъбите.
Толкоз е уплашен, че
„връв“ не може да рече.

Посъвзе се той и вече
взе да фъфли, да пелтечи:
– Господи, помилуй нас,
бясна крава срещнах аз!

Не бе крава като крава,
а бе, пустата, двуглава!
Спра се аз, и тя се спира,
казах си: ще се умира!

Хукнах. Тя по мен – в петите
искрят нейните копита –
и с опулени очи
ме поглежда и мучи...

Паднах аз, и тя с рогата
ме намуши във ребрата.
Но нали пристигнах вече!... –
Стрина Кина го пресече:

– Твоята разбра се май,
току лягай и си трай.
Кравата не ти е крива,
ти си крив, че се напиваш!

ДЕНОНОЩНО СНЯГ ВАЛИ...

Денонощно сняг вали,
сняг студен, озлобен,
като мънички игли
той се впива и забива
в всеки, който ще рече
пътя му да пресече.

Кучето лежи отвън –
няма къща – накъде?
Де да сложи то за сън
своята глава, не знае.
А снегът боде, боде
упорито и сърдито
и за никого нехае.

Кучето скимти и плаче:
– Ах, палач, ох, палач,
не разбираш ти от плач,
ни от гняв, ни от молби –
да заспя ме остави!

Ах, да дойде лятос, аз
къщичка ще си направя,
топла къща... и в захлас
ще почивам в нея аз,
но почакай дотогава!

Дойде лято. Псето мисли:
„Що ми трябва къща мен?
Не от мързел, не от лен,
но защо излишен труд?
Таз година няма студ,
няма да вали, нали?“

Празни мисли! Сняг вали
всяка зима. Мисли псето
къща да си построи,
само вън да размрази,
да се махне този снег.

Но когато дойде лето,
но когато дойде пек,
псето – знаете – проклето
страшно много го мързи.

ВРАБЧОВА СГОВОРНА ДРУЖИНА

Врана, лакома и стара,
пазела със бой и вик
падналия на пазара
от конете ечемик.

Малкият врабец Сивушко
я замолил простодушно:
– Чик-чирик, чик-чирик,
дай ми малко ечемик!

– Га-а, га-а, за кога
теб ти трябва ечемик?
– Чик-чирик, за сега!
– А не искаш ли ритник?

Домъчняло на Сивушко –
бил неопитен и млад.
Под една стреха се сгушил
и треперил той от глад.

След Сивушко друг дошел –
пак премръзнал, изгладнел –
и заплакал той: „Чи-ри-ли,
във стомаха ми игли,
във стомаха ми от глад
сто игли сега бодат!“

А след него – трети, пети,
петдесети и стотици
гладни мършави врабчета
и врабици.

Сбрал се врабчовия свет
под стряхата на съвет.
И решили с всички сили,
попрестане ли снега,
да сразят врага.

А от облаците бели
те изпреди сто къдели,
та започне ли войната –
да са топличко обути,
та започне ли войната –
да си имат парашути.

И денят на свободата
най-подир дошел. Ятата
се издигнали високо
във небето синеоко.

Най-напред летели в строя
рошопери бомбардери,
а след тях на две-три мили –
сто ловджийски ескадрили.

Боят свърши със победа.
Би се храбрата дружина.
Който иска, нека гледа
как от враната остана
само пух и перушина.

МАШИНИСТ

– Татко, ти работиш много,
уморен си, татко,
почини си, каза Гого,
аз ще карам влака.

Най-напред ще си намажа
с сажди двете бузи,
а след туй ще сложа важен
синята ти блуза.

Видят ли ме там на влака,
още отдалече
да си кажат: „Тоз юнак е
машинист изпечен!“

Мислиш, че не зная, татко,
влака как се кара?
Нека дойде чичов Владко
да смени огняра,

нека грабне във ръцете
здравата лопата
и погледай как ще цепи
влака през полята!

Гара стигнем ли – спирачка
удари веднага,
да не може нито крачка
влака да избяга...

Гледа уж башата строго,
но му става ясно.
машинист ще стане Гого,
нека да порасне!

ТАЗИ СУТРИН РАНО-РАНО...

Тази сутрин рано-рано
пред прозореца застана
малка птичка, лястовичка,
и унесено захвана:

„Чик-чирик, чик-чирик,
отворете ми за миг,
отворете и простете,
че ви будя в този час,
но какво да правя аз?

Днес ще отлеля отгук
с моите деца на юг.“ –

В миг прозореца отворен
и децата ѝ говорят:

– А защо на юг, нима
лошо ти е у дома!

Може би си ни сърдита? –
с страх дечицата я питат.

.....
.....

Е, довиждане тогава
и бъди щастлива, здрава.

ПИСМА

1

До Богдан Станишев
ученик V клас
гр. Г. Джумая

Варна
2.VI.1927 г.

Здравей, другарю,

Преди доста време получих твоето писмо, но по ред причини, които ти ще видиш, ако имаш щастие или нещастие да постъпиш в Машинното училище, не можах да ти пиша. Пиша ти сега набързо само да ти се обадя, без да мога да ти изпълня молбата, защото правилниците след 2–3 дена едва ще бъдат отпечатани. Впрочем време има, за това не се безпокой, щом излезнат от печат, ще ти го изпратя.

Ти как си, как върви V клас? Учи добре уравнения, системи и теореми, защото от тях непременно ще дадат на изпит.

Как е Олга? Тя сега какво прави? Вярвам, че скучае. Поздрави госпожата (майка ти). Поздрави също Олга и Терзиева. Запитай Герасим дали е получавал от мене писмо.

Засега толкоз. След 2–3 дена пак ще ти пиша.

С поздрав: Кольо

Писмото е открита пощенска картичка. Съхранява се в къща музей „Н. Вапцаров“, Банско. На мястото на подател е написано „Н.

Вапцаров – Варна“. Напечатано е за първи път в „Никола Вапцаров. Съчинения“. 1969, с. 295.

Б. Станишев – другар на Н. Вапцаров от ученически години. Семейството на Й. Вапцаров е поддържало приятелски връзки със семейството на Крум Станишев, тютюнев експерт в търговската фирма „Консорциум“ – Горна Джумая (Благоевград).

Олга Станишева – по-голяма сестра на Б. Станишев.

Мария Терзиева – учителка в Банско, приятелка на Н. Вапцаров. По това време тя е ученичка в Горноджумайската смесена (бивша Солунска) гимназия.

Герасим Чочев – ветеринарен лекар, приятел на Вапцаров от детски години.

2

До Богдан Станишев – Горна Джумая

Варна
19.VI.1927 г.

Здравей, другарю,

Упоритият труд, който ми предстои през това време, не ми позволи да изпълня своето обещание. Изглежда че съм бил излъган за печатането на нови правилници, защото днес се научих, че правилниците остават същи каквито са били за¹ 1926 г.

Изпращам ти един такъв правилник. Таксата в него не е означена, но вероятно ще бъде 2100 лв. Всички документи² трябва да изпратиш до 15 юлий.

Нека ти кажа преди всичко нещо за училището и живота в него, та след това да не ме кориш, че не съм ти казал самата действителност. Знай, че „Машинно училище“³ дава най-солидни познания от всички други технически училища в България, самият възпитаник на това училище излиза човек дисциплиниран, човек годен да посрещне живота.

Училището се смята като средно учебно заведение.

Машинно училище се ползва⁴ с особено реноме навсякъде. Свършилиия него⁵ му се признава и военна служба⁶.

Обаче има и едно друго положение. Мнозина дохождат тука само заради хубавата му форма. На такива впоследствие им се вижда тежка дисциплината, вижда им се непоносим животът в училището. Имай предвид, че ти ще бъдеш принуден да работиш умствена работа по 16 часа денонощно. Така също няма да бъдеш⁷ далеч и от физическата работа. В знойните летни дни ти ще изживаш чука край разжареното огнище.

После ти ще се простиш за 6 години от⁸ свободния живот, от най-хубавите романтични години. Виде мъчнотиите⁹, които се изпращат, за да се свърши Машинното училище, ето защо завършилият го извършва цял подвиг. Това е то повърхностно засегнат животът в него, оставям ти сам да избираш. Мисли добре, защото веднъж избрания път трябва да го извървиш...

Когато дойдеш за изпита, постарай се да ме намериш, аз сигурно ще бъда във флота, а не в училището, там ще сме през летото на практика.

Поздрави родителите си, Тодорчо и Олга.

Поздрави Герасим и Терзиева и ги запитай защо не ми пишат, аз им отговорих на последното им писмо, дали не са го получили.

С поздрав: Кольо

точен адрес: За Вапцаров Никола
ученик в Морско машинно училище
гр. Варна

¹ Следва 929, което е зачертано.

² „Документи“ е написано „дукоменти“.

³ Машинното училище е сложено от автора в кавички, а след него е пропусната думата „дава“.

⁴ След „ползва“ е написано и зачертано „се“.

⁵ След „него“ е написано и зачертано „отб“.

⁶ Пред „служба“ е написано и зачертано „тяг“.

⁷ Написано и зачертано „бъде“.

⁸ Първоначално е следвала думата „веселия“, след това зачертана.

⁹ След „мъчнотиите“ е написано и зачертано „за да не“.

Писмото е написано на кариран лист за писма. Пликът е загубен, но от първото писмо, изпратено на 2 юни 1927 г., знаем, че адресантът му е Б. Станишев, ученик V клас, гр. Горна Джумая. Писмото се съхранява в къща музей „Н. Вапцаров“, Банско, инв. № 422. Напечатано е за първи път в пълен текст в сб. „Огнище на морската наука и култура“, 1981, с. 69–83 – очерк на Б. Вапцарова – „Никола Вапцаров в Морското машинно училище“.

Тодорчо – по-малък брат на Б. Станишев. Поздравите се отнасят до лица, посочени в първото писмо.

Следването на Вапцаров в Морското машинно училище пробужда у много младежи от Разложко стремеж към техниката и морето. В архива на поета са запазени писма от Кръстю Стойчев, Крум Радонов и други, които се интересуват от условията за постъпване в ММУ и Вапцаров им изпраща правилника за конкурсния изпит.

3

До Атанас Смирнов – Казанлък

Варна,
14 октомври 1928 г.

Др. Смирнов,

Получих писмото Ви от 9 октомври. Идеята не е лоша. Не е лошо да излезат на показ младите сили, защото, отделени, все още се чувства тая боязливост, тая мудност, с която се движи по-голямата част.

Аз не мога. Моята работа е по-друга. Аз се намирам

в условия малко по-други от тези на един гимназист. Самият живот, начинът, по който подготвят тука бъдещия човек, съвсем не разполага към творчество. Но при все това аз ще работя. Най-голямата пречка за неучастието ми във Вашия сборник ще бъде материалното ми положение, което се налага от няколко месеца. Сега не 700, а 7 лв. нямам.

Повторно изказвам моето съжаление, че не мога да участвам във Вашия сборник. Приятно ще ми бъде, ако имате време да ми съобщите за хората, които ще поместят нещо в него. Нека делото Ви се увенчае с успех!

С хиляди приветни от мен и Черно море
Н. Вапцаров

Писмото се намира в личния архив на Ат. Смирнов. Напечатано е за първи път в сп. „Септември“, год. X, 1957, кн. 9, с. 115. Атанас Смирнов (5.IX.1909–2в. II. 1976) е роден в Дряново. Завършил Педагогическо училище в Казанлък (1928). Умира в Дряново. Участва активно в антифашистката борба и в организиране на прогресивните писатели в редактирането на в. „Светлоструй“, „Дряновски глас“, „Мисъл и воля“, „Литературни новини“ и други.

Ат. Смирнов е познавал Вапцаров от младежките списания „Глобус“, „Българска реч“, „Родина“ и други, където поетът е сътрудничел като ученик в Морското машинно училище през 1927–1928 г. За публикуваното тук писмо от Вапцаров до него той разказва: „С Никола Вапцаров си разменихме по две писма, когато той беше ученик в трети курс на Морското машинно училище във Варна във връзка с поканата, която му отправих, да участва в ученическият стихотворен сборник „Ручей“. Този сборник се издаде под моя редакция през 1928 г. в Казанлък, където бях ученик в VIII клас на педагогическото училище...“

Второто писмо на Вапцаров до Смирнов засега още не е намерено.

Липсата на материална възможност Вапцаров да подкрепи издаването на ученически сборник, изтъкната в писмото, се обяснява с тежкото материално положение на Вапцаровото семейство по това време. Както е известно, през пролетта на 1928 г. наеман терорист стреля върху Й. Вапцаров, когато се прибира от овощната градина

До Керана

24 II-930 г.

Русе

Скъпа приятелко,

Понякога стават странни работи. Случват се неща, които карат човек колкото и нихилист да бъде, да се смути, да трепне нещо от вътре и с това да даде някакво особено, мистично значение на случилото се¹. Така е и с твоето писмо. Пусна се слух тука, че ще ме откомандирват за Варна. И от това вадят заключение куриерите на флота, че ме няма вече в Русе. Ужасно² нехоливи са тези хора. Писмото обикаляло флота, но никой не ме намерил.

Казва ми след това един другар и аз се втурвам в щаба да го получа.

И ето това интуитивно спасяване, този нагон, за който тъй често говори Достоевски: влизам.

– Писмото ми, дайте ми писмото! – казах с тревожно предчувствие. И виждам как един идиот смутено стои пред печката³ и го държи в ръката. Аз го сварих в момента, когато той щеше да запали цигарата си с него.

Странно е нали? Но Боже мой, аз сам не вярвам в тези неща, а съм седнал да ти бръщолева. Но нещо ме поразил в тази случка и аз съм все още в едно странно настроение.

Не съм сам в моята каюта. Другарят ми, най-добрият

измежду всички може би, пуши отчаяно и разливта някакъв технически журнал. Той се ядосва, че съм го заставил като гост на моята каюта да мълчи.

В каютата е топло. Отвънка свири северния ветер, откъснал се с болка⁴ ширната руска степ, преминал Добруджа и Дунава. Същия този ветер ще премине Балкана, ще се втурне като в улей между Рила и Осогово, после тихо в изнемога ще се пръсне в хиляди въздишки там⁵ – в полите на Пирин.

Мисля за тебе, Керано. Мисля за твоята душа, изтерзана до болка, срутена и сега отново възраждаща се. И ти прощавам всичко, даже и неискреността за това, което най-много ти чувстваш.

Пишеш ми, че ти мислиш както мене за приятелството, а мене се чини, че аз ти казах – „приятелството“⁶ е нюанс от голямата любов“ (или нещо подобно) и по-надолу, забравила може би това, което си писала от гюрултията, която е имало в стаята, продължаваш: да аз повече обичам едно приятелство, такова каквото го изнасяш ти, от колкото една любов.

Защо ме увещава⁷ в това, което сама не вярваш?

Но моя приятелко, аз съвсем не мисля, че мога да те задължавам, нашите сърдечни връзки да достигнат такива граници. Ти ме вземаш за твой единствен приятел, аз ти благодаря безкрайно и ти отговарям с същото просторно приятелство, за което ти писах и по-рано, но да си илюзирам, че ти чрез него ми дава⁸ повече от душата си отколкото нему, сама разбираш, че не мога.

Но в тази забъркана логика под бурята на някакво още не проявено чувство⁹ в душата ти, аз виждам именно тази приятелка, каквато както в любовта не може да има втора.

А как искрено звучат думите ти Керано, там където пишеш своето моментно настроение!

„И ето аз се връщам сама от градът тъжна, без настроение“ или:

„Тебе вярвам много, вярвам ти в всичко, непоколебимо и искрено“.

А тези редове ме карат аз да не ти вярвам или не, по-добре би било казано, още веднъж да ти кажа, че ти си скромна даже прекалено скромна, и че все пак се подценяваш. Казваш че се боиш да откриеш душата си защото в такъв случай и чувството и трагизма изказани в една лоша форма биха добили един съвсем друг вид. Охо, да прощаваш, но колкото и сходни понятия да са чувството и формата ти и аз¹⁰ все пак бихме могли да ги разграничим. Поставям тебе по-напред, защото вие чувствените жени имате един особен усет.

После бил съм те „кастрил“¹¹. За Бога, аз никъде не съм имал подобно намерение и мисля че не съм излязъл от орбитата на нашата интимност.

Изнесохме забавата с голям успех; а най-главното че самите ние останахме доволни.

Аз ще чакам сега твоето „дълго“ писмо, разбира се ако не се яват пак смекчающи вината обстоятелства: че си имала да закърпиш някой чорап или пък „колежката ти“ е имала някои колеги на гости и разбира се неучтиво е да се пише дълго в тяхно присъствие.

Моя другар¹² има великото търпение да¹³ дочака¹⁴ да завърша писмото, затова има правото да ви поздравя и двете.

Приеми моите привети:

Кольо

¹ Пред „случило се“ е написано и зачертана буквата „р“.

² Пред „Ужасно“ е написана и зачертана буквата „Б“.

³ След „печката“ е написано и зачертано „сп“.

⁴ Между „болка“ и „ширина“ има по-голямо разстояние, където авторът е пропуснал да напише „от“.

⁵ Пред „там“ е написано и зачертано „н“.

⁶ След „приятелството“ е написано и зачертано „нас“.

⁷ „Увещаващ“ в ръкописа е „овещаващ“.

⁸ След „от“ е написано и зачертано „това, което си дала“.

⁹ След „в“ е написано и зачертано „твоя“.

¹⁰ Следва „не“, което е зачертано.

¹¹ След „кастрил“ е написано и зачертано „За“.

¹² След „другар“ е написано и зачертано „беше“.

¹³ След това е написано и зачертано „ме“.

¹⁴ След това е добавил „той“, което е зачертано. „Кольо“ е подчертано от автора.

Писмото е чернова, написано с химически молив на листове 1, 2, 3, 4 от Тетрадката с писма от скъсани листа. Съхранява се в Института за литература, БАН, ф. 82, инв. № 5557. В пълен текст се печата за първи път. На първия лист е написано ръкописно „До Керана“ и заградено в елипсовидна черта. Навсякъде Вапцаров пише името „Керана“ вместо „Кирана“. Кирана Рупова – учителка в с. Седелец, Петричко. Запознава се с Вапцаров през 1928 г. като ученичка в Горноджумайската смесена гимназия чрез Г. Чочов, близък неин приятел. В писмото се говори за разрива, настъпил между К. Рупова и Г. Чочов.

5

Моя приятелко,

Неделя е. Времето е топло и толкова ясно, че от палубата на нашия кораб се¹ виждат червените пролетни рокли на гъвкавите ромънки². Корабът ни е на котва до³ прочутия остров Матей: тука се разиграват всички любовни фарсове на Русе. Другарите ми са сигурно вече из него с своите „пролетни пеперуди“ (така ги наричат те) и колко правдивост има в това сравнение, защото те действително приличат на пеперуди – днес на този цвят, утре на друг, но в никой случай не само на един. Но дявол да го вземе, може би тези „пролетни пеперуди“ имат право, защото пролетта действително е само 3 месеца а и младостта не повече. И с тези мисли почвам сам да се увещавам⁴, че и моето място е действително там на острова, където телата горят от някаква тревога, където прихат женски гласове, където в минутата се

произнася думата „любов“ повече от сто пъти, но... Където едва ли тихите върби са виждали истинска любов.

Ти направи своята изповед и аз ѝ вярвам. Та какво ли има тука на което да не се вярва? Нали аз сам ти казах, че⁵ се подценяваш пред мене и ето, че аз излязох прав.

Та не пророкувах ли аз в миналото си писмо само, че в малко по-друга форма (ако щеш в обратна) твоето отиване на гости и „злополуката“? Бъди сигурна, че аз няма да те помисля за самохвалка. Чуй ме сега ти и вярвай, че няма да се подценя, но няма и да се надценя. Миналото е само пепел. Първата ми любов е от онова малко градче Мехомия, което сърцето ми носи като вечна скръб. Бях във VI кл. Председателствувах тамошното въздържателно д-во и „Червения кръст“. В контролната комисия имаше една ученичка от IV кл., знаеха я всички с името Делка. Влюбихме се почти неусетно и всичко се разви даже без обяснения, защото тя беше наивна, тя беше още дете. Плачеше когато ме видеше с друга, възнасяше се кажех ли ѝ че тя⁶ е първата ми любов и ме задушаваше с своите малки ръце.

Никога нема да забравя, как всяка неделя през пролетта тя ми носеше букет от синчец, доволна и радостна. Но в I курс през коледната ваканция аз я заварих тежко болна. След няколко дена тя умре. Заровихме я на другия ден. Моя букет от хризантеми беше затрупан с сняг, бял както нейната любов. И аз вече никога не я видях. Забравих я вече като моя любов. Тя остана само нежен спомен и повече с своята чистота⁷ и невинност, неже ли с любовта си.

След това през една ваканция⁸ бях извикан на среща от твоята приятелка Мария Терзиева. Обясни ми се на дълго и широко и благодарение на обстоятелството, че ме постави в едно много романтично положение (а аз съм привърженик на романтиката) още в момента не можах да ѝ откажа. Бях писал стихотворения и статия в тогавашния орган на възд. д-во „Борба“, после в „Глобус“, „Родина“, „Българска реч“ и изглежда, че от там тя се е научила да ме цени – това ме нерви-

раше ужасно. Един прекрасен ден ѝ дадох отказ. Тя щеше да се убива, даже по едно време подозираше, че ти си виновна за това, само защото ѝ бях казал, че си една отлична компаньонка (толкова те познавах тогава) и след това ми устройва разни сцени с една твоя снимка и други глупости. Мина ѝ след време, като на всяка жена, и сега вече е згодена.

По-късно се влюбих аз, влюбих се силно и неудържимо. Впуснах се както пирински поток в пролет отключен от ледовете, как се спуска и руши и повлича. Но тази сила именно ме погуби. Защото аз сложих девиза⁹: любовта е любов без всякаква предпоставка, без всякаква етикеция и такт. И изгубих. Изгубих не защото не съм прав, а защото вие жените обичате ония маниери и интродукции които в последното си писмо ти нарече „гонение“. Изгубих и остана душата ми разкъсана и болна. Всички струни в нея са скъсани и остана за най-голяма скръб само струната на любовта, която някога погълнат в себе си аз слушам, че звучи... звучи душата ми за нова, някаква изкупителна любов. И ето разликата между мене и тебе – до като аз търся нещо огромно¹⁰ и светло като слънцето, което ще ме възроди, то в тебе гори жаждата за отмъщение, жаждата за удовлетворение на някаква обида. И ти може би си права, защото все пак ти си изживяла една любов и друго не ти остава, но моята душа е празна, аз чувствавам как се задушавам¹¹ в тази¹² празнота и как душата ми звучи за една любов „Без край и без начало“.

Но защо някъде в подсъзнанието си аз все пак не съм съгласен с твоя начин на отмъщение? Сигурно защото той е ужасен не толкова за него¹³, но най-вече за самата тебе? Та знаеш ли ти каква саможертва би значела един брак без любов. Мислила ли си ти върху този ужас: да бъдеш обречена цял живот на един, който не обичаш, да целуваш нелюбим (тюф какво отвращение), да си обречена в името на материализма на някакъв си богат търговец!

Аз немога да помисля това, немога да го помисля за тебе, която смятам за жена на свободния дух. Както и да

е, това е твое крайно решение на което аз мога само да дам съвети но не и да се бъркам. Пък от де да зная, че ти вече не си влюбена и не си „заета“, както си казала на оня господин, защото ти въобще не лъжеш, тогава разбира се работата е съвсем друга.

Изпращам ти една малка снимка, в която съм дете, защото е правена през първи курс. Забавих писмото си с цел да се снимам (аз имам свой разкошен апарат), но исках да бъда и художник и фотограф — т.е. да предам именно онава търсене на само останалата нескъсана струна, и излязох много сериозен.

Какво ще правя задоволих се само с това за да не помислиш от другата снимка че съм решил да се самоубивам. Това още не значи, че аз нема да очаквам снимки от вас — от другарката ти, която не познавам и от тебе поради твърде простата причина, че искам да те имам. Предупреждавам, че нема да считам извинение едно „немам сега“ и пр. Което е всекидневно и банално. Другаря ми¹⁴ Чолаков се радва много на поздравите и сигурно щеше да драсне няколко реда ако не беше из града, но той все пак не забравя да ви поздрави.

Аз завиждам на вашия уют¹⁵ и ако бях по-близо ей Бого, бих ви направил една визита.

Бъдете с радост и двете
Кольо

¹ Първоначално е написано и зачертано „ясно“, а над него „се“.

² След „ромънки“ е написано и зачертано „Островът до който е кораба“.

³ След това е написано и зачертано „3“.

⁴ „Увещавам“ е написана „овещавам“.

⁵ Следва „ти“, което е зачертано.

⁶ Първоначално е написано и зачертано „от нея“, а над него добавено „тя“.

⁷ След „чистота“ е написано и зачертано „неж“.

⁸ След „ваканция“ е написано и зачертано „ме повик“.

⁹ След това е написано и зачертано „че“.

¹⁰ След „огромно“ е написано и зачертано „като“.

¹¹ След „задушавам“ е написано и зачертано „от“, над което е добавено „в“.

¹² Първоначално е било написано „любов“, зачертано и над него добавено „празнота“.

¹³ Думата е подчертана от автора.

¹⁴ След това е написано и зачертано „се ра“.

¹⁵ „Уют“ е написано „оют“.

Черновата на писмото се намира на листове 5, в, 7, 8, 9 и част от лист 10 от тетрадката. Написано е с химически молив. То е отправено до К. Рупова. Писмото е без дата, но се предполага, че е писано през март 1930 г. (първото писмо е изпратено в края на февруари с. г., а третото е с дата 4.IV. Русе). Съхранява се в Института за литература, БАН, ф. 82, инв. № 5557. В пълен текст се печата за първи път.

6

Моя приятелко,

Аз се боя вече за себе си. Ти изпълни толкова много¹ моя живот, че е немислимо да те откъсна². И все пак ти си далече умишлено или не, но ти си много далече, аз го чувствавам това от последното ти писмо, от³ обстоятелството, че⁴ почти умишлено⁵ избягваш по деликатните въпроси в много писма. Обичах ви аз и двамата, когато бяхте заедно, говорили сме с Герасим за всичко в подробности, подхранвах аз неговата любов, а той галеше фантазията ми, че аз ще бъда изцерен, че той ще дойде в Разлог за околийски лекар, аз пък ще стана главен електромеханик на Банската юзина и така ще бъдем щастливи — ти и той, аз и тя (кой знае коя).

По-късно, след раздялата ви⁶ много съжалявах. И още по-късно сега, аз вече пиша няколко работи за вашето минало, работи в които плаче⁷ една скръб за раздялата, но оп-

итния четец, четеца с чувство, би доловил някъде дълбоко нещо друго, нещо което сам не разбирам, но силно и неизменно. То ми тежи, потиска ме и аз трябва да му дам възход⁸. Може би ще падне, може би ще срещне сгода все едно, аз немога да го понасям и чакам денът.

Последното⁹ ти писмо чаках с непоносима жажда и ето какво ми беше когато го прочетох:

Писмото ти е хладно, както там
далече нейде сибирската степ.
Размислям аз в каютата си сам
За първата ни среща в оня влак
и нещо ме гнети... засенчва мрак;
та толкоз ли далечни сме със теб,
че радостта си кратка като миг
ни бихме слели в един светъл лик
на който бихме служили кат в храм?

—,—

Незная как ще схванеш всичко това, но вярвай, то не е хленч, нито поетическа измислица — то е живот. А как ще разбереш живота, то е друго.

После, същата вечер, скицирах твоята неоснователна може би тревога, че Герасим е почти безнадежден, мислите ти, страхът и скритата болка така:

сега е той печален, примирен
и носи в себе си всевечната тревога,
но повече от тебе и от мен.
И някой¹⁰ ден по снежно бяла лента
Душата му ще литне къмто Бога,

—,—

Сега е той печален, скръбен, блед,
Очите му са хлътнали, беззрачни
и нявгашни строен силюет
чертае болно някаква си крива,
А дните му болезнени и мрачни.

—,—

А може би отдавна е ранен
и днеска песента му е изпята:
сега е там пред масата прострен
устните¹¹ му са бледни и безкръвни
и още не изпуснат пистолета.

4 IV. Русе

Разбира се всичко това не отговаря на никаква истина, но аз ти казах, тука е отразена твоята тревога.

Днес по обем ти пиша малко, изглежда че те отекчавам, друг път ще видиме. Сега стига нали?

Търсиш¹² душа в която да се влюбиш. Много съжалявам, че това е нещо все пак относително и надали ще имаш успех. Всеки случай аз ти го желая¹³. Благодаря ти за снимката много, тя ще бъде един красив спомен. За Великден пиши тука, защото едва ли ще ни пуснат.

Бъди по-акуратна и остави това „пиши ако обичаш“, че ми боде с него очите. Дано се видим за Великден.

Сега прости, ако те отекчавам с тези поезии¹⁴.

С привет: Кольо¹⁵

¹ „Много“ се повтаря два пъти, второто е зачертано.

² След „откъсна“ е написано и зачертано „от себе си“.

³ Следва написано „бел“, което е зачертано.

⁴ „Че“ е написано два пъти — на края на лист 10 и в началото на лист 10 обратно.

⁵ Пред „умишлено“ над реда е написано и зачертано „в всички писма“

⁶ Следва „аз“, което е зачертано.

⁷ Пред „плаче“ е написано и зачертано „про“.

Разграничителните линии между трите строфи са на автора.

⁸ След „възход“ изречението е започнато със „за“, но е зачертано.

⁹ Пред „Последното“ изречението е започнато с „ние“, но е зачертано.

¹⁰ Пред „някой“ е написано и зачертано „някога“.

¹¹ Преди „устните“ е написано „устата“, но след това е зачертано.

¹² Пред „гърсиш“ първоначално е написано „ти“ и зачертано.

¹³ След „желая“ е написано и зачертано „успех“.

¹⁴ След „поезия“ е написано на същия ред и зачертано „под“.

¹⁵ Под подписа: „С привет Кольо“ е сложена разграничителна черта, защото авторът е написал последната строфа на първия вариант на стихотворението „В кубрикът“, началото на което се намира на същия лист 12 на обратната страна.

Черновата на писмото се намира на лист 10, 11 и на част от лицевата страна на лист 12. Написано е с химически молив. В пълен текст се печата за първи път.

Датата на писмото е поставена под второто стихотворение, след което Вапцаров е завършил писмото. Авторът е пропуснал да сложи годината 1930, но в Русе той стажува от 1 ноември 1929 до 21 октомври 1930 г., а и от съдържанието на писмото личи, че то е продължение на предишните две писма до К. Рупова.

К. Рупова не може да си спомни защо е прекъснала кореспонденцията ѝ с Вапцаров, но добрите дружески отношения не са били преустановени. През учебната 1932–1933 г. К. Рупова е учителка в с. Бараково, а Вапцаров работи като техник във фабриката за хартия в с. Кочериново, на един километър от с. Бараково. По спомени на К. Рупова те играят заедно в пиесата „Йончови ханове“ от С. Савов.

Писмото се съхранява в Института за литература, БАН, ф. 82, инв. № 5557.

До Райна Вапцарова

Русе

9 IV–930 г.

Мила сестро,

Ето пролетта е вече минала над върбите, пеперуди пърхат с пъстрите си крила над главите ни, когато работим всеки на своя мотор, и бягат... Ние сме в масло, ръцете ни не са чисти, както на другите, меришеме на бензин, челата ни са догорели, младостта ни е заключена...

Чета твоето писмо и мисля: че все пак ти не си толкова нещастна, че в него тъгата е украсена неволно с романтизъм на твоите 18 години. Чета и се радвам, че е така, радвам се, че все пак си по-малко нещастна, даже и никак. Ето иде Великден. Ще се съберете всички, завърнали се от разни градове. Колко радост ще има в игрите ви и щастие ще бъде всеки нов трепет. Този път аз няма да си дойда. Държи ни тука една властна любовница, притиска ни до гърдите си – Ние сме в плен всеки на своята машина. О, как пулсира нейното сърце! Аз те моля, сестро, пиши ми за всичко, което се е случило сред вашите среди през тази ваканция и аз ще чета в някой кът далече от нея твоето писмо, защото тя е прекомерно ревнива.

Пишеш ми за твоята мъка, за силата която те вика да станеш артистка и за делничността на бъдещия ти живот, за твоя живот и този на всички момичета.

Това може да те успокои: Та нали ще се очаква едно развиване на Банско, нали там правят салон, е какво повече?! Ще се събереме хора – „збъркали своите професии“ и ще направиме това което можеме. Та изкуството не се заключава в рекламата и големината на сцената (ти помниш

артистката от „Портрета на Дориан Грей“). То ще бъде като средство за едно себеудовлетворение. Е, това не е ли прекрасно?

Сега друго.

Ти какво правиш, готвите ли нещо за Великден? Малката Илиева как е? Тука се запознах с една г-ца, която ѝ много прилича.

Борко как е, поздрави го и му кажи, че непременно ще ви пратя снимките за великден.

Поздрави г-н Балев и г-жа Настева и вече няма да ти пиша, че лампата в каютата огасва.

Целува те.

Брат ти

¹ Следва думата „вашата“, а след това е продължено „в игрите ви“.

Писмото е написано с химически молив на бял лист с квадратчета, откъснат от тетрадка голям формат. Пликът не е запазен, но от съдържанието на писмото се разбира, че то е адресирано в Банско. Писмото се съхранява в Института за литература, БАН. ф. 32, инв. № 1700. Напечатано е за първи път в Сб. „Н. Вапцаров“, с. 255.

Райна Вапцарова – сестра на поета, по-малка от него.

„Портрет на Дориан Грей“ – роман от Оскар Уайлд.

Малката Илиева – отнася се до Добринка Илиева, учителка по естествена история.

Борко – Борис Вапцаров, по-малък брат на Н. Вапцаров.

Ангел Балев – учител на Вапцаров по пеене, гимнастика и рисуване.

Г-жа Настева – Елена Настева, учителка по литература.

12 X-930 г.,

Варна

Мили текьо,

Ето вече една седмица от както съм на практика в миноносците. Тебе са ти разправяли за тях, така че аз да ти опишам живота тук, би било неуместно. Но нищо не ме тревожи. Действително, през тези четири години ние се променихме толкова много, че когато се обърнеме назад, неможеме да се познаеме. Аз съм добре. Свободното¹ време е действително малко, така че не остава на човек време да се види на къде е. Даже време за писма не ни остава и тази вечер ти пиша като караулен началник през свободните часове. Борис как е? Да гледате да се занимава добре, защото тази година ще има решаващо значение за него, мама ми пише, че искал да постъпи в Машинно училище и от там да стане офицер. Тази работа не е така лесна, както мислите, първо, защото трябва да покаже много добър успех, за да стане офицер и второ защото условията се измениха доста в училището и незная дали ще остават вече от него офицери. От начало сигурно ще му се види трудно в София, защото основата, която ни даваха там беше доста слаба, но после вярвам ще се управи, защото той е способен. Да гледа най-много на математика и литература – те ще му трябват най-много. Ами ти какво нареждаш за преместването? Ще ли се местим и кога? Защо не ми пишеш?

Послучай свадбата на царя от тука отиват около 40 души моряци в Италия. Щяха да изпратят нас – учениците² но нема кой да остане на машините.

Говори се че ние с миноносците ще заминем за Цариград да посрещнем някоя италианска ескадра, но кога и с пълна сигурност неможе да се твърди.

Повече нема какво да ти пиша. Много здраве на Борис и Щъркелов.

Пиши ми непременно.

Аз ти писах няколко писма в Банско, но чак преди 2 седмици получих от мама писмо с което казва че си бил в София. Парите получих.

Целува те син ти: Никола

Адрес.

Никола Вапцаров

уч. маш. V г.

Кораб „Дръзки“

Флота – Варна³

¹ Пред „свободното“ е написано и зачертано „Вре“.

² След „учениците“ е написано и зачертано „не“.

³ Написал е първоначално „Русе“, но го е зачертал. Веднага е съобразил, че от 1 октомври 1930 г. е командирован на практика във Варненския флот.

Писмото се съхранява в Института за литература, БАН, ф. 82, инв. № 1702. Напечатано е за първи път в Сб. „Н. Вапцаров“, с. 25в.

Написано е с черно мастило на извадени листове от средата на Голямата тетрадка. Плик не е запазен, но се знае не само от съдържанието на това писмо, а и от пощенските картички, които младият Вапцаров е изпращал по това време до родителите си, че семейството се премества през 1930 г. да живее в София на ул. „Веслец“ № 16.

Семейство Вапцарови се преселва в София, за да бъде по-далеч от противниците на Й. Вапцаров, който иска да избегне ново физическо покушение, извършено веднъж върху него през 1928 г.

Константин Щъркелов – художник, близък приятел на семейство Вапцарови.

ЗА СЕМЕЙСТВО

Иван Вапцаров

ул. „Веслец“ 16

София

10. III–31 г.

Варна

Мили родители,

Никога не съм отбягвал вашите съвети, никога не съм се отричал от тях, но тогава, когато вземат една форма на повици към загиващ, не бих могъл нищо друго да сторя, освен да ги взема за обидни, или пък с извесен резерв.

През цялата ваканция ми тежеше ужасно обстоятелството, че вие имате много нещо да ми кажете, но не смеете. Предпочитате то да остане само между вас, не избистряте и по този начин се дохожда до едно съвсем криво разбиране. Ти майко, навярно получи отговора на 1-вото ти писмо и знаеш какво мисля.

Аз съм добре. В града ни пускат седмично само един път.

На идване взех от София 2 чифта чорапи и една кърпа за лице. Ето вече минават 2 месеца, изпратете ми малко пари. Онези ги изтеглих.

Целува ви
Никола

Подател Н. Вапцаров
Флота Варна

Писмото е написано с химически молив на пощенска картичка. Съхранява се в Института за литература, БАН, ф. 82, инв. № 1709. Напечатано е за първи път в Сб. „Н. Вапцаров“, с. 257.

В писмото става дума за промените, които са настъпили в характера на големия им син Никола, резултат от възмъжаването му – пуши цигари, ухажда момичета, даже се влюбва и не крие това.

10

До господин
Иван Вапцаров
ул. Веслец 16
София

19 IV–31 г.
Варна

Мили текьо,

Получих парите които ми изпратихте с моряка и тези със запис, после така също и козинака. Съобщиха ми, че още нищо не е решено за Запасната школа, но това „не е решено“ никак не ме успокоява. Имам да взимам две практики – ръчна и дизел.

От миноносците подлежа на смяна от 1 август и тогава за най-важната практика – дизел мотори ми остава само един месец, когато най-малко трябва да 4 месеца.

Моля ти се пиши или самия ти или пък някой друг който не би му отказал на капитан Стателов да ме изпратят от 1 май в Учебния Арсенал на ръчна работа. Сам не бих искал да се нареждам така но изглежда че повечето си нареждат по този начин практиките. Побързай, че от първи май ще се разпределят смените.

Всичко е в интереса само на практиката ми вярвай, че

не клинча: Адреса на Стателов. Кап. I р. Б. Стателов. Началник на Морска учебна част.

Целува те
Никола

Подател Н. Вапцаров
Флота – Отряда

Писмото е пощенска картичка. Написана е с черно мастило. Адресът на Стателов е написан диагонално в пространството вляво от пощенската марка.

Съхранява се в Института за литература, БАН, ф. 82, инв. № 1708.

11

Варна
30 IX–31 г.

Мили текьо,

Незная дали си вече в София, незная дали въобще не си променил решението си да заминеш за Банско, защото нямам никакъв отговор на моето писмо.

А може би мълчанието ви да е някакво наказание, защото аз ви създадох доста грижи напоследък. Грижи...

Немога да се ориентирам – кой е правия, вие ли, или аз, обществото ли или аз. Особено там обществото е имало твърде малко право. Не, не обществото, а тези които го представляват.

Знаеш ли, винаги ми е правило впечатление, че там повечето от недоразуменията се обуславят на едно мълчание. Тези хора мълчат и събират „факти“, вадят заключения,

правилни и неправилни, създават един нравствен портрет на човека¹, портрет-кариатура и после забиват нож в гърба на същия човек и за оправдание показват този портрет на „широкото общество“, като че ли искат да кажат: „Ето това беше той, заслужава ли да живее?“

И² вие се страхувахте да не ме осъди това общество. Трябвало аз³ поне да се скрия от него.

Не така! Няма нищо да скрия. Няма никога да огоднича на хората, само да им се харесвам. Никога. Пък ако ще това да коствува цялото ми щастие.

Какво искаше това общество от мене? Благоприличие ли, или както го нарича – обществен морал? Тези ли които дори са изгубили някъде понятието „морал“?

Отидохме⁴ в Пирин. Казали ни бяха да отидем, а ни приеха някак като чели натрапени. Аз неможах да се поставя, като чели съм функция на някакви хора вземащи постове и останах. Но аз запазих мерката си и ако не ми беше жал за това момиче бих искал един медицински преглед и бих заплюл всички по мазните морди. Какво друго да ти пиша? Сега само това ми тежи. Тежи ми.

¹ След това е написано и зачертано „от“.

² Изречението е започнато с „Ко“, но е зачертано.

³ След „аз“ е написано и зачертано „да“.

⁴ Пред „отидохме“ е написано и зачертано „по“.

Писмото е написано с химически молив на 4 страници от обикновен лист за писма. То е недовършено и може да се предполага, че краят му е загубен или пък Вапцаров се е отказал да го изпрати, защото е размислил, че не трябва да говори по този въпрос. А и плик на писмото засега не е намерен.

Писмото се съхранява в Института за литература, БАН, ф. 82, инв. № 1703. Напечатано е за първи път в Сб. „Н. Вапцаров“, с. 258.

До господин
Иван Вапцаров
(Разложко)
гр. Банско

26 IV–32 г.
Бургас

Др. Текьо,

Вече съм на път. Днес пристигнахме в Бургас, а навярно утре сутринта ще бъдем в Цариград.

Получих телеграмата ти още в събота, но за съжаление парите до вчера не бяха пристигнали. Взех пари от един бивш мой възпитател – лейт. Цанев, обещавайки му, че щом се завърна ще му ги дам. Затова парите (те навярно днес са вече във Варна) нека останат в Варненската банка, за да мога щом се завърна да му ги дам.

Аз съм много добре. Ще ви се обадя от няколко места.

Сега целувам всички в къщи
Никола

Подател Н. Вапцаров
параход „Бургас“

Писмото е пощенска картичка. Написана с химически молив от двете страни. Съхранява се в Института за литература, БАН, ф. 82, инв. № 1707. Напечатано е за първи път в Сб. „Н. Вапцаров“, с. 258.

През пролетта на 1932 г. Вапцаров е командирован от учебната работилница в Българско търговско параходно дружество (БТПД) за 1 месец. На 25. IV. 1932 г. той заедно със съвипусника си Х. Чушков тръгват с парахода „Бургас“ на плаване като стажант-

механици. След това пътуване Вапцаров е написал „Импресии от параход „Бургас“.

Стефан Цанев е офицер от флота.

13

За мичман II ранг
Михаил Пешев

19. IX. 1932 г.
Кочериново

Др. Пешев,

Пред вас като че ли излязох в една твърде гадна роля – в ролята на лъжец – пред тебе и пред Дервишев.

Но, вярвайте, в един такъв момент на многолики чувства, на прощаване с другари, човек може да бъде разсеян. И ето аз не само че не бях забравил да отнеса в клуба ръкописите, но и бях с убеждението, че ги бях оставил. Една такава гибелна разсеяност. Едва преди един месец ги намерих между записките си и останах поразен от себе си и от обстоятелството, че съм останал пред вас в твърде лошо осветление.

Макар че не държа какво ще мислят хората за мене, все пак на вашето приятелство държа твърде много.

Поздрави Дервишев.
С поздрав от полите на Рила
Вапцаров

Р. С. Прощавай, че ти пиша така набързо, обстоятелствата са такива.

Н. Вапцаров

Писмото е написано с мастило на лист за писма. Пази се във Военноморския музей – Варна. Публикувано е за първи път в Н. Вапцаров. Съчинения, 1969, с. 302–303.

Михаил Пешев – офицер от флота, един от младите мичмани, които съчувствено са се отнасяли към протестите на учениците срещу несправедливостите към тях. С писмото си Вапцаров изпраща и стихотворението „В кубрика“:

В кубрика цигарите димят...
Седиме тук мъгливи силуети
и търсиме – душите ни са взети. –
Димът чертае мрежа в къдрав път,
кат синята повърхност на морето.

Един фенер със някаква решетка
едва гори; о, болна светлина!
Та можеме ли в тази мрачина
да найдем тука тази обща клетка
на птицата със сините крила?

Скръбта гори; цигарите – светулки
проблясват сред тютюнева мъгла.
Обори някой тягостно глава,
а фалините свирят кат цигулки
под вятъра на нашите тегла.

Един фенер със някаква решетка...
Разбили бихме маската му зла,
та нам ни трябва силна светлина –
да найдем в мрака тази обща клетка
на птицата със сините крила.

Н. Вапцаров

Напречно на стиховете в дясната страна има надпис: „В знак на дълбока признателност за едно съчувствие, изказано в моменти, когато никой не ни съчувствуваше. Вапцаров“.

Стихотворението „В кубрика“ е написано от Вапцаров с мастило. Съхранява се във Военноморския музей – Варна, инв. № 781. В сравнение с варианта от Малката тетрадка под заглавие „Жажда“ различието е само във втория стих на първата строфа, който гласи

„безпомощни печални силуети“, а третият стих на същата строфа започва с „Ний“.

През април 1954 г. М. Пешев предава двата ръкописа във Военноморския музей с бележка: „Това писмо и стихотворението „В кубрика“ Никола Вапцаров ми изпрати по човек на 19.IX.1932 год. Тогава той работеше в „Горска индустрия“, с. Кочериново, Дупнишко. Мичман II ранг Михаил Н. Пешев. Варна.“

Тодор Дервишев – офицер от флота.

14

Осми декемврий!...
Това е една дата,
която включва в себе си
трагичната или щастлива
линия на моя по-
нататъшен живот.
Но аз вярвам
в слънцето.
Вярвам в светлото
начало на всичко хубаво, на
всичко ново.

Текстът е написан с черен молив на гърба на илюстрирана картичка от серията „Руска галерия“ – черно-бяла, изобразена е картината „Любовен шепот“. Текстът е без подпис, според тогавашните изисквания на забавната игра „Веселата поща“. Картичката е изпратена на танцовата забава, уредена на 24 септември 1932 г. в Горна Джумая (Благоевград) от дружеството „Морски сговор“ до Б. Димитрова. Картичката се намира в личния архив на Б. Вапцарова. Фотокопие в Института за литература, БАН, ф. 82, инв. № 5828.

Осми декември. Патронният празник на Софийския университет „Климент Охридски“. „В един разговор Вапцаров беше ми казал, че ще гледа по това време да бъде в София, за да говорим подробно за всичко“ (Б. Вапцарова. „Когато милионите възкръсват“, с. 50). Публикува се за първи път.

Бойка Вапцарова – съпруга на поета. С Вапцаров се запознава на 28 август 1932 г. Завършила математика в Софийския университет и едногодишна школа при Съюза на българските журналисти. След Девети септември работи като репортер и редактор в БТА, кореспондент на БТА в Москва и като завеждащ кабинета „Н. Вапцаров“ в Института за литература при Българската академия на науките. Написала е няколко книги със спомени за Н. Вапцаров, Летопис за живота и творчеството на Н. Вапцаров, научни изследвания.

15

29 IX–32 г.
Кочериново

Мила майко,

Има дни от живота на човек, когато той нито се радва, нито тъжи. Налегнала го е една особена¹ пустота. Дълбоко – някъде в подсъзнанието, става някаква борба. Но външно като чели всичко време.

Такива приблизително дни изживявам и аз. И как бих ви писал, когато в действителност няма какво да ви пиша. Усещах някакво разочарование-разочарованието на всеки младеж встъпил от началото в живота. Не ме ли разбрахте най-сетне? Можех ли да ви лиша само обикновена хроника, без риск, че ще избухна, без риск, че ще ви опиша положението си с по-черни краски, отколкото е в действителност, изфорсирано благодарение на нетърпеливата младост, на нейното вечно непокорство, на нейния нестихващ бунт? Че вие трябваше да ме познавате достатъчно, за да разберете, че току-така не ми се пише, не е в природата ми.

Стана ми мъчно, че текъ е рекал – не пише вече защото не му трябват пари. А не е ли имало случаи и когато бях в училището, въпреки че по 2–3 месеца не съм получавал па-

ри и при все това не пиша? После, напразно се е ядосвал, че не си гледам работата, а чета реферати. Работата си гледам съвестно. Но немога иначе. Освен работа ми трябва и нещо друго: Освен хляб си който изкарвам, трябва ми и друг хляб. За мене е невъзможно да се огранича до положението на една машина, която само работи и поглъща своята определена доза пара. После той по някога не проверява нещата и обвинява. Говорил ти беше за моята реч във Варна, че това било робска черта и т.н., без да знае какво в същност съм говорил, как съм обвинявал, справедливо или не. А после, когато му казали, че направила голямо впечатление, сам се радва.

Сега съм добре. Замествам на една от машините един колега, който си отиде в отпуска. Когато се върне ще видиме къде пак ще ме турнат. Ще чакам по добри дни. Да видиме колко ще си изпълнят думата.

Райна защо не се обади? Нека пише.

Ще чакам отговор.

Целувам – тебе, текьо и Райна
Никола

¹ Думата е написана с „у“

Писмото е на три страници в матов цвят, откъснати от тетрадка, която са ползували учениците от Морското машинно училище. Написано е с химически молив. Пликът не е запазен. Писмото се съхранява в Института за литература, БАН, ф. 82, инв. № 1699. Публикувано е за първи път в лист „Никола Йонков Вапцаров – пет години от героичната му смърт“ – Горна Джумая, юли 1947.

Н. Вапцаров постъпва на работа във фабриката на Българска книжна и горска индустрия в с. Кочериново, Дупнишко, на 7 юли 1932 г. В писмото изразява настроението си при новата обстановка, реагира срещу обвинението на баща си, че се занимавал с обществена работа, както и за речта му, произнесена на прощалния банкет при завършване на ММУ през 1932 г. Изречението от „Можех ли да ви пиша...“ до края е подчертано със зелен молив от чужда ръка.

Също от чужда ръка е поставена със зелен молив линия в лявото поле на двете изречения, започващи с „Говорил ти беше...“ до „...сам се радва“.

16

12 X – 32 г.

Кочериново

Бойя, мое внезапно щастие, моя песен прозвъннала, отлетяла далеч зад полите на Витоша и оставила ехото на един неумиращ спомен да се носи в сърцето ми на плавни, топли вълни.

Бойя, ти знаеш ли колко те обичам? Бойя, спомняш ли си за човека, чиято душа се стреми към слънцето, а е вpletена в мрежите на фабрични кумини, на дим?

Спомняш ли си за човека, който жадува просторната свобода, а душата му е заключена в ритъма на машините?

Спомняй си, Бойя...

Спомняй си... и той ще ти даде цялото си сърце, пълно с непрозирна мъка и купнеж за щастие и вечна красота.

Спомняй си за човека който те обича, на пук на всички злоезичия, на пук на хорската злоба, защото любовта в него е толкова светла и велика, че ще победи шепа „другари“ – шепа дребнавци, които искат да опетнят едно светло начало. Не им вярвай! Не вярвай в тяхната злоба! Защото злобата руши, а не създава, обичай ме...

Аз тъй странно се привързах към тебе, толкова силно и всеотдайно. Изпращах те онази утрин, онази траурна утрин и струваше ми се, като че ли ще умра от мъка, нещо студено беше залегнало в гърдите ми.

По някога си мисля: „Ами ако тя не ме обича, ами ако тя се лъже, че ме обича?“

И действително – кажи ми, защо ме обичаш. Бойя, кажи ми, искам да знам...

Ах, да, щях да забравя да те питам – след като си отидох от Струма, те присмиваха ли ти се, той помъчи ли се отново да те уверява, че аз съм въжеиграч, че аз те лъжа.

Знаеш ли, през цялото време, тази мисъл не е излизала от главата ми и страшно беше ми мъчно, ако те са надращили¹ твоята ефирна душа.

Бойя, виж какво – ще те моля, ако имаш някаква снимка, изпрати ми я по-скоро. Искам да те имам. Нали ще ми изпратиш?

Сега стига толкова. Часът е 3 през нощта. Машината ритмува една тъжна поема. Ти навярно спиш и в съня си се усмихваш, както винаги – далечно и хубаво. В тази усмивка е вплотено може би моето щастие.

Спи... в тиха притома душата ми те целува.

Кольо.

Р. С. Чакам² отговор.

Пиши дълго и всеотдайно. „Мариус“ остави. Ще го намериме, когато дойда в София.

По-нататък ще ти кажа коя книга да ми изпратиш.

¹ Първоначално е написал „злоупотребиха с“, зачертал го е и над него е написал „надращили“.

² Пред „Чакам“ е било написано и зачертано „И“.

Писмото е чернова. Изпратено е до Б. Димитрова. Написано е с химически молив в тетрадка, която са ползували възпитаниците на ММУ. Съхранява се в личния архив на Б. Вапцарова. По това време тя е студентка в София и живее на ул. „Панагюрище“, 28. Напечатано е за първи път изцяло в „Никола Вапцаров. Съчинения“. 1969, с. 305. На корицата Вапцаров е написал: „Бойка“. На първия лист от тетрадката е отбелязал: „За Бойка 4 X. 32 г. 8 X. 32 г.“. Началото на писмото е на следващия лист.

„Мариус“ – пиеса от Марсел Паньол, която Вапцаров е гле-

дал в Народния театър в София с Кръстю Сарафов в ролята на стария моряк. „Вапцаров искаше да си провери силите, да види дали и тяхната трупа може да постави нещо от М. Паньол“ (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 108).

За Бойя

За да

остане душата ти
за винаги заключена
в моята душа

Н. Вапцаров

Надписът е върху обратната страна на фотография на Н. Вапцаров. Написан е с черно мастило диагонално в лявата половина на картичката. С първото писмо („12 X–1932 г. Кочериново“) Вапцаров изпраща на Бойка и своя снимка, каквато е сложил и на дипломата си за завършено образование в Морското машинно училище. Фотографията се намира в личния архив на Б. Вапцарова. Напечатана е за първи път в книгата на Б. Вапцарова „Когато милионите възкръсват“, с. 57.

18 X–32 г.
Кочериново

Бойя, знаеш ли с какво трескаво нетърпение очаквах това писмо? С каква чиста, трептяща радост. И ето – пак помрачи душата ми. Само тук-там в него има не кой лъч, но и той не е лъч, минал през ведро небе, а тъй на – сякаш през тъмен, буреносен облак.

Не зная какво бих правил, ако образът ти в душата ми не грееше тъй ослепително силно.

Ти още не ми вярваш. А аз те нося в душата си, нося те като звучна, неотменна песен. Нося те като едно съкровище, по-скъпо от всичко друго на света. И тогава — когато усмивката ти (ах, тази усмивка) заиграе в очите ми, струва ми се, че някъде далече, много далече, в някакво безкрайно, разцъфнало поле звънят празнично камбани. Душата ми се залива с хиляди лъчи, аз притварям очи и се унасям в тихо блаженство...

Мъчно ми е. Боя, кои са тези, които съм обичал преди тебе? Нима не ти казах как стоеше работата с онази, която ти познаваш?

Нима знаех, че други са се стремели към тебе? С какво съм искал да се покажа повече от другите? Нима това което съм правил, това което съм говорил е било само да се покажа? Не Боя, в такъв случай то изгубва своята истинска цена.

Аз те обичам, ти трябва да ми вярваш, както ти вярвам аз, защото помисли — може ли да съществува любов без истинска пълна вяра?

Искам да ме обичаш. Искам да ме обичаш не така както обичат днес, а както аз те обичам. Моята любов е огромна, тя е светла неизмерима. Питаш ме защо те обичам. Аз дори не зная. Защото не може да се улови с разума това, което гори в сърцето. Но чувствавам че те обичам. Обичам¹ може би усмивката ти, далечната ти усмивка, която отражава чистотата на твоята душа и стремежа за нещо светло непорочно. Това не е ли достатъчно? Колко жени има днеска които носят в душата си непристорно тази чистота? Аз не съм срещал.

Обичам очите ти, Бойя, очите ти, които не могат да лъжат². А ти не видя ли в моите очи истината?

Бил съм се „заловил“ с тебе, защото не мога иначе да стоя в Бараково³. Боя, тези хора нямат понятие от елемен-

тарна логика. Аз знаех, че ти ще заминеш за София, че няма да бъдеш в Джумая. Тогава? Защо пуснах „въдица“ именно по тебе? Малко ли момичета има други в Джумая, с които ако беше въпрос за минаване времето в разнообразие, бих могъл да имам. Тогава къде е логиката на онези които парадират с⁴ „висока култура“ и „образование“⁵, но в действителност нямат нито едното нито другото, а само злоба и завист?

Кажи ми, какво искаш да направя за да ми повярваш? С какво да премахна това съмнение?

А че ти се съмняваш личи по всичко. Писмото ти е тъй здържано, като че ли се страхуваш да разтвориш напълно сърцето си.

И после, чуваш ли Бойя, не искам да се наричаш „нищожна“. Ако ме обичаш, втори път не се наричай така.

Пиши ми нещо топло⁶. Пиши ми нещо за това — как никога няма да се разделим. В душата ми е болно; приласкай я Бойя.

Немога повече да пиша. Нещо притиска гърдите ми. Може би твоето недоверие.

Неповолно в гърдите ми отеква въздишка. Това е може би един скръбен купнеж, един далечен поздрав за тебе.

Кольо

П. S. Защо не каза нищо за снимката, която ти исках?

¹ Преди „обичам“ е написано и зачертано „лю“.

² След „лъжат“ изречението е започнато с „тях искат да“, което е зачертано.

³ Първоначално е било написано „Джумая“, зачертано и над него добавено „Бараково“.

⁴ Пред „висока култура“ е написано и зачертано „висш“.

⁵ Написано „образуване“

⁶ След „топло“ е написано и зачертано „Бойя“.

Писмото се намира в тетрадката „За Бойка“. Написано е с

химически молив. Съхранява се в личния архив на Б. Вапцарова. Напечатано е за първи път в книгата на Б. Вапцарова „Спомени за Вапцаров“, 1972, с. 64, 65, 66. В писмото става дума за връзката на Вапцаров с А. Мицова, която е била прекъсната преди запознането му с Бойка, но някои заинтересовани младежи са пускали отровата на съмнението у Бойка.

19

24 X–32 г.
с. Кочериново

Мила сестро,

Пиша ти и вместо обида от твоето писмо някаква радост ме лъхна, някаква радост, тъй рядка тука под сянката на фабричните кумини. Защото колкото и да ме клеймиш в него, чувствавам в тебе един неугаснал купнеж за светлина, една скръб за загубената истина, един бунт срещу този, в когото си вярвала¹.

Но все пак – ти не си права. Още като че ли си твърде малка, за да съдиш с такъв тон. Защото ти виждаш нещата съвсем в форсирано осветление. После, виновен ли съм аз, че ти си ме мислила за необикновен.

Не за пръв път говорим с тебе на тази тема. И като чели до голяма степен моя трагизъм се включва, че повечето хора ме мислят за необикновен, а аз самия много добре създавам моята ординерност и това ме терзае². После заставах на една съвсем неправилна база за необикновените хора. Те били много силни и не се разочаровали от живота. Помисли само колко голяма неправота има в думите ти... Помисли си за Едгар По, за Ленау, за Достоевски, за Яворов и колцина още..

Те са от онези необикновени, които се раждат на веко-

ве един път. Помниш ли тяхното разочарование, о, не само разочарование, нещо по-силно – отчаяние. То произлиза оттам, че те в душите си носят съвсем други миове, а светът е пълен с толкова пошлост и нищета³. Затова Едгард По се опиваше с опий, за да запази илюзорността на своите прекрасни светове. Всичко това разбира се, не ти казвам, за да ме смяташ още за необикновен, а за да видиш, че въобще не си права! Не си права и за случая с Анна.

Вуйне, ами ако тя е виновна? Ами ако тя е дала повод? А то е така.

Искала си да дойдеш при мене. Колко бих се радвал... Но... мъчнотията не се състои само в моето разклатено финансово положение, но няма де да спиш. В моята стая⁴ живеят още трима. Това, което съм ти обещал, ще го изпълня. Само чакай, нека се съвзема. Пиши ми нещо по-светло, по-радостно.

Целувам ви всички
Бакьо ти

P. S. Ако може те, изпратете ми едно козинецче.
Чакам всеки ден да мине текьо. Защо се забави?

¹ Краят на изречението е подчертано със зелен молив от друга ръка.

² Текстът от „После, виновен ли съм аз...“, до „терзае“ е подчертан със зелен молив от друга ръка.

³ Текстът от „Едгар По“ до „нищета“ е подчертан със зелен молив от друга ръка.

⁴ След това е написано и зачертано „см“.

Писмото е до Райна Вапцарова – сестра на поета. Написано е с химически молив на четири страници на обикновен лист за писмо. Пликът не е запазен. Писмото се съхранява в Института за литература, БАН, ф. 82, инв. № 1704. Напечатано е за първи път в специален лист „Никола Вапцаров – пет години от героичната му смърт“.

27. X–32

Кочериново

Бойя, моето хубаво момиче с пролетна усмивка, страшно ме измъчи да чакам. Писах ти на 18 т.м., а получих отговор чак на 26 й.

Отивам снощи с колеги да проверим нямаме ли писма и по пътя аз казвам:

– Господи ако и тази вечер нямам писмо, простете се с мене, ще се самоубивам. Ако съм обидил някой с нещо нека знае, че не е от злоба, а недоволю... – Шегувам се, но в гласът ми има страдание има болка.

Защо толкова се бавиш с писмата си, Бойя? Голям¹ ли труд представляват за теб? А аз ги чакам с такава ненаситна жажда, че не би ми омръзнало никога да ги чета, не би ми омръзнало никога да ти пиша.

А ти пишеш малко, твърде малко, Боя, струва ми се, че ми подхвърляш трохики, като на някое врабче в студена зимна вечер – едва да не умре от глад.

После, извиняваш се, че си прозаична. Това не е вярно. Защото ти можеш да неможеш да изразиш чувствата си и пак да не си прозаична². Защо ме обичаш тогава? Защо обичаш един човек, който съвсем не е прозаичен, който не съответства на твоята „прозаична“ природа?

И после мене ме интересува еволюцията на нашата любов. Кажи ми, за тебе кой беше решителния момент, кога

за пръв път помисли, че е възможно да се свържем. Моля ти се, Бойя, опиши ми подробно как се разви³ любовта ти към мене.

Колко се радвам за твоята малка стая. За малката ти стая, където безпокойно, но радостно ще горят очите ни. За стаята, която ще бъде⁴ един олтар, светъл и безначален на любовта ни.

Прости ми, Бойя, немога да ти пиша повече. На 1 ноември даваме комедията „Член 223“, зает съм много с репетиции и съм страшно изморен.

Но нали трябва да се работи. Нима човек трябва да се задоволи само с глупавите машини.

Бойя, ако можеш, потърси⁵ по книжарниците една збирка стихове от Весела Страшимирова. Името на збирката забравих, помня само че е издадена миналата година.

Тя не е издавала досега друга работа, така че каквото намериш от нея, непременно ще бъде то.

Знаеш ли, поканен съм от „Морски зговор“ Г. Джумая да изнеса още една тема. Мисля да се занимавам с морето в българската литература. Така че тази работа ще ми трябва за тази цел.

Пиши повече и навреме. Пиши, милото ми. Ти си едничката ми радост.

Целувам те твоя
Кольо⁶

¹ След „голям“ е написано и зачертано „мно“.

² Следващото изречение е започнато с „Един“, но е зачертано.

³ След „разви“ е написано и зачертано „в тебе“.

⁴ След „ще бъде“ е написано и зачертано „за миг“.

⁵ След „потърси“ е написано „от“ и зачертано.

⁶ Под подписа „Кольо“ е поставена линия от автора, а настрани с мастило е написано няколко пъти съкратено. Н. Вап. Вапцарови, Никола Вапцаров.

Писмото е написано с химически молив в тетрадката „За Бойка“. Намира се в личния архив на Б. Вапцарова. Напечатано е за пръв

ви път в книгата на Б. Вапцарова „Спомени за Вапцаров“. 1972, с. 67, 68.

„Член 223“ – пиеса от Ст. Л. Костов. В една ученическа тетрадка Вапцаров е преписал цялата роля на Добромир Бубаров, която изпълнява в комедията. Тетрадката се съхранява в Института за литература, БАН, ф. 82, инв. № 1712.

Веселина Страшимирова (1902) – писателка, пише стихове и разкази за морето. През 1934 г. издава сборник с разкази „Целувка на вълните“.

Н. Вапцаров не изнася втория реферат.

21

10 XI–32 г.
Кочериново

Бойя, мое слънчево момиче. Толкова ли ми вярваш, Боя? Толкова ли вярваш в мене, в любовта ми?

Казваш – нещо се било променило в мене. Да, нещо се промени. Промени се това, че аз почнах да те сънувам всяка нощ, промени се това, че аз почнах да те обичам и да страдам.

А ти знаеш ли Боя, че да страдаш и обичаш, и да обичаш, е нещо свърх силите на човек, е най-възвишената любов.

Милата ми, ти си чакала десет дена, чакала си и не си получила отговор. А питаш ли мене.

Изпратих ти писмо още на 27 миналия месец и досега чаках отговор.

В главата ми пъплеха мъгливи, тежки мисли. Предполагах че или си болна тежко, или е станало най-страшно то – аз съм забравен, омръзнал.

Чаках... И в душата ми растеше мъка. А сега въздъгнах облекчително. Въздъгнах, защото по-добре е да не получа нито едно писмо, но да бъда обичан. Ти знаеш ли, Боя, какво щастие е това да бъдеш обичан. Но, знаеш ли, струва ми се, че по-голямо щастие е да обичаш.

Пиша ти от царството на машините. Часът е 4 сутринта; те се въртят, осветени от електрическите лампи и хвърлят сенки приличащи на призраци.

Но за призраци не искам да ти пиша сега. Никога няма да ти пиша за моите призраци – не искам да помрачавам душата ти.

И моята душа не искам да помрачавам сега с тях.

Искам да бъде светло. Ето – 8 приближава. В очите ни ще бликне светлина. Чуваши ли, Бойя, светлина!

Защото аз те обичам. Защото ние се обичаме.

Но стига толкова, досадните машини ме викат.

Бързо те целувам¹, макар че въсиш вежди, и отивам, те все по-настойчиво ме викат.

Кольо

¹ След това е написано и зачертано „И“.

Писмото е написано с черен молив в тетрадката „За Бойка“. Съхранява се в личния архив на Б. Вапцарова. Напечатано е за първи път в книгата на Б. Вапцарова „Спомени за Вапцаров“, 1972, с. 69–70.

Чертата под подписа е от автора.

22

11 XII–32 г.
Кочериново

Мила Бойя,

Сега е утрин, тъмна декемврийска утрин. Машинната зала се залива в ярка електрическа светлина. Движещите части открояват тъмни, бягащи сенки. Страх ме е от сенките, Бойя... Искам светло, пролетно утро. Искам лъх на морски вятър и блясък на очи, на твоите очи Бойя.

А тука хоризонтите са стеснени, мрачни. Но нали не е само външния свят Бойя. Нали има хиляди светове, чудни минове – проекция на душата.

Немога още да си събера мислите. Те блуждаят като малки, сребърни пеперуди, целуват разцъфналите цветове на нашите спомени и пак в бели рояци се събират, бляскат пред очите ми и носят опиянението на едно щастие, на едно купнение.

Колко те обичам!... Как вярвам в тебе!.. Няма час, няма минута дори да не си в мене. Пускам машината, ти ме гледаш усмихната.

Бойя, какво щастие е да обича човек!... Да обича без етикети, без догми, не ръководим от предразсъдъци, игнорирайки брътвежа на хората, отдаден всецяло на своята любов, игнорирайки себе си дори. Да се обърнеш целия на саможертва, в култ на тази която обичаш.

А аз те обичам, Бойя, обичам те повече от колкото самата ти можеш да предположиш. Звъниш в кръвта ми, в всяка моя клетка, като неотменна част от мене.

Звъни, звъни... Тъй хубаво е с тебе.

Колко съм нетърпелив – едва два дена са изминали, а аз броя вече дните до 31-вий.

Внимавай, Бойя, да не ме изложиш. Казах вече на г-жа Ненова и ако не дойдеш има много да ми се смее.

Готвя се за изпитите. Отвреме на време, тъй съвсем без да искам, пред мисълта че ще държа изпити правя по някоя стъпка в машинната зала.

Ти няма да бъдеш много възискателна, нали?

Стига толкова. Немога още да си събера мислите. Но това не значи че и ти трябва да пишеш малко и да се отървеш със същото извинение.

Целувам те
Кольо

Писмото е написано с химически молив в тетрадката „За Бойка“. Намира се в личния архив на Б. Вапцарова. Напечатано е за първи път в книгата на Б. Вапцарова „Спомени за Вапцаров“, 1972, с. 74, 75.

Чертата под подписа „Кольо“ е от автора.

На 7 декември 1932 г. Вапцаров е в София, срещат се с Бойка. Търсят новоизлезли книги, посещават художествена изложба, разхождат се.

На 8 декември заедно с горноджумайските студенти честват празника на Софийския университет „Климент Охридски“ в Дома на ловците на ул. „Белчев“ (сега „Гаврил Генов“). Прекарват весело, щастливо от взаимно споделена любов.

Елена Ненова – участница в самодейната трупа на фабриката. Играе често главните роли заедно с Вапцаров. Съпруга е на машинния техник Христо Ненов, със семейството на когото Вапцаров се сближава.

В писмото става дума за уговорка между Вапцаров и Бойка, според която тя трябва да се отбие във фабриката по време на завръщането ѝ през коледната ваканция, за да посрещнат заедно Нова година.

23

17 XII 32 г.

Кочериново

Момичето със дългите коси не лъже. То не умее да лъже. Момичето със дългите коси носи чиста душа. Колко хубаво е това! Но неволно, спомням си думите на един от героите на Достоевски – „Да излъже човек, но за хубаво да излъже, не е грях, излъжи ме ти мене приятелю, така, че да не ми стане обидно от твоята лъжа, а приятно да ми стане, защото само чрез лъжата се отива към истината“. Не мисли че прокарвам някоя религия¹ на лъжата. Напротив. Но представи си – една майка е тежко болна, синът ѝ е далече от нея и... умрял. Завръщаш се ти от мястото, където е нейния син. Майката пита за него. Ти ще ѝ кажеш ли, Бойя?

Не, няма да ѝ кажеш, защото тя ще умре. Едно щастие от мащаба – да дойдеш при мене струва ми се, изкупва една толкова дребна лъжа.

Но момичето със дългите коси не лъже... Въпреки че мене излъга, че ще дойде.

Но това не е най-лошото. Лошото е там – че момичето с дългите коси не е свикнало към саможертва.

Лошото е там, че момичето с дългите коси пише все още писма с няколко думи и вместо да се „отпусне“, си затваря още повече сърцето.

Това е лошото, Бойя. И за да не ти досаждам и аз с дългите писма, естествено ще почна да пиша² къси.

Кажки какво друго мога да направя.

Пиши ми непременно кога ще си дойдеш.

Обичам те и затова ти пиша толкова малко.

Твоя
Кольо

П. С. При незачитане на договора за твоето посрещане нова година в Бараково, естествено сам – по себе си пада и договора за „изпитите“, които бяха свързани един с друг.

Много ти благодаря за поздравите по случай имения ми ден.

¹ След „религия“ е написано и зачертано „за“.

² След „къси“ е написано и зачертано „и аз“.

Под „Кочериново“ и подписа и в края на писмото чертите са сложени от автора.

Писмото е написано с химически молив в тетрадката „За Бойка“. Напечатано е за първи път в книгата на Б. Вапцарова „Спомени за Вапцаров“, 1972, с. 76–77. Съхранява се в личния архив на Б. Вапцарова.

Вапцаров благодари на Бойка за „поздравите“ по случай имения му ден. Тя му подарява пуловер, изплетен от нея. С него Вапцаров е на фотографията с брада (пролетта на 1933 г.).

Душата ми е пленница
смирена
плени я твоята душа.
Яворов

7 I–33 г.

Г. Джумая

Надпис върху картичка, изпратена до Б. Вапцарова. Написана е с черно мастило. Намира се в личния архив на Б. Вапцарова. Напечатана е за първи път в книгата на Б. Вапцарова „Спомени за Вапцаров“, 1972, с. 77. Изпратена е от Вапцаров по „Весела поща“ на танцовата забава в читалищния салон на Горна Джумая (Благоевград) на първия ден на Коледа (7 януари 1933 г.). На лицевата страна в черно-бяло е отпечатана картина с название „Езерото на живота“.

Думата „твоята“ е подчертана от автора.

„Кольо не удържа заканата си, че няма да танцува, защото аз не се отбих във фабриката при него на връщане от София, за да посрещнем заедно Новата 1933 година...“

По време на едно танго той ми каза, че в салона е баща му... Видях един едър човек на средна възраст, облечен прилично, даже малко небрежно. Имаше големи разкошни мустаци, висящи надолу. Приличаше на Тарас Булба от учебниците ни по руски език. Казах на Кольо за тази прилика.

– Има нещо подобно – отговори той.

За мен не беше безразлично какво впечатление съм направила на стария Вапцаров... След време научих, че когато баща му се прибрал в Банско, казал:

– Наш Никола ходи с най-хубавото момиче на Джумая.

Аз не бях най-хубавата девойка, но това беше в стила на стария Вапцаров.“ (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 77, 78).

25

19 I–33 г.
Кочериново

Чакай, Бойя, не отивай тъй далече със своите изводи. Макар че в писмото ти проличава някаква математическа острота в анализа, ти все пак не си на прав път. Защото там където има любов, логиката не помага нищо. Логиката е безпомощна да обясни повечето прояви на душата. Не способна е да разключи вратата зад която грее ту слънцето на неотразимото щастие, ту пъплат облаци на гибелни съмнения и нечовешко страдание. Никога не съм мислил че в любовта ни ще има само слънце, че любовта ни ще бъде само звучна безгрижна песен. Такава любов дори не искам. Помисли колко безцветна би била тя. Помисли колко ординерна, колко пуста щеше да бъде. Една такава любов на монотонно „щастие“ е възможна само за хора, лишени от чувствителност, лишени от тънкия усет за това което е хубаво и лошо, за това, което е красиво и грозно, за това, което е възвишено и низко. Не искам да кажа, че умишлено трябва да¹ търсим дисонанси в любовта ни, за да бъде тя разнообразна. Живота сам ще постави пред нас хиляди проблеми, които всеки² за себе си ще разреши по своему. И после нашите индивидуалности ще се сблъскат, за да ги обобщят. В тази борба на обобщаване, в тази непрерывна трансформация на единия и на другия е за мен най-висшия процес в любовта.

Искам щастieto ни да бъде упустошително като пожар, за да може след това да се вземе в нови форми.

Искам мигновения!..

Помисли за любовта на Лаура и Петрарка, колко щастлива и нещастна е била тази любов. Помисли за Едгар По и Нели, помисли за Лора и Яворов.

Така искам аз, Бойя. Ще вървиш ли подире ми? Ще вървиш ли, Бойя или се плашиш? Вярвай ми и никога няма да се разкайваш. Не си въобразявам че аз съм Петрарка, но ти можеш да бъдеш Лаура, защото тя е обикновена жена. Не си въобразявам, че съм Яворов, но ти можеш да бъдеш Лора.

Ти можеш да бъдеш едно светло вдъхновение. Ако бъдеш Лаура, Нели или Лора, не значи, че ще свършим трагично като тях.

И най-малко сега имаш основание да мислиш за трагизъм. Нали аз те обичам, Бойя; какво повече искаш? Ето, изминаха едва 4 дена и душата ми болно ридае за тебе. Възкръсват в паметта спомените ни, възкръсваш усмихната, гъвкава и стройна. Възкръсваш по някога и укорна и недоволна.

И ми става чудно как съм можал по-рано да живея без³. Не мога да разбера с какво можа да впримчиш тъй здраво човека, който има зад себе си галерия момичета (защо да лъжа) и се радвам, че немога да разбера.

Защото любовта не може да се анализира.

И тъй Бойя, любовта не може да се разбере, отговарям на въпроса ти, но тя се чувствава.

Ето цялото същество е изпълнено с някакви ефирни вълни. Леко ми е. Струва ми се да разперя ръце, ще литна.

Може би това е проекция на моето въображение, но горе чувствавам, че душите ни се сливат с симфонията на красотата, обкръжени с ореола на безброй светлини.

Целувам те тихо, за да не прокудя усмивката ти
Кольо

¹ Пред „търсим“ е написано и зачертано „поставяме“.

² След това е поставен знак за допълване и над реда е написано и зачертано „един от нас“.

³ След „да живея без“ е пропуснато от автора „теб“.

Началото на писмото е в тетрадката „За Бойка“. Написано е с химически молив. Не е продължено на обратната страна на последния лист на тетрадката, защото на него поетът е написал имената на двама български писатели – И. Вазов, а в средата на листа – П. К. Яворов, и изчислил на колко години е умрял:

1914

1877

37

Встрани е извършил дълго делене на математическото число 3,14. Писмото е продължено на обикновен лист за писма от четири страници, като по-голямата част е написано с черен молив. Съхранява се в личния архив на Б. Вапцарова. Напечатано е за първи път в „Никола Вапцаров. Съчинения“. 1969, с. 308–309.

Франческо Петрарка (1304–1374) – италиански поет хуманист, крупна фигура на Европейското възрождане. Неговите прочути „Рими“ (сонети, канцонети и пр.) са родени от любовта му към Лаура де Новес.

26

Кочериново
23 V–33 г.

Мила Бойя,

Отвънка е звездна нощ. Сигурно сега в полето има много аромат, много злак и младост. Аз пак съм при машината. Въпреки че прозорците са огромни, пролетта не е надникнала през тях. И затова тук няма нито злак, нито младост. Но душата ми се носи сега над зелените ниви, загледана в звездите. Звездите – огнено-жадните очи на невидими сини птици, политнали в небето. Настроението ми е обхванато като чели от нежните сънни мрежи на някаква приказка. И приказка тази нощ ще ти разправам. Нямах нищо против, нали?

Ако те отекчавам, ще ми кажеш и аз друг път няма да ти разправам приказки.

Впрочем тя не е никак интересна, но незная защо искам да ти я разкажа.

Приказка без край.

Роден бил човека в полите на една голяма планина, където звездите сияели необикновено, и върховете, като че ли опирали в небето. Може би за това останала жаждата у този човек, през целия живот, към необикновената светлина и необятния простор на небето. В висините се реели свободни орли. Той (или по-право „то“, защото бил още дете) ги гледал с часове унесен в неутолимия купнеж за свободата. Понякога духал планинския вятър и галил непокорната глава на детето, като носел заедно с миризма на смола и чудни, фантастични мисли, които детето жадно поглъщало.

Писмото е написано с химически молив на обикновен лист за писма на четири страници. Намира се в личния архив на Б. Вапцарова. Напечатано е за първи път в „Никола Вапцаров. Съчинения“, 1969 г.

Подчертаното е от автора.

„Писмото е недовършено. Аз не го получих, защото на другия ден – 24 май, Кольо беше в София. Каза ми, че сутринта майка му пристигнала във фабриката. Някакъв приятел на баща му отишъл тайно при нея и ѝ съобщил, че Йонката е жив – в плен на михайловистите. Ако искат да остане жив, трябва да побързат да го освободят, като използват връзките си с големците в София.“ (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 89)

15 III–34 г.
Кочериново

Мила майко,

Бойка навярно ти е писала повече, пък и жени сте, твърде е възможно с нея да се разберете по-добре – това само ще ме радва. Ти разбира се предварително си ни извинила, че не сме ти писали по-рано, та кой по-добре от тебе може да ни разбере?

Сега небето ни е ясно и живота – тих и спокоен, такъв какъвто Го искаше ти. Аз съм на работа и ти пиша, а машината шуми – това не е шум, а песен на творчество и сила.

Кажи на Райна да дойде по-скоро. Ние я чакаме.

Изпрати по нея малко шушелки и ябалки ако има.

После непременно да донесе ловджийската пушка.

Целува ви Никола

Писмото е написано с химически молив от двете страни на лист, откъснат от Голямата тетрадка. Съхранява се в Института за литература, БАН, ф. 82, инв. № 1706. Напечатано е за първи път в Сб. „Н. Вапцаров“, с. 261. В писмото е отразено настроението на Вапцаров след женитбата му. На 11 февруари 1934 г. той встъпва в брак с Б. Димитрова. На сватбата присъства майката на поета. Тя разказва: „В Бараково ме посрещна Бойка. Първото ми впечатление беше, че тя е още съвсем дете – мило, светлооко девойче, с дълги черни плитки. Тя почитателно ми целуна ръка и ме покани да седна. Нито за миг не се поколеба как да ме нарече. Аз бях майката на нейния Кольо, следователно ставах и нейна майка... Чудно, сговорно семейство беше Николовото. Те се разбираха и взаимно уважаваха. Бойка запазваше за Никола най-силната храна и когато я запитвах защо го глези, тя ми отговаряше:

– Не го глезя, мамо, но неговата работа е такава, че трябва добре да се храни, а той физически е слаб.“ (Ел. Вапцарова. Спо-
мени за моя син. 1960, с. 145)

8 VIII–34 г.
Кочериново

Мили текьо,

Отдавна те очакваме да минеш от тука, дори пръснаха слух, че си заминал за Банско. Писах ти едно писмо по един мой колега но незнай резултатите от него, затова пак ти се обаждам.

Въпроса е за Герасим. Той иска да се премести в Горна Джумая на мястото на тамошния д-р Йорданов, който също е съгласен да се премести. Ти познаваш Герасим и неговото усърдие, така че няма да се изложиш ако му дадеш протекция. Той е идвал в София, но незнай дали се е срещал с тебе. Моля те направи каквото можеш, ти знаеш с колко здрави другарски връзки сме свързани с него.

Провери също така и ако можеш застъпи се пред министър Тодоров за Кирил Зехиров. Той има полувисше образование, а го уволняват от финансовото управление Г. Джумая. Независимо от това, той е способно момче, очаква изключително на тая заплата и не е провинен в нищо.

Зная ти ще се разсърдиш, че те задължавам толкова, и аз не бих ти ги препоръчал, ако не бях сигурен в тях.

После, знай че щадя повече от всеки името ти и прави това, което ти е удобно. На втория съм кум и немога да му откажа.

Ние! тука сме добре. Чакаме те да дойдеш.

Пиша ти чрез „Зора“, защото незнай точно къде си

Целувам те.
Никола

¹ Пред „тука“ е написано и зачертано „всички“.

Писмото е написано с химически молив на 3 страници от обикновени листове за писма. Съхранява се в Института за литература, БАН, ф. 82, инв. № 1701. Напечатано е за първи път в Сб. „Н. Вапцаров“, с. 261. Пликът не е запазен.

Кирил Зехилов – юрисконсулт, близък на Н. Вапцаров от студентската компания в Горна Джумая. През есента на 1933 г. Зехилов встъпва в брак с Христина Такеджиева. Вапцаров е техен кум.

В. „Зора“ (1919–1944) – буржоазен вестник с директор Данаил Крапчев, личен приятел на Й. Вапцаров.

29

27 III–1935 г.
Кочериново

Др. текьо,

Ще те моля да направиш една услуга. Уверявам те, че няма да бъдеш злепоставен. Говори на г. Атанасов да приемат на работа Игнат Ягоридков от с. Рила¹ в „Гранитоид“. Сега скоро там ще се отвори голяма работа. Ще строят бараки, лавки и др. Нека го зачислят като дърводелски работник, защото е задължен да работи 5 години този занаят. Ще ти обясни подробно всичко, приносящия бележката.

Друго няма.

С поздрав:
Никола

¹ След това е написал „на“ и го е зачертал.

Писмото е написано с черен молив на лист от бележник на „Българска книжна и дървена индустрия – Анонимно акционерно д-во Кочериново“. Писмото се съхранява в къща музей „Н. Вапцаров“, Банско. Печата се за първи път. Пликът не е запазен.

Игнат Ягоридков – активен обществен и партиен деец. Приятел на Вапцаров от прогресивните среди в с. Рила. Вапцаров е кръстил детето му Лиляна. Имал е често неприятности с полицията. В спомените си за Вапцаров разказва: „Една нощ ме събуди към 2 часа. Имаше страшно проливен дъжд, а той беше мокър до кости.

– Какво има? – питам учуден.

– Не ме питай. Идвам от Дупница по горния път.

Преоблече се. Дадох му мои долни дрехи и с още влажни горни дрехи в 5 часа замина за Бараково. Моето впечатление тогава беше, че идва от някаква партийна нелегална конференция, ако беше друго, щеше да ми каже. Това беше през 1935 г.“ (Сб. Н. Вапцаров, с. 182)

По това време Вапцаров е присъствал на окръжната конференция в местността Фенерката, докладва за работата на партийната организация във фабриката. Включен е в състава на Районния комитет на БКП в с. Стоб.

Гранитоид – акционерно дружество за производство на цимент.

30

15 IV–35 г.
Кочериново

Мили текьо,

Пиша ти набързо, защото след половин час отивам на работа. Ние сме горе-доле добре. Казвам „горе-доле“, защото Бойка не е съвсем здрава, но нищо сериозно няма.

Сега по въпроса за квартирата. Шлаймер щял да си дойде на 26 т.м. и ще се измества оттука. Фишеков, както изглежда, ще вземе неговата квартира.

Ако можеш, говори на Балабанов да ни дадат неговата квартира. Изглежда, че напоследък този начин на действие е най-сигурен и се прилага в широки размери тука.

Виж така също за лисицата да стане до Великден.

Ще те чакаме да дойдеш, ако имаш възможност, за пазниците тука.

Много здра¹ от Бойка на тебе и Щъркелов.

Целува те
Никола

¹ В бързината не е дописал изцяло думата „здраве“.

Писмото е написано с химически молив на обикновен лист за писма. Съхранява се в Института за литература, БАН, ф. 82, инв. № 1705. Пликът не е запазен. Н. Вапцаров често изпраща писмата до баща си в София на адреса на художника К. Щъркелов на ул. „Аксаков“ 5. „През април свекърът ми дойде при нас да прекара великденските празници. Донесе лисицата, която бяхме изпратили в София за обработка. Бащата на Игнат Ягоридков (приятел на Кольо от с. Рила) беше страстен ловец и ми подари една лисича кожа... Нова квартира не получихме.“ (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 147)

Шлаймер – директор на фабриката в с. Кочериново. Полски еврей. През 1935 г. се изселва в Израел.

Димитър Фишеков – администратор във фабриката в с. Кочериново. След изселването на Шлаймер става директор.

31

„Мила тето. Преди 3 дена получих едно писмо от Банско и към него имаше приложено твое писмо. В него ти се интересуваш дали имаме апартамент и ако нямаме, изказваш желание да влезем във вашия. Апартамент сега нямаме нито аз, нито Борис. И скорошни изгледи да имаме – няма. Борис от 14.П. отива войник и ще служи 18 месеца. Ако е съгласен и тетин с тебе, предложението ти е много удобно за нас...“

Този откъс от писмо поместваме от спомените на В. Вапцарова, публикувани в „Никола Вапцаров. Спомени за поета и революционера“, с. 294. То е адресирано до лелята на поета Манда Кондова, която живее в Ню Йорк, САЩ. Писмото е писано вероятно през

януари 1940 г. Отнася се до апартамент на ул. „Ангел Кънчев“ 37, в който Н. Вапцаров живее до края на живота си, превърнат в дом музей „Н. Вапцаров“. Писмото се съхранява в архива на Борис Вапцаров, който още не е обработен.

32

Г-жа
ЕЛЕНА ВАПЦАРОВА
гр. Банско

12 III–40 г.
София

Мила мамо,

ти ми знаеш табието и трябва да прошиваш. Много пъти съм ти казвал, че като не пиша, то още не значи, че не обичам... Това е мукаетлък, какво да правиш.

Ходя всяка неделя при Борис. Малко му се вижда нагорно в началото, ама¹ ще свикне. Иначе е здрав и не се коси много. Ние сме добре с Бойка, така че не ни бери гайлето.

Дано ти си добре: Пусти поройци и я книга издадох, па те нема да кажеш аресува ли те или не дрънка ни колко лугне в кал.

Много здраве на всички.

Целува те: Никола

Подател: Н. Вапцаров
ул. „11 август“ 7
София

¹ След думата „ама“ е написано и зачертано „кво“.

Писмото е написано с мастило на пощенска картичка от двете страни. Съхранява се в Института за литература, БАН, ф. 82, инв. № 1710. Напечатано е за първи път в Сб. „Н. Вапцаров“, с. 262. Ел. Вапцарова си спомня: „Аз си заминах и все чаках да ми изпрати книгата със стиховете. И един ден я получих. Беше пакет с няколко книги до всички, които ни бяха близки. Аз четох стиховете, мъчех се да вникна в дълбокото им съдържание. Някъде успях, но там, където той като пророк виждаше новия живот, за мене беше неясно. Бях сляпа...

Дните течаха и вечер, когато уморена подвях крак край огнището, дето децата някога обичаха да седат, аз вземах мъничката книжка, прелиствах я и умувах върху всяка дума. Стиховете ми бяха скъпи, макар че не ги разбирах. Толкова ми бяха скъпи, че вече почти ги знаех наизуст. Но мълчах. На Никола нищо не писах за моите впечатления. Не зная сега защо, но може би чаках да ги разбера, да вникна в тяхната дълбочина и тогава да му пиша. А той е жадувал за моето мнение, той е чакал да го чуе и един ден получих една пощенска картичка от него...“ (Ел. Вапцарова. Спомени за моя син. 1960, с. 184)

„Поройци“ на бански диалект значи „Да му се не види“, а „лугне“ — царевичен кочан. След него е написал „шо вика“, но го е зачертал.

ПРИЛОЖЕНИЕ

ВАПЦАРОВ И ЛИТЕРАТУРНАТА КРИТИКА

НИКОЛАЙ ЛИЛИЕВ

ЗА НИКОЛА ЙОНКОВ ВАПЦАРОВ

Мъчно би могло да се определи какво представлява всъщност истинската природа на поезията. За едни тя е „средство за познание“, за други – „същност на всяка литература“, за трети – „младостта на света“. Но преди да бъде всичко друго, тя е най-напред песен, очарованието на която се ражда от равновесието на двете необходими качества, без които не можем да си я представим: въображение и чувствителност.

Нашата най-млада поезия би могла да се открие със стихове на тоя възторжен поет, който – тъкмо със своята нова чувствителност, ново въображение – до минутата на своята трагическа, на своята предивременна смърт остана изключителен поет – превърнал дните на своя мъченически живот в песен; тя би могла с радост да отбележи, че вниманието на днешния български читател се задържа, с голяма съсредоточеност и любов, о стиховете на тоя млад поет, постигнал в своето поетическо развитие необикновена сила на израза и просветление, което преди него се среща у малцина представители на българската поезия.

От неподправените и безизкусни стихотворни откъси на Йонков, в които няма нищо книжно, нищо измислено, лъха такова бодро чувство, че те пронизват и пленяват сърцата на всички, за които „стихът е навсякъде, гдето има ритъм“, за които в литературния род, наречен проза, „има стихове, понякога прекрасни – в различни размери“, за които всъщност няма проза, а има само „азбука и после“ – стихове, малко или много стегнати, малко или много разпуснати“. И не е никак чудно, че тъкмо тоя поет, несвързан с никак-

ва школа – може би, и с никакво литературно минало – със своята поезия, без да иска, узаконява у нас свободния стих, извикан на живот не само от грижата за по-голяма музикалност в поезията, а и от волята да се изразява чувството или мисълта, без да се обезобразява.

Каква сила и каква смелост е трябвало, наистина, за да се избегнат изкушенията на школите – символизъм, експресионизъм, акмеизъм – които са могли да съблазнат всеки новодошел в поезията, за да не се чуят призивните гласове на техните представители! Авторът на „Моторни песни“, дарен с дълбоко чувство за реалност, се учи да пише искрено и просто, както пее народът:

*Но ето днес –
Защо? – не знам,
но аз се уча
да пиша, всеки
свой протест,
тъй искрено
и толкоз звучно.*

Или:

*Вятърът пее в зелените листи.
Слушай
и само записвай!
Записвай го просто и честно,
тъй както го пее народът:
„Заплакала е гората
все зарад Индже войвода!...“*

Напразно бихме дирили в поезията на Никола Йонков Вапцаров – непосредно бликнала от вътрешната повеля да пееш, от копнежа да разтвориш сърцето си пред света, в която под песенното не се крие речта – увлечение в патос или

реторика. Всяка „литература“ е изчезнала, за да стори място на пророческата глъбина, всяко страдание се е превърнало в жертва. В най-черната нощ на своя живот, когато блюдото на везните клони към небитие, Йонков дебне светлината и успява да изтръгне от недрата на душата си думи, носители на поетически светкавици. За него биха могли да се повторят словата на нашия доскорошен гост Луи Арагон – „в часа на най-върховната омраза“, че е посочил за миг на своята „разкъсана страна светозарното лице на любовта“.

В своите песни, езикът на които е изцяло претворен, свеж, непринуден, минал през горнилото на творческия труд – за което свидетелства неговият приятел Христо Радевски – гъвкав, „за да даде форма на неговите сънища и очертание на неговото въображение“ – Йонков е трябвало да се откаже от наследените размери на поезията, да наруши заучената правилност на синтаксиса, да строши възможната мелодия на стиха – и тъкмо с това да породии хубостта на тия песни, изтъкани от отрицания. Но тези отрицания не водят към безпросветен песимизъм. Те са извор на нови сили за живот, извор на една човечна поезия, писана, за да се чуе от всички.

1947 г.

ПОЕТ ОТ ПИРИНА

208

Никола Вапцаров • Том 2

Заедно с общественото ни развитие и литературата ни след Първата световна война мина под нов идеен и духовен семафор. Индивидуализмът бе изживян и поезията ни се скъта в меките зари на тъй наречения символизъм. Невинаги той е бягство от живота. Димчо Дебелянов, Лилиев, Ем. Попдимитров бяха по-скоро отхвърлени от живота и затова запазиха невидими нишки с него. Едно високо етично съзнание е при това в основата на техния жизнен мироглед. Всички хора са за тях „братя“. Тяхната антена долавя понякога вълни от колективната душа.

Силните обществени трусове, които настъпиха в страната ни, изпокъсаха въздушните люлки на символизма. Човекът от нивата и работилниците, върху когото най-много легнаха последствията от войните, заяви правото си за по-добра участ. И понеже тя му се отказваше, встъпи в борба жестока и непрестанна. Тая борба имаше свой патос. Той не можеше да не се отрази в поезията ни.

Думата „блян“ се изтощи и бе заменена със „задача“. От едно понятие историческо, каквото бе у Вазова, „народът“ стана понятие социално. Изобщо хуманитарна дотогаз, поезията ни премина в протестна и от протестна – в борческа. По тая главно линия (което не значи под единствения тоя знак) тя се развива повече от две десетилетия насам.

Днес обществено-борческата поезия е широко разгъната. Като изведем из нейния кръг агитката (агитката е средство – не мярка), най-големият активитет принадлежи на тематичната поезия. Наистина тя може да утвърждава, да владее, да води и все пак нейното действие е трибунално.

Оттук нататък е истинската творческа сфера: когато стихотворението не е само разработка на един „мотив“, а идея или чувство (или двете заедно), нажежени в горнилото на лично страдание или поривност. Както у Ботева. Кой като него е въздъхвал от мъка: „Тежко, тежко, вино дайте!“

Струва ми се, че в тая посока трябва да се дири голямата стойност на поезията на Никола Вапцаров. Навсякъде бие в нея собственият му пулс. Най-голямото измерение на неговата революционност – е вярата му. Толкоз светла и силна, че искал би един час повече да живее, за да я носи и дава на другите. Тя е родена там, при огнярската скара, в мелницата, в книжната фабрика и съсъка на трансмисиите, и тая машинност е специфичното у Вапцарова, което прави поезията му жизнено мотивирана и конкретна – в първичните ѝ източници и насоченост. Като броня притискат поета бетонните стени на завода и в гърдите му се надига сила да я разкъса, да освободи – не само себе си, а всички като него.

Той знае, че това ще стане с борба. Ще бъде в редовете ѝ. Поривът у него е преминал във воля, в неотменна решеност. Разчел е рисковете – всичко е ясно, като аксиома. Има у Вапцарова фаталистични налети, но без трагизъм: той е преодолял в едно жертвено-тържествуващо съзнание: „Да умреш, когато милионите възкръсват – това е песен, да, това е песен!“ В поезията на Вапцарова говори една съдба, като у Ботева и Яворов.

При това толкоз „просто и логично“ разрешение на личността, тая поезия е чужда на песенния строй. Наистина, Ботев е друг, но Ботев писал *песните* си във, далеч от България, години е тлеяла у него революционната жар, която е разпалвала мечтата и фантазията му. Вапцаров няма това време. Като *тортила* той се впуска на дълбоко, дебне и е непрестанно дебнат. Неминуемо неговият стих получава друга ритмика, не мелодийна, а, тъй да се каже, делова. Вапцаров разяснява, отблъсква и сочи, апострофира и стихът му добива често характер на слово; много аргументирано

209

Вълната, която бучи

и повествователно дори („Кино“, „Селска хроника“ и др.). Редовете се разчупват, думите рикошират встрани – клапа, който не съдържа напора, който го е обладал. Сравнението с Маяковски би било твърде периферично. Това е лично негов ритъм – и не единствен при това. Защото има у Вапцаров и поетически съсредоточения, в които чувството и мисълта добиват друга рамка, обем и дълбочина. Оттам идат историческите синтези, които се срещат в стиха му, борческите формули и широките, далечни планове, които открива.

Вапцаров не би се отдал тъй, ако пред него не стоеше утрешният ден – когато никоя ръка не ще тегне над другите, когато светът ще бъде за всички. Перспективите на този ден – това е виждане на един романтик. Романтиката е привилегия на младите хора и младите народи. Тя се разцъфва в периоди на бурни устреми, когато един народ е загледан в бъдещето, когато се бори, очаква и иска да постигне.

Романтиката държи неотделим от Вапцаров родния му край. Цял цикъл е изпълнен с видението на Пирин – нова, свежа картинност се разбулва в него. Но колко е различен този Пирин от оня, който възпя някога Вазов! Толкоз различен, че сега тая земя е за Вапцаров „чужда“. Това може да изненада, но няма да изненада, ако се разбере защо. Чужда, защото не е оная, която поетът знае и обича, дето „лъчите шуртят и гърмят водопади“. Сега лъчите са потъмнели, облаците тегнат, хижите са се свили от мъка. И Вапцаров дава Пирин в нови аспекти – революционни: „разлюлян в метежи“, арена на нови борби, които ще го възвърнат, каквото го мечтае. Тогаз се разбира, че не му е чужд, че ще му стане пак свой. Старата комитска кръв не ще се обърне в жилите му.

Широко обществена и напрегнато активистична, поезията на Вапцаров е същевременно индивидуално определена. Истината за човека е, която ѝ дава този съкровен знак.

1947 г.

КОНСТАНТИН КОНСТАНТИНОВ

НИКОЛА ЙОНКОВ ВАПЦАРОВ

Присъдата, изпълнена на 23 юли 1942 година, беше, поначало, едно престъпление против природата и против безсмъртното у човека. Но тук варварството е още по-жестоко, защото прекърши една младост – творческа и чиста, погуби един несъмнен поет, който донесе на земята ни нов акцент в казането на старите неща, и запали нов пламък в загасващото огнище на българската лирика. Той не беше „обещание“ или „надежда“, както останаха мнозина други в миналото и сега. Още с „Моторни песни“ той е оформен като образ, марка и незавършен. В своя по-нататъшен път той щеше само да разшири и да избистри бъдещето си творческо дело. Тъкмо в това е чудовищността на акта от 23 юли 1942 година.

Днес, пет години след тая дата, Никола Йонков Вапцаров няма нужда от утвърждение, и името на поета би било еднакво лъчисто и без нимба на мъченика. Те само се сплитат в още по-светло единство.

Какво всъщност има в тия няколко стихотворения, което ги прави да бележат остър завой в лириката ни от последните години?

Други по-подробни и по-вещо ще изследват наследството, което този момък остави, ще проучат пътищата на неговото развитие, ще открият навярно приемственост, сходство и аналогии и ще му отредят място в новата българска поезия. Моята цел днес не е цел на ерудит. В тия бегли редове аз искам само да отбележа няколко характерни черти, които създават облика на неговото дело, да посоча нюансите, които той донесе. Защото новото в изкуството винаги е само в личния нюанс.

И ето, Никола Йонков Вапцаров не прилича на никого от своите предходници. Продължител по идейна линия на Смирненски, той няма нищо общо с него нито по натюрел, нито в изразни средства, и далече го надхвърля в емоционално въздействие. Очистен от остатъците на символизма, той излиза непосредно от земята, неукрасен с никакъв поетичен грим и в същото време преливащ от романтизма на едно ново време. Така той е най-последното и най-убедително преображение на социален поет в нашата литература. Страстно влюбен в живота, в човека и в земните неща, той е винаги задъхан, устремен напред и нагоре, цялостен и комплициран, без да бъде раздвоен, чист под саждите и трепетно-чувствителен в грубата черупка на неудържим борец. Тъкмо тук е значителността и заразяващото въздействие на неговата поезия. Огнената сплав от идеи и чувство в стиховете на Вапцаров извира от дълбочините на автора и в това е тяхното внушение. Защото – „с добри намерения се прави само лоша литература“, а у Вапцарова няма разсъдъчност. Неговите „добри намерения“ – то е същината му, то е пламъкът, който го обсебва през краткия му живот на земята. Рядко у български поет искреността, лишена от всякакъв егоцентризъм, е намирала по-пряк художествен израз. И още, това радостно чувство на общност с хората и това вродено благородство, и тая бликаща топлина и доверие.

Очевидно тоя вътрешен живот търсеше съответния начин да се излее художествено. Старите форми трябваше да бъдат преодоленни. И неговият стих – ясен, предметен, динамичен и неравен, отрази бурния устрем на тая земна поезия. Словесното разточителство на символистите и реториката на обикновената „гражданска поезия“ – не се срещат у него. Той не успя да стане виртуоз в стихосложението, образите му невинаги са сполучени, поетичната фраза някъде е спъната. Ала тъкмо тая несръчност – у него се превръща в качество.

Все пак внимателният изследовател ще открие, струва ми се, в тия малки поеми следи от благодатното влияние –

във формално отношение от наши поети (П. П. Славейков, Хр. Смирненски), в тематика и художествен подстъп от съветски автори (М. Горки, Маяковски), и – в една по-далечна плоскост, на новата романтика, дори от французите (А. д. С. Екзюпери).

* * *

Спомням си няколко топли летни дни преди пет години. София отново бе развълнувана и настръхнала. Един нов чудовищен процес – около шестдесет обвиняеми в конспиративна дейност – се разглеждаше от военния съд. Спомням си телеграфо-пощенското училище зад Клементинската болница, часовоя, оградата и повече от стотина мъже и жени – културния елит на страната – дошли да свидетелстват в полза на подсъдимите. Бяхме хора от най-различни среди, с най-противоположни идейни и нравствени схващания. Ала една и съща тревога висеше над всички: там, в дъното, в мрачната казармена зала се решаваше животът на десетки млади хора – писатели, художници, лекари, работници. Те трябваше да бъдат изтръгнати от смъртта. Между тях, един от най-компрометираните за съда бе Никола Йонков Вапцаров. Спомням си застиналата безумна усмивка на неговата другарка, която също чакаше, изправена между нас.

Но непоправимото бе извършено. Вдъхновеният юноша заплати със живота си своята обич към живота. Времето не ще заличи ужаса и позора на тоя ден и никакви възмездия не ще възкресят мъртвия. Ала неговото име трябва да остане като тежък укор към миналото и като предупреждение към съвестта на бъдещето.

1947 г.

СЛОВО ЗА ВАПЦАРОВ

Позволете ми да започна тазвечерното си слово с едно отклонение от личен характер. Когато узнах, че съм определен да представлявам Световния съвет на мира при честването на вашия велик поет Вапцаров, бях обзет от голяма радост поради това, че изпълнението му ми дава нов повод да посетя вашата кипяща от енергия страна, която заема толкова високо място в историята на народите, борили се с най-голям героизъм за своята свобода.

В тази борба, вие знаете по-добре от мене, българският народ е имал винаги до себе си своите поети: Ботев, Полянов, Смирненски, Вапцаров. Не само духовната близост, близостта на гласа, който сочи пътя, но и присъствието в плът и кръв на човека, умеещ да следва посочения от самия него път. Ботев не само противопостави песните си на турската тирания, но и загина в борбата с потисниците на своето отечество. Така пъ и умря, невъзмутим пред съдбата си, и големият човек, чийто живот и творчество, чиято кръв и стихове са ни събрали тази вечер под вече свободното небе на България.

Ако би трябвало да намеря в наши дни образ, равен на този на Вапцаров, между говорещите испански поети, не бих се поколебал да посоча един негов брат по живот, страсти и смърт, когото познавах и обичам – Мигел Ернандес, прояден от туберкулозата във франкистките затвори, няколко месеца след което беше погребан в тях от фашистите. Мигел Ернандес, както Вапцаров, бе поет, който даде дълбок израз на възжеланията на народа си, на стремежа към социални правдини и икономическо процъфтяване. От

козар в Ориуела той достигна до политически комисар в републиканската армия; над главата си чу да свистят куршумите на врага и не само възпя борбата, но и сам бе борец. И с това творчеството на Ернандес още повече се приближава до Вапцаров.

В скромна люлка се роди българинът и остана свързан в поезията си с народната болка, както е свързано стеблото с корена. В скромна люлка се роди също така и испанецът, който никога не забрави това. Подобно на автора на „Моторни песни“, авторът на „Народен вятър“ посвети поезията си на борбата против фашизма, който намери в лицето на двамата поети свои непримирими врагове със силен глас и несломим дух. Вапцаров въстана заедно с Испанската република против Франко, за да подчертае още повече братството в поезията, и я възпя със своя мощен глас, който не ще заглъхне никога. Ако Мигел Ернандес бе излязъл жив от затвора, металният му стих също би откликнал, за да окрили българския народ в борбата му против тиранията и би го придружил след това в ликуването при прогонването на фашистките угнетители от страната с помощта на Съветската армия.

Както се случва и с останалите клонове на изкуството – съществува поезия, издигната над плоскостта, на която се сблъскват класите в капиталистическото общество. Говори се понякога много сериозно за поезия „чиста“, откъсната от земята, от хляба и от кръвта, противопоставена на една „вулгарна поезия“, чиято тема е обикновеният човек, неговата трагедия и съдбата му. Говори се за една „поетична“ поезия – твърде странно звучи това – и за една „прозаична“ поезия, което не е по-малък парадокс. Има, да, това е така, реакционна поезия и прогресивна поезия. Има Юго, Маларме, Арагон и Валери. Има освен това поезия на една социална класа, която няма какво да каже и чиито изразни средства – фокусничества на формата, съставляват един херметически затворен кръг – начало и край на поемата. Но

има също така и поезия на друга класа, която държи в ръцете си ключа на бъдещето и е готова да го постави в ключалката. Тази именно класа отглежда поети като Вапцаров. Означава ли това, че лиричният инструмент ще изхаби острието си, удряйки по вулгарността, както кама по скалата? Не. Поетът, който пише за народа си, ако е искрен, дава винаги най-доброто от своята душевност.

Това успявам да видя у Вапцаров, въпреки че поезията му ми е достъпна само в нейния френски превод. Майсторството, вложено в разработването на най-леките теми (тези, които са всъщност най-мъчните), борческата тревога, непокорената горест изпъкват пред нас с цялото си достойнство, когато той ги докосне с магическата си пръчка. Само на силните духом е дадено да изразяват с възвишен тон прости и непосредствени факти – ежедневната борба на народа с враговете му, мъките на обикновения човек, устрема на трудещите се по пътя на окончателното им освобождение. И тъй, този, който не е истински художник, обикновено се проваля пред неочаквани препятствия – не по-малко сериозни, – сухата и повествователна форма, изпъстрена с изтъркани, лъжереволуционни изрази или с кухи лозунги.

Учудва у Вапцаров, доколкото аз го познавам, равновесието в композицията, даже и в най-динамичните по вид стихове, силата на художествения размах. Той ни говори за газовете, които предизвикват експлозия в мината, за невзрачния и приведен работник във фабриката, за машините, чиито металически грохот трябва да бъде превъзмогнат с вик на протест и ярост. Това са прости, ежедневни, известни неща: това са много мъчни неща. И въпреки всичко Вапцаров винаги съумява да намери лиричния подстъп към тях, дори и в случаите, когато избира пътя на безмилостната сатира, жигосваща като нажежено желязо, допряно до кожата. Поезията му е несъмнено социално-революционна. Смисълът ѝ на обнадеедно непокорство се излъчва от самата поема, а не се изпраща пред нас с големи мастилени крясъци като

плакат. Признавам ви, че бих се почувствал щастлив, ако можех да прочета в оригинал тези поеми – резки, отривисти, близки като домашен разговор, но мълниеносни, озарени от мълните на рядкото и силно дарование на един голям поет, сигурен във великото си бъдеще.

Госпожи и господа, Световният съвет на мира отреди миналата година Международната почетна награда на мира за 1952 г. на Никола Вапцаров, разстрелян преди 11 години.

Тази вечер се събираме, за да изпълним това решение. Поетът не е между нас; не ще може да окичи гърдите си с лъчистия медал; не ще може да отговори на нашите слова; не ще може да се усмихне, бледен от вълнение, на ръкоплясканията ни. Но вие сте тук, тук е българският народ, възпят от него, тук е творчеството му, което не се свежда само до неговите стихове, а проблясва във всичко, което поезията му е спомогнала да бъде създадено – вашия борчески дух, вашата любов към свободата, вашата решителност да надминете всяко постигнато завоевание, за да бъде животът такъв, какъвто го желаше поетът – „по-хубав от песен, по-хубав от пролетен ден...“.

1953 г.

ДА НЕ ЗАБРАВЯМЕ ВАПЦАРОВ

218

Никола Вапцаров • Том 2

Бих изразил житейския опит на съвременния човек с думите на българския поет Никола Вапцаров от стихотворението му „История“. В него кипи това, което през последните години се връща в мислите на съвременниците като въпрос и „заклеймяване“ в поезията на днешния свят.

Никола Вапцаров, разстрелян на 32-годишна възраст от българските фашисти, е един от мнозината разстреляни поети по времето на съпротивата на своята страна. Той ни е оставил два завета: самата своя поезия, написана с „думи прости“, от която завинаги са изтръгнати корените на европейската абстрактна поезия и на формализма, и завета, включен в стихотворението „История“, което ще остане да живее и в бъдещето. В него е обрисуван и моралният лик на идващите поколения, тяхната съдба, съдбата на елементите, които – както в природата – създават света, неговата цивилизация. Италианците биха пожелали, заради този поет, да опознаят българската литература, все още малко известна, и да научат от Вапцаров за социалния живот на човека такъв, какъвто е бил, какъвто е, какъвто няма да бъде. Но необходимо е да се подчертае и драматизмът на Вапцаровия по-малък епос: неговият писателски опит се утвърждава чрез постоянната връзка с живия език, към който се стремят поетите от всички народности.

Да не забравяме човека Вапцаров, неговата морална твърдост, неговия – спонтанен героизъм, себеотрицанието, с което той служи на народа си. И да разочароваме тези, които вярват в смъртта, в името на оная смърт, която е „логична“ за поета.

1955 г.

ПОЕЗИЯ НА ДЕЙСТВИЕТО

219

Вълната, която бучи

Преди един век, още в своите „Писма върху славянските литератури“, Джузепе Мацини пише: „Поезията на славянските народи притежава в най-висша степен това, което е недостатък за нашите литератури – дух за действие, връзка с реалния живот. Нашата поезия се стреми към изолиране от обществото, от народа; славянската поезия е свързана пряко с тях... Тази девствена поезия, от която лъха парфюмът на спомени за страната, би могла да внесе дишането на нов живот в собствената наша поезия и да ни даде един съществен исторически елемент.“

Тези думи на един от най-крупните дейци на нашето национално възраждане съдържат дълбока истина. Вапцаров, както Ботев, принадлежи към създателите на поезията, за която говори Мацини, и не случайно, след повече от сто години, най-големият съвременен италиански поет, получил неотдавна Нобеловата награда за литература, Салваторе Куазимодо, в предговора на една антология на италианските поети от прехода след Втората световна война, цитира изцяло като пример за нова действена поезия стихотворението „История“ на Вапцаров.

В своята поезия Вапцаров е показал, че притежава действително този „дух на действие, връзка с реалния живот“, за който говори Мацини. И той го притежаваше в такава степен, че нито за един момент от живота му не бе възможно да се намери някакво разграничаване, някаква пролука между делата в живота на поета и образите в неговото поетическо творчество.

Животът на Вапцаров горя в огъня на поезията и на

любовта към хората, без остатък, без мъртва пепел. Каква младежка чистота в поезията и в живота на Вапцаров! И именно чистотата завладява веднага нашия дух, сближава ни с вашия голям поет.

Трудно е да бъдем достойни за наследството на Вапцаровата обич и сила. Но тъкмо това трябва да сторим, защото честванията на поета отговарят наистина на призива, който той ни е оставил.

Вапцаров загина в борбата срещу силите на разрухата на човека. Днес той е не само български поет, но поет на цялото прогресивно човечество, което се стреми, като него, към тържеството на човека над силите на отрицанието на човека. Той говори вече на всички езици, защото духовната същност, духовното съдържание на неговата поезия е общо-човешко.

1959 г.

СВЕТЛОЗАР ИГОВ

СПОМЕН ЗА ВАПЦАРОВ

Странно е, че ще пиша „спомен за Вапцаров“.

Не защото не съм във възрастта, когато обикновено се пишат спомени.

Не защото спомените за Вапцаров като че станаха доста.

А защото ще пиша „спомен“ за човек, когото не познавах. Нещо повече – когото дори не бих могъл да познавам.

И все пак пиша спомен за него. Защото той бе поет. А поетите нямат друга тайна освен своята поезия.

И „спомен“ тук значи такъв момент от живота ми, когато съм почувствал по един особен и дълбок начин нещо съществено от духа на една поезия.

Този „спомен“ със своето настроение, криещо и дълбоко познание за човека и света, така се е вплел в реалните спомени на живота ми, че не бих могъл да го отделя от тях – затова го и наричам – *спомен*.

И така...

... Беше преди няколко години – на един международен семинар, където случаят ме беше заградил. Случаят също ме сприятели с един мой връстник – италиански студент.

Сближи ни може би това, че и двамата бяхме, кажи-речи, най-младите на този сериозен научен форум. Или това, че и двамата не бяхме така зловещо изпържени от жаркото средиземноморско слънце като колегите си – повечето от северните народи. Или просто това, че един от първите дни седяхме заедно на една маса и дългото чакане на обедата – не само българските келнери са бавни – ни увлече в общ и дълъг разговор.

След това се разхождахме по кейовете, разговаряхме тихо по време на доста скучните лекции, киснехме по плажовете и кафенетата и вечно говорехме, говорехме...

От разговорите на това лято у мен остана интересът и любовта към Микеланджело поета. Моят приятел тогава, изглежда, беше в „микеланджеловския период“ на своите литературни интереси и успя да ме зарази със своята любов. От всички тези спонтанни беседи само едно нещо има смисъл и тук. Защото по-късно се свързва с Вапцаров:

Egli dice così, voi altri paroli!

фразата, която Берни произнесъл за Микеланджело и съвременните му поети.

Вече знам, че и най-посредствените литератори на „малките“ народи знаят много повече неща за културата на „големите“ нации, отколкото най-добрите литератори на „големите“ народи за културата на „малките“. И ако моите познания по италианска литература съвсем не бяха блестящи, то в сравнение с тези на приятеля ми за българската направо изглеждаха огромни. Затова – по негово желание – с една страст, която наричаме и патриотична ревност, се заех да му представя основните моменти на българската култура.

В кратката ми педагогическа практика това са несъмнено най-хубавите лекции. Всъщност нашите диалози бяха едно малко живописно представление, защото не съвсем добрият френски, който и двамата говорехме, бе съвсем недостатъчен и беседите ни бяха изпъстрени с нови, странни, от нас измислени словеса, красноречиви жестове и ред още комуникативни средства, които несъвършенството на нашия език посредник ни караше да изобретяваме.

Това беше разказ за нашата култура в най-значимите проявления от началото ѝ до днес.

Но нито Кирил, с неговите странствания от Херсон до Венеция и Рим, нито разказите за Плиска, Бояна и Търново, нито катастрофичната меланхолия на литературата на Второто българско царство, нито сияйното дело и подвигът

на Ботев, нито трагичната душевна авантюра на Яворов, нито олимпийската поза и страданието на Пенчо, нито елегизмът и тихата смърт на Димчо Дебелянов, нито кървавата одисея на Геовото око – неща може би по-интересни – предизвикаха такова вълнение, каквото Вапцаров събуди у моя италиански приятел. Зад напрегнатия му интерес долавях душевното любопитство, което ни кара да чувстваме литературата като участие в собствения ни живот, като отговор и на наши жизнени въпроси.

Естествено „беседата“ за Вапцаров започна със смъртта му. Всъщност и поезията му представих само с последните, предсмъртните стихотворения. Навярно защото те са сред малкото поетически текстове, които бих могъл да възпроизведа изцяло.

Трудно ми е да си обясня защо именно Вапцаров предизвика най-живия интерес на младия италианец. Може би лошият ни словесен посредник успя да отнеме най-малко от прелестта на внушителните в своята простота Вапцарови думи – по-богати на поетически значения и от най-усложнената метафоричноот.

Веднага след моя опит за превод на „Прощално“ италианецът замълча съсредоточено. И след малко каза двете строфи на своя език.

Не ги запомних. Нито ги разбрах добре. Но всичко – и малкото разбираеми думи, и останалите догаждани, и мелодията на стиха, и интонацията на речитиращия глас, и погледът дори говореха – всичко е не само точно почувствано, но и вярно предадено на новия език.

Това беше малко чудо – имайки съвсем бегъл общ контекст на Вапцаровата поезия, едно вдъхновение на възприемането бе помогнало и за едно вдъхновение на превода. Поезията на един чужд език бе възприета с една дълбока интуиция, по начин, по който обикновено „разбираме“ музиката. И „чудото“ с превода, и интересът към Вапцаров тогава ме поразиха. Сега вече се опитвам да ги обяснявам. Този инте-

рес към Вапцаров е свързан с някои съществени трансформации на цялата европейска поезия – това е може би същото духовно движение, което е насочило Елюар от сюрреализма към „Свобода“, или движението на Куазимодо (същия Куазимодо, който обичаше и Вапцаров, и България) от херметизма към поезията на Съпротивата; движението на една култура от сладникавата реторичност на Д'Анунцио към неореализма и днешните социални вълнения. Движението въобще от една рафинирана поетическа умора или естетска разточителност към социално значимия човешки жест – път, който минава през чистилището на свежите, прости и ясни слова, избистрящи човешкия дълг и будността му*.

* * *

Последните стихотворения на Вапцаров винаги са ми били особено интересни. Преди текста си с нещо друго. С онова, което и текстът, разбира се, е изразил – жизнената съдба, която е подготвяла такъв човешки израз. Тя въобще е един рядък феномен в световната история на литературата, необикновено интересен от гледна точка на социалната психология, антропологията и психологията на творчеството.

* Този ръкопис бе вече предаден, когато от Италия долетя едно съобщение, което отново потвърждава направеното наблюдение: голямата литературна награда Виареджо–Версиля тази година е била присъдена на Александрос Панагулис – политически противник на днешния фашистки режим в Гърция. В своята обосновка журито изтъкнало, че макар и Панагулис да не е писател, неговите думи към съдиите: „Аз ще бъда ваша гробница“, са поезия. В този порядък не е безинтересно да се отбележи и това, че една от малкото книги поезия, преведени от български на италиански, се нарича „21 разстреляни български поети“ („21 poeti bulgari fucilati“, Milano–Roma, 1960) и включва наред с Гео Милев, Христо Ясенов и Вапцаров стихове от убити поети антифашисти, които дори у нас са познати твърде малко.

Обикновено смъртта на писателя прекъсва неочаквано творческото му дело – една книга остава недописана, един стих недовършен. Остават текстове, които завършват не с точка, а с многоточие. Дори когато в това творчество има предчувствие за края, то не е завършваща кулминация, която ще определи същностния му контекст.

А поетическото дело на Вапцаров не завършва с многоточие. Нито дори с точка – завършва с удивителна! Не говоря само за подвига – за юлската нощ в софийското стрелбище, нощ, която хвърля своя ореол върху думите на поета. Този ореол се чувства и в самите предсмъртни думи – още през април, думи, произнесени с ясното съзнание, че са последно творческо слово, че увенчават едно поетическо дело. И колкото съзнанието за извършения подвиг ни подготвя за възприемане на поезията, толкова и самият подвиг е бил подготвян от онова, което са изразявали поетическите текстове.

Това, че Вапцаров е имал съзнание кои ще бъдат последните му редове, крие една особена психологическа напрегнатост. Финалът и кулминацията на един живот са диктували, че финалът на една поезия също трябва да бъде нейна кулминация. И както житейският край на Вапцаров е велик със своята необикновена простота, така и последните му стихове са внушителни със своята кристализирала словесна яснота.

Това, че Вапцаров е съзнавал кои ще бъдат последните му редове, е интересно в още две отношения – съзнанието за смъртта, оформяйки финалната рамка на една поезия, е давало и крайния облик на цялостната ѝ структура. И второ – съзнанието за смъртта е придало особения изповедно-заветен смисъл на тези последни редове, определило е цялото богатство от поетически значения, които те съдържат.

Разбира се, има и други поети, които съзнателно оформят края на своето дело, слагайки край и на живота си – Яворов и Д. Бояджиев, П. Пенев и С. Есенин, Вл. Маяковски и

Марина Цветаева, Бранко Милкович, Чезаре Павезе и ред други.

Съдбата на всеки от тях и последната им поезия особено са ме интересували. Някои от тези поети преди избраната смърт не са писали нищо, други не са писали поезия, а трети – и те са най-много – са се разделяли от света и поезията пак с поезия.

Есенин търси оправдание на жеста си в това, че да се живее не е по-ново, отколкото да се умира.

Чезаре Павезе вижда смъртта с очите на любимата и пише последните си стихотворения не на роден език, а на езика на любимите си поети – английския.

Бранко Милкович уверяваше, че светът ще види още мъртви поети, ако въобще има поети. И последните му думи бяха:

„Повече не ми трябва думи, трябва ми време.“

И макар че у всички тези поети болката от желаната и все пак отблъсквана смърт се сменя от пречистващото облекчение на отвъд отминалото страдание, всички те все пак търсят за себе си и за света оправдание на интимната необходимост от трагичен жест или поне обяснение за него.

У Вапцаров е друго. И смъртта му е друга. Тя не е търсена и – получена като наказание – се приема като сурова необходимост на времето. А народът я превръща в безсмъртие като най-висока морална награда за един прекрасно изживян живот. Спокойно очакване на смъртта, чувство за изпълнен човешки дълг, пулсиращи, озарени от това съзнание човешки емоции: от любовния копнеж до светлия еротичен мистицизъм, от нежността до хумора и дискретната ирония, от трезвия жизнен поглед до историческата оценка, от интимния унес до будното съзнание, до чувството за необходимост и неотменност...

В това спокойно съзнание-очакване на смъртта, в това автентично битие или в тази гранична ситуация, както биха казали екзистенциалистите, духовните сетива са жи-

вели особено напрегнат живот, за да дадат до съвършенство кристализирали текстове.

На ръба между живота и смъртта, когато съзнанието не е било обременено от търсенето на някакво обяснение за бунта си срещу естеството, както у поетите самоубийци, поетическите емоции у Вапцаров са станали прозрачно чисти и прецизни. В тях се чувства сянката на приближаващата смърт, но – чрез готовността за смърт – в тях празнува победа една концепция за живота.

Смъртта въобще е един основен момент в битието на нашата поезия. От първобългарските каменни надписи до Александър Геров и Николай Кънчев смъртта заема важно място в проблематиката на поезията ни. В нейното тъмно огледало се вглежда човек, за да оцени действителния смисъл на своите житейски усилия, същинската стойност на своите думи и дела. От Кирил и Петър Черноризец, от Ботев и Яворов до П. Пенев и Вл. Башев смъртта е пробен камък за оценката на едно поетическо усилие. Много прибрзани оценки е изтривало времето, много лаври е отвявала забравата, само смъртта е давала уравновесено място на действителните стойности, в йерархията на традицията само нея никой не е надхитрявал. Нито един поет не може да бъде сигурен в своето величие преди смъртта си – това е, струва ми се, най-жестоката традиция, която миналото е завещало на днешните и на бъдещите поети.

А стара е традицията на смъртта в българската поезия – в нейната основа се преплитат прабългарски и славянски култове към смъртта, християнска резигнация пред земния живот в името на небесния и древни орфически тайнства, цъфтели преди векове по нашите земи.

Но дори когато в една поезия има копнеж по смъртта, както е у Ботев, тя е имала смисъл само доколкото е била мерило на една жизнена позиция, на едно отношение към света и живота; чувството за смъртта в поезията е било – както в баладите – вграждане в безплътните темели на една

индивидуална („Прощално“) или колективна („Предсмъртно“) памет, в която човек е намерил своето продължение, трайност и неунищожимост.

Темата за смъртта в нашата поезия е била винаги разговор за живота, за неговия смисъл.

Или както е казал съвременният поет:

*Ако ме запитат:
Защо за смъртта?
Ще отвърна:
Нима за смъртта?*

Удивителният завършек на Вапцаровото поетическо дело е изключително важен с още една своя особеност. Последното поетическо вдъхновение на Вапцаров е отлято не в едно, а в две заветни стихотворения – наричаме ги „Прощално“ и „Предсмъртно“. Симетрични по обем и поетическа структура, тези две стихотворения представят модел-равновесие на основните съставки на Вапцаровата поетика – интимна дълбочина и нюансираност на преживяването и граждански устремена чувствителност. Всичко онова, което с преплитането и степенуването си придава внушителната широта, изразителност и универсалност на Вапцаровата поезия, тук е разложено до основните си компоненти, за да подчертае в тяхното взаимно „оглеждане“ дълбокото им вътрешно единство.

Единство на шепота и агитационната интонация, единство на нежността и суровостта, единство на спомена и копнежа, единство на интимна и гражданска чувствителност, на индивидуално и обществено битие. Единство на човека и историята, единство на живота и смъртта в тази история...

Човешко и поетическо единство, което придава както универсалността на Вапцаровата поетика (което го представя като класик на националната литература), така и цялостната, богата, интегрална, неотчуждена личност на лириче-

ския герой в неговата поезия – идеал за човека на днешното ни общество.

За всеки нюанс от богатството на емоциите, въплътени в тези къси редове, би могло да се напише изследване, да се посвети есе.

А това е само увод към един критически размисъл за последните стихотворения на Вапцаров. Само увод, роден в недрата на онова, което нарекох „спомен“.

След време случаят отново ме запрати на онова крайбрежие.

Веднъж седях сам върху един още топъл камък на пустия кей. Слънцето вече залязваше, а по отсрещните острови сивееха редиците камъни и между тях – тъмните петна на кипарисите. Над тях висяха няколко озарени от слънцето облака. В морето тръгваха рибарски лодки – то бе спокойно като езеро. Срещу слънцето, по дължината на крайбрежието, въздухът беше тежък и гъст, като че наситен с някакъв тъмен, антрацитен прах. (Отскоро бях забелязал това!) Като оня прах, за който говори Яворов в своята драма „В полите на Витоша“. Някога мислех и аз, че това е символ на някакво особено жестоко, „балканско“ проклетие над твореца и човека.

Но нима най-хубавата, според мен, книга на Камю – есетата му „Лято“, не е изпълнена цялата с този „тъмен прах“, с тази *tragique solaire*. Не е ли цялата световна литература едно опровержение на нелепия мит за особената „българска“ трагичност на човека и твореца, който все още има някои поддръжници у нас. В едно враждебно на човека общество талантът и въобще човекът са деформирани жестоко навсякъде. „Цивилизована“ Америка дори, Америка, чийто символ е факлоносната Свобода, по най-варварски начин избива не само вьетнамски деца и жени, но и собствени си президенти...

Тъмният прах на вечерта бавно се съгъстяваше.

И аз неволно спомних Вапцаров. Не зная защо, като

тих шепот в съзнанието ми премина неговото „Прощално“. Това бяха изпълнените с тиха тъга и човешки копнеж думи на един затворник, който в навечерието на нашето – моето, на моите връстници и на нова България – раждане със спокойна вяра е отдавал живота си за хората и свободното им бъдеще. В един велик човешки подвиг през най-мрачното средновековие на века се е стаявал най-тихият и нежен шепот на нашата литература, пред който и „най-тихият и нежен пост“ на нацията се преклони:

„Напразно бихме дирили в поезията на Никола Йонков Вапцаров – непосредствено бликнала от вътрешната повеля да пееш, от копнежа да разтвориш сърцето си пред света, в която под песенното не се крие речта – увлечение в патос или в реторика – пише Николай Лилиев. – Всяка „литература“ е изчезнала, за да стори място на пророческата дълбина, всяко страдание се е превърнало в жертва. В най-черната нощ на своя живот, когато блюдото на везните клони към небитие, Йонков дебне светлината и успява да изтръгне от недрата на душата си думи, носители на поетически светкавици. За него биха могли да се повторят словата на нашия доскорошен гост Луи Арагон – „в часа на най-върховната омраза“, че е посочил за миг на своята „разкъсана страна светозарното лице на любовта“.

И не аз „избирам“ сега в своя размисъл това стихотворение, а то ме „избра“ – в онази тиха вечер край чуждото море – като настроение, като носталгия – нали някой бе нарекъл езика „най-истинската ни родина“.

Но аз пиша това *сега*. И избирам *това* стихотворение на Вапцаров не за да намаля стойността на мъжествената му и твърда обществена позиция, а за да подчертая най-дълбоките ѝ хуманни подбуди. Защото мъжеството на човешкия и граждански подвиг на Вапцаров не биха били така велики, така човешки универсални без тази дълбока, трепетна и ранима нежност, без тези най-крехки хуманитарни пориви, без които е немислимо въобще всяко изкуство.

Бързо – като вечерна сянка – премина *тогава* през мен спомена шепот на Вапцаровите прощални думи.

И още нещо – точно *тогава* спомних и други думи:

Egli dice così, voi altri paroli!

(Може би защото в предишния ни разговор край това море, което и сега беше край мен, Вапцаров се „срещаше“ в думите ни с Микеланджело.)

Egli dice così, voi altri paroli!

„Той казва неща, вие, другите – думи!“

Повторих в себе си тези слова, но ги мислех вече за Вапцаров.

Той наистина казваше нещо повече от думи!

1969 г.

НИКОЛА ГЕОРГИЕВ

ДРАМАТИЧНОСТ НА ПОДВИГА – ДРАМАТИЧНОСТ НА ХУДОЖЕСТВЕНАТА ОРГАНИЗАЦИЯ

Предсмъртното стихотворение на Вапцаров („Борбата е безмилостно жестока“) завършва неговата скромна по обем стихосбирка така естествено, така органично, както разстрелът завърши скромния му и героичен живот. Покриетието между житейско и лирическо аз – основа на цялата Вапцарова поезия – тук навлиза в сферата на страшните, несъмнените и неповторимите доказателства и превръща това осемстишие в изключителен нравствен и художествен документ.

Интересът, уважението, преклонението пред това величествено сливане между поезия и дело обаче странно и неочаквано може да доведе понякога до обратни резултати, до омаловажаване и пренебрегване на творбата като художествено явление. И наистина, в много случаи – от домашните упражнения на учениците до трудовете на професионални литературоведи – единството между жизнен подвиг и творба се оказва като че ли достатъчен обект на описание и идейно-емоционално отношение, и специфичната художествена организация на творбата остава на заден план като нещо второстепенно и допълнително. Така се върши и груба теоретическа грешка, и явна неправда спрямо художествените достойнства на стихотворението. То не изглежда така „ефективно“ като някои от другите творби на Вапцаров и въпреки това притежава сложна и много майсторски организирана система от значения. Тая система трябва да опишем грижливо, задълбочено, и то не като външен, литературен придатък, а като неделима съставка, възвисяваща отделното събитие до сложните общочовешки значения.

През последните десетилетия в чуждестранното литературознание много се говори и спори по въпроса, доколко личните намерения и събитията в живота на твореца – с една дума, доколко биографичното може да бъде фактор при четенето, анализирането и оценката на творбата. Най-влиятелните немарксистки школи, макар и по различни пътища, се събраха в един общ извод: биографичното е излишна и дори пакостна добавка за читателя и литературния критик. В такъв смисъл говори групата Опояз (1916–1930 г.), структурализмът от 30-те години, феноменолозите и тъй наречената „Нова критика“ в САЩ, чийто водещ представител Уимзът дори изкова нарицателно име за неправилното прилагане на биографичното – „интенционален порок“! Подбудите за подобни твърдения са доста разнообразни, но зад тях винаги стоят повече или по-малко проявени тенденции към затваряне на творбата в кръга на нейната литературна „самостойност“, „самозначност“, „абсолютност“, т.е. към изолиране на нейните значения от извънлитературния, обществения живот...

Тези предпоставки са не само идеологически неприемливи, но и нереални, невъзможни. Невъзможно е да се навлезе в творбата, без да се използва огромното богатство от нелитературни значения, създадени от обществения човек.

Правилният изход от тези крайности не отрича биографичните и другите конкретни извънлитературни данни, но ги допуска само като част от нехудожественото познание, нужно за възприемането на творбата и само като едно от многото ѝ значения. Само по този начин зад тях може „да се види гората“, т.е. онова сложно богатство на художествена обобщеност и многозначност, което надхвърля границите на отделната личност и отделния случай и превръща творбата в общочовешки художествен факт.

Българската литература винаги се е радвала на здрава близост между гражданското поведение и творческото дело на своите представители. Това обстоятелство трябва да бъ-

де източник на гордост, на вдъхновяващ пример, но не и на грешки в подхода към техните творби!

Ето някои кратки наблюдения върху строежа и значенията на предсмъртното стихотворение на Вапцаров, с които ще се опитаме да покажем колко ограничено, а и несправедливо е да се търси в него само илюстрация на подвига и гибелта на гражданина Вапцаров.

Стихотворението е построено върху динамична, конфликтна основа – сблъскването между два типа отношение към смъртта и духовното безсмъртие на бореца, два типа емоционална нагласа, два стила. Конфликтността прониква в цялостната му структура, но първият и най-очевиден неин резултат е разделянето на стихотворението на две ясно обособени части: едната по-голяма, състояща се от първите шест стиха и подготвяща по обратен път втората част с двата заключителни стиха „Но в бурята ще бъдем пак със тебе / народе мой...“ По-нататъшното вникване в текста показва, че конфликтността като строително начало на творбата майсторски е обоснована върху най-различни нейни пластове – звуков, стихов, стилистически, смислов – и че двете противоположни страни на конфликта, като се поддържат сложно и умело една друга, издигат върху себе си нещо трето, което обединява и тях, и творбата в единно завършено цяло.

Нека сега проследим развоя на стихотворението и видим какво по-точно се крие зад тези малко общи заключения. Един човек, един борец отива на смърт. За себе си като личност той не казва нищо повече, нищо по-определено и така се слива с онова величествено множество борци и мъченици на свободата, което човечеството изтръгва от себе си при всеки рязък поврат на своя развой. (Обстоятелството, че един от тях е сам авторът, решително обогатява знанието ни, нужно за възприемането на творбата, но не може да я затвори в рамките на отделната и конкретна личност Никола Вапцаров – на това текстът все така решително се противопоставя!) Минутите преди разстрела поставят с жестока яснота

въпроса за борбата и смъртта, за смисъла на живота и саможертвата, за трагизма в гибелта на отделния борец и светлото му сливане с вълните на безсмъртния борец се народ. Както се вижда, въпроси, изпълнени с много драматизъм, много противоречия, много общочовечност... Добре известно е, че в досегашното развитие на литературата тези въпроси много по-често са били поставяни в приповдигнат, патетичен тон, или пък в мрачен, безпросветен тон. В началото на 40-те години обаче големият пролетарски поет избира друг път. По него той е вървял още от ранната си творческа зрелост, а тук, в предсмъртното си стихотворение, му дава краен и завършващ израз. Да говори за величествени, вълнуващи, трагични и патетични неща колкото може по-сдържано, по-естествено, да развенчава дотогавашни представи за красиво и поетично и да им противопоставя на принципа на „обърнатата ръкавица“ нови естетически и художествени норми – ето първостепенния белег, характеризиращ поетиката на Вапцаров и мястото му в българския литературен процес. А когато с подобен подход той пристъпи към величествено страшната тема на предсмъртното си стихотворение, резултатът е още по-драматичен, още по-рязко и неочаквано контрастен. Художествената литература не е безкрайно широка в своя тематичен, методологичен и стилово обхват, поради което използването на едни похвати винаги се възприема като повече или по-малко активно отрицание на останалите и винаги като много активно отрицание, когато са пренебрегнати широко употребявани, утвърдени от традицията похвати. Ето защо стихотворението на Вапцаров добива важни, неотменни значения още при неминуемата му съпоставка с предхождащия го литературен процес. Въпросът обаче е не само до механичното противопоставяне – то е само част от една сложна, новаторски градивна система.

Първият стих: „Борбата е безмилостно жестока“ – представлява кратко, просто изречение, чийто строго сдържан, сякаш констативен тон изостря по обратен път чувство-

то за величието на борбата и говорещия за нея борец. Идва вторият стих, също тъй кратко, просто изречение, а с него и нова, вече истинска изненада: „Борбата, както казват, е епична.“ Изненадващото тук е съчетанието на „както казват“ с „епична“. Първото и най-близко на този израз е – лирическият аз отбягва да си послужи с подобна „гръмка“ дума и предпочита да я остави на другите – „другите казват“. Понататъшното развитие на текста обаче с неговите постоянни контрастни преходи от строга, съдържана величественост към обикновеното и прозаичното придава на този израз и по-сложно значение. „Прозаичният“ шаблон „както казват“, съчетан с „епична“, означава в структурата на творбата и тънко подсказана ирония на лирическият аз към всякакви опити да се говори за борбата с патетичен, „високопарен“ тон. Другите казват, и нека казват, но аз, борецът, познавам различните лица на борбата, зная мястото на единицата в нея, зная колко близо стои тук „епичното“ до обикновеното, а и сам не желая да се впускам в гръмки фрази – това подсказва вторият стих като част от цялата творба. Очевидно работата тук се свежда до скритото сблъскване на един стил и едно светоусещане с друг стил и друго светоусещане и думата „епична“ в структурата на това стихотворение има доста по-различно значение, отколкото напр. в израза на Гео Милев „епически смелия поп Андрей“. Законите на литературния процес неминуемо изискват подобни „сблъсъци“, но изходът от тях не означава, че даден стил и светоусещане (напр. патетиката на Вазов или Смирненски) е по-малоченен от друг стил и светоусещане. В огромното разнообразие на човека и неговото изкуство различните художествени системи имат и историческо, и трайно оправдание и ценността им се измерва с вътрешна логика и убедителност на техния неминуемо ограничен обхват; борбата между тях пък не е „братоубийствена“ и една система използва с обратна насоченост похватите на другата само в името на по-пълното и по-разпространеното си утвърждаване.

Впрочем не може да се твърди, че Вапцаров е свел своята възвишена тема върху прозаично или иронично равнище. Не, положението тук е по-сложно. Величествеността на борбата и саможертвата просто напират още от първия стих, но на нея постоянно и ритмично се противопоставят изрази в „шаблонен“, „прозаичен“ стил ведно с желанието приносът на отделния борец да бъде оценен скромно и без гръмки преувеличения. Това напрегнато редуване между двете страни, все още неразрешено, продължава и в следващите четири стиха.

По подобие на първия, и третият стих също се състои от прости, кратки, отсечени, стилово неутрални, но в разрез с това криещи голямо вътрешно величие изречения: „Аз паднах. Друг ще ме смени и...“ И... рязко просторечиво, то, ежедневно, натъртеното „толкоз“, подкрепено от още по-големия ежедневен шаблон и „прозаизъм“ на следващия стих: „Какво тук значи някаква си личност!“ Така в първата строфа напрежението между величието на борбата и стремежа на лирическият аз да погледне на нея скромно, обикновено – доколкото става дума за собственото му място и принос! – се оформя съвсем отчетливо. Нещо повече – оказва се, че двете страни са разположени ритмично, едната в първия и третия стих, а другата във втория и в четвъртия. Налице е следователно редуване на мотиви – похват, широко прилаган от любимия поет на Вапцаров – Яворов. С ритмичното редуване напрежението между двете страни умело се изостря, те следват непосредно една след друга, без разрешаване на противоречието им. А това е нужна и умело намерена съставка в структурата на творбата, добре поддържаща крайната ѝ цел.

И първите два стиха на втората строфа следват установената вече композиционна схема:

*Разстрел, и след разстрела – червеи...
Това е толкоз просто и логично.*

Същите кратки, прости, отсечени изречения, същото редуване на двете противоречиви страни. В първия стих след темата на борбата идва вече темата на смъртта, изразена все така съдържано, но и с цялата „безмилостна жестокост“ на ужасния ѝ атрибут – червея. Какво е смъртта? Мистична неизвестност? Физическо страдание и разтляване, олицетворено в жестокия символ на червея, за който с такова опиянение говори напр. Едгар По (в стихотворението си „Победителят червей“) и толкова още песимистично настроени поети? Отговорът на Вапцаровата творба е рязко, контрастно, противоположен: „Това е толкоз просто и логично“. Нищо мистично, нищо изключително, нито „отгътно“ не иска да види в смъртта си готовият за саможертва борец. И отново същата свойствена на всеки четен стих стилистическа шаблонност и приниженост, подкрепяна не само от повторната поява на „толкоз“, но и от целия шаблонизиран израз.

И така след първите шест стиха се оформят две противоречиви, ритмично редувани групи съждения. В едната група темата на борбата, саможертвата и смъртта бива разработена в крайно съдържан, клонящ към неутралност стил, излагайки я в нейната обективност, лирическият аз не проявява и капка желание да я героизира или патетизира. Обратното, във втората група съждения той вече не така съдържано прави опит да ги сведе до равнището на обикновеното, прозаичното – поне що се отнася до собственото му място и принос. Наистина подобна раздвоеност засилва по отрицателен път величието на бореца, който така скромно и така спокойно говори за борбата и подвига, но въпреки това противоречието между двете страни остава неразрешено, очакващо отговора си. И отговорът идва, идва с едно привидно ново противоречие, което обаче разрешава предишните и закръгля творбата в художествено завършено цяло:

*Но в бурята ще бъдем пак със тебе,
народе мой, защото те обичахме!*

Както се вижда и както ще посочим, това двустийшие рязко прекрива установената вече схема, установения вече стил, установените вече съждения. Досегашният развой на стихотворението обаче оправдава, а дори и изисква подобен поврат. След драматичните колебания между обективното величие на борбата и човешкото в саможертвата и смъртта, от една страна, и скромната непатетична съдържаност на бореца, от друга, идва мисълта за любовта и духовното съдържание с народа, при която лирическият аз, така съдържан досега, заговарва топло, задушевно, с поглед към бъдещето, а не към червея и нищото. Борбата между двете страни завършва с нещо трето, което стои далеч и от ироничната съдържаност, и от безпочвената патетика! По този начин драматичните зигзаги в първите шест стиха отвоюват искреността и убедителността на завършека – не може да звучи надутото и неискрено завършекът на такава строга борба и с най-малкия намек на патетичната фраза. По този начин последното повратно двустийшие осмисля и разрешава напрежението между двете сили в предходната част на творбата – чрез завършека това напрежение губи статичния си, затворен, ограничен характер и се оказва част от едно сложно душевно развитие, което върви от колебанията относно мястото и силата на отделния борец към светлото чувство за сливането му с душата и силите на борецкия се народ. Голямата личност Вапцаров улавя сложната душевност на бореца революционер, а големият поет Вапцаров организира елементите на тая сложност във вътрешно поддържаща се и вътрешно извършваща се цялост. В краткото си стихотворение той съчетава различни стилове, различни оценки, различни, дори изключващи се съждения (напр. темата на червея и безсмъртното единство с масите). Различните страни обаче се подкрепят и осмислят взаимно и без да губят самостоятелното си значение, се събират в по-висшата цялост на творбата – така както народ и борец се събират в духовно единение.

В така очертаното напрежение Вапцаров майсторски е включил и ред други пластове на творбата. Всички изречения от първите шест стиха напр. са прости, кратки, със съчинителни (паратактични) връзки, а в последните два стиха има само едно изречение, което започва с противопоставното „но“ и е сравнително дълго, сложно съставно с подчинителна (хипотактична) връзка. Предишните стихове съвпадат с края на изреченията, докато в последните два стиха изречението е разделено със стихово-интонационен пренос (анжамбман): „пак със тебе, / народе мой“. В първите шест стиха няма нито една ясно изразена метафора, поради което и „червеят“ добива по-скоро конкретно, отколкото преносно, символно значение; в седмия стих обаче ведно с цялостната промяна обосновано се появява характерната романтическа метафора „в бурята“. В първите шест стиха изказът е в първо и трето лице, в „декларативното“ сегашно и минало време, а в другите два се появява колективното първо лице множествено число и „романтичното“ бъдеще време. Всички стихове имат женски завършек (клаузула), а последният – дактилен („обичахме“) и е съответно с една сричка по-дълъг.

За да изрази общата съдържаност на творбата си, Вапцаров умело си е послужил с някои от утвърдените в нашата литературна традиция значения на стиховите схеми. Стихотворението е написано в най-разпространената, най-обикновената строфична схема – четиристишието – и във все така най-широко разпространения ямбичен ритъм. Редуване в римите (напр. женска-мъжка) липсва, а самите те, служейки на цялостната структура, са така подбрани, че не привличат вниманието с някаква особена оригиналност и неочакваност. Налице е дори тенденция към максимално отслабване (но не и премахване) на римовата фактура: римата „червеи – тебе“ например се опира върху звуково-артикуляционната близост между Т и Ч (приблизително ш/т или както се казва, това е рима само на равнището на диферен-

циалния признак). Дори такива детайли умело са привлечени в служба на общата цялост на творбата.

Казаното дотук не изчерпва богатството и сложността на това външно непретенциозно стихотворение. Подобно нещо трудно би могло и да се постигне, защото предсмъртната творба на Вапцаров е не само забележителен нравствен документ, но и забележително художествено построение.

1969 г.

ПРОЗАТА НА ВАПЦАРОВ

Този непопулярен дял от творчеството на Вапцаров е извънредно интересен и своеобразен. В него ще открием само една фабулна творба – разказа „Лудата“. Вапцаров е оставил няколко импресии, които по своя емоционален, изповеден тон, по музиката на речта се доближават до поезията. Към тази лирична проза можем да отнесем и много пасажии от неговия доклад за морето, изнесен през септември 1932 г. в читалището в Горна Джумая. Поетът е автор и на три репортажа, в които се извява като талантлив журналист. Най-ранният опит на Вапцаров в прозата е разказът „Лудата“, който не е печатан. Начеващият автор явно се е стремил да създаде много драматична ситуация. Авторът е използвал народни поверия, типични за народната песен стилни похвати. Вероятно под влиянието на сензационните романи юношата проявява влечение към изключителни ситуации, към романтична тайнственост. И във фабулирането, и в описанието е разточителен, несръчен, без мярка натрупва събития – умират родителите на Дафина, детето ѝ, мъжът ѝ, тя полудява, обвиняват я, че е искала да удави момченцето, което всъщност изважда от реката, арестуват я, решават да я разстрелят. Накрая Дафина неволно подпалва черквата, където я затварят една нощ, за да оздравее, и изгаря. Това е първият и последен опит на поета в белетристиката.

През 1932 г. търговският кораб „Бургас“ поема курс към Средиземно море. В тъмното машинно помещение работи ученикът механик Никола Вапцаров. С години младият моряк е копнял по далечни, непознати страни, „по едрите звезди над Фамагуста“, по горещия дъх на Тропика. И ето

пред жадния поглед наяве се разстилат топлите южни брегове, живописните средиземноморски острови, редят се големи, шумни пристанища – Цариград, Фамагуста, Александрия, Бейрут, Порт Саид. По това време младият моряк вече е попаднал под влиянието на комунистическите идеи, чел е някои тайно внасяни в училището марксистически брошури. И в тези колониални страни той вижда не само екзотичната романтика на Ориента, но и остротата на социалните противоречия. На страниците на тетрадката дневник поетът изказва своите възмущения и впечатления от това интересно пътуване. Появяват се „Импресии от параход „Бургас“. Тези импресии са пет: „Александрия“, „В открито море“, „Митилин (Лесбос)“, „О-в Марма“, „Черно море“. Написани са в ритмична проза, много топло и лирично. Те са важен момент от развитието на Вапцаров. В Морското училище той пише стихотворения, в които се чувства горението на неговия неспокоен дух, мъчителното търсене на истината, на смисъла в живота, жажда за героични подвизи, за борба с морските стихии, любовта му към родината. Но в тази ранна поезия влиянието на Яворов, Дебелянов, Едгар По е съвсем неасимилирано. В нея още не са оформени чертите на неговата творческа индивидуалност. „Импресии от параход „Бургас“ са до голяма степен прологът към зрялата поезия. В тях младежът се домогва до свой поетичен израз, в който вече се очертава бъдещият майстор на стила. В този своеобразен лиричен дневник са отразени трепетите на един романтичен дух, покоряващ със своето благородство, широта и нежност. Вапцаров явно няма влечение към пътеписа. Не описанието на местата стои в центъра на импресиите, а мислите и чувствата, които са го вълнували. Той нищо не споменава за такива колоритни, живописни градове като Цариград, Фамагуста. Единствено Александрия е привлякла вниманието му. В импресията, посветена на този град, няма да открием никакви данни за неговите забележителности, за миналото му. Младият моряк е искал да улови атмосферата на града, да

отрази неговата многолика душа. С удивителна пестеливост на изразните средства, оригинално и сочно той описва екзотиката и шума на Александрия. Картината е пъстра, много раздвижена, сякаш озвучена. Като на филмов екран оживява пред нас. „Южно слънце, южни очи... знойни и загадъчни като великата гръд на пустинята. Трясък на елеватори, свист на параходни свирки, напрегнати мускули, травми, хора, хора... различни души, различни грижи....“ Още в тази импресия младият автор проявява една от най-характерните черти на бъдещия голям поет – неговия интерес към „простата човешка драма“. Вълнува го съдбата на отрудения човек, той се стреми да проникне в душата му. В лаконичността на изразите се крие голяма сила: „Викове на амбулантни продавачи – бели, жълти, черни, разсеяни погледи, погледи пълни с грижа, погледи пълни със скръб – пулсът на големия град... По палубата продавачите се провикват дрезгаво и в гласовете им няма лъжа, а някаква дива необходимост, някакъв ужас, който граничи не с копнежа за щастие, а с борбата за хляб.“

В тези импресии много по-поетично и по-завладяващо младият автор е отразил своите копнежи и вълнения, отколкото в ранната си поезия. Те представляват един богат духовен автопортрет, в който виждаме неговата артистичност и свръхчувствителност към красотата на природата и към човешките съдби. Младежът гори от желание да опознае света, сънува бреговете на Индия, Бомбай, Калкута, копнее за волността на чайките, непримирим е с оковаващата го действителност, с безличното ежедневие. Като горчиво ридание звучи импресията „О-в Марма“, посветена на българските моряци от кораба „Варна“, загинали край този остров. Романтичният моряк е смутен и развълнуван от величието на Митилин, острова на Сафо. Прави впечатление богатството от настроения в тези малко на брой страници, красотата и емоционалната сила на поетичното виждане. Поетът описва живо, с тънък художествен усет. Той умее да

предаде картината в движения, като филмови кадри, да извае езиковия израз: „Една дъга от дим. И после някъде едва уловима точка, и точката расте, расте бързо, след това добива миражна неопределена форма и после пък съвсем ясно се очертава силуетът на кораб. В тези импресии наред с яркия, артистичен образ на автора читателят отнася и одухотворения, разнолик образ на морето, за което мечтателният моряк говори с възторга на влюбен. То присъства и като красив пейзаж, и като символ на човешкия бунт и волност, на копнежа по далечното и неизвестното. Като истинска поезия звучи мотото към импресиите: „Ние идем пленени от твоята миражна далечност, омагьосани от вечния стремеж към неизвестното, и душите ни ще останат завинаги заключени в легендата на твоите вълни, очаровани от неотменната жажда по незримото.“ Вапцаров много по-сухо и по-несръчно изказва същите мисли в ранната си поезия:

*Безкрайността ни мами в своя зов,
възлюбихме безкрайното в света
и бездната ведно с безкрайността,
с великата младенческа любов.*

Марш (На 26-ия випуск на М. У.)

Още са съвсем пресни вълненията от пътуването по Средиземно море, спомените от моряшкия живот, когато Вапцаров изнася в Горна Джумая един доклад, озаглавен „Морето. От мировата литература“. Този доклад учудва с голямата начетеност на автора, с вгълбеното вникване в творчеството на най-различни автори, писали за морето и за морските хора. Нас в случая ни интересуват авторските отстъпления, които и по стил, и по съдържание са истинско продължение на импресиите. Дори цитираното по-горе мото изцяло е включено в доклада. Тук лиричните изповеди на поета са още по-детайлни, обогатяват представата за неговата личност и за младежките му идеали. Той вече мечтае

за пълно обновление на живота, за борба „с вечните компромиси“, „Борба за нови хора, нови форми на живот“. Тези мисли са идейно встъпление към зрялото творчество на Вапцаров. В този доклад поетът е възпял морето като най-мощен фактор за формирането на неговата борческа личност и в същото време е нахвърлил ярки пейзажи, уловил го е в различни състояния: „Имах не малко случаи да го опозная. Когато е тихо, неговите столики багри... когато е бурно, когато въплъщаваше в себе си някакъв зъл демон... Тогава то ни подлагаше на нечувани изпитания и в нас крепнеше духът не на примирението, а духът на борба. В нас израстваше огромната нужда да победим...“ Морските плавания за младия моряк са освобождаване от „веригите на града... там, където душата е била потисната под тягостния гнет на компромисите“.

В импресиите и в този поетичен доклад за морето, който е всъщност художествена проза, великолепните морски картини почти винаги се сливат с лиричните изповеди на поета, с неговите настроения, породени от тези картини. В стила се чувства умението на бъдещия художник да постигне голяма изразителност с прости изразни средства, да придаде зрима яркост на описанието. Ето един пейзаж, сякаш заснет с филмова камера, който по своята сила е равностоеен на морските пейзажи от „Писмо“ (Ти помниш ли): „Вие знаете ли каква е нощта над пространното море?... Отначало бавно пада здрач. Постепенно угасват бликналите огньове у него, чайките все по-бързо и по-гъсто заплитат своите бели мрежи над тъмната бездна. Някъде в далечината се чуват въздишки, прелита закъсняла птица, в синкавото очертание далечината се губи, блясват отраженията като че ли от дъното на морето извират звезди.“ В късната поезия на Вапцаров морето вече не заема такова централно място, както в ранната проза. Само в „Писмо (Ти помниш ли)“, в „Рибарски живот“ и в „Доклад“ поетът се връща на тази тема. Но там тя получава съвсем нова функция. Вапцаров я

свързва с остри социални проблеми, оплаква бедността на рибарите, тяхната сурова, мъчителна борба за препитание, споделя жестоките си разочарования от действителността, които са ослепили очите му за красотата на морето. В „Рибарски живот“ иронията на началната строфа сякаш звучи като опониращ глас на възторженото опоектизиране на морето в ранната проза.

*Ти виждаш:
издути платна,
луна на небето излезла,
и мислиш:
живот е това,
живот преизпълнен
с поезия.*

В това стихотворение поетът остро иронизира самоцелните описания на морето, идиличното отношение към живота на рибарите. Твърде едностранчиво обаче той изисква винаги да се набляга на остри социални конфликти, на несполуките и мизерията на морските хора. Но макар и в ироничен план, пейзажите в „Рибарски живот“ са шедьовър на словесната живопис, както и цитираните по-горе пасажии от неговата лирична проза. Морската картина в „Доклад“ е зловеща. Блатата около морето носят малария, смърт, чайките крещат като знамение за човешкото тегло. Като импресия звучи и очеркът на Вапцаров „Спомени от миноносците“, отпечатан през 1931 г. Това е първият химн на бъдещия поет – работник за машините. Още в Морското училище той е пленен от тяхното желязно сърце, което пулсира като живо и изпълнява велики задачи. Вапцаров се привързва към тях като към любимо същество. И този очерк е написан много емоционално, с покоряващ изповеден тон. Изобщо в тези малки по обем лирични късове откриваме черти, които са много характерни за оформения вече поетичен стил на Ва-

пцаров. В импресиите, както в поезията му, често се срещат безглаголни изрази. Те съдържат точни, експресивни думи, които се открояват много ярко. Също както в зрялата поезия, в доклада за морето Вапцаров води-интимен, задушевен разговор, сякаш има до себе си близък, сърдечен приятел. В този доклад се срещат и тревожни обръщения въпроси, които са безпощадна самоприсъда и остър укор към всички: „Не се ли огъваме под бремето на хиляди маски?... Не правим ли компромиси?“ Тези редове по своята искрена болка и укорен тон напомнят няколко стиха от „Доклад“:

*Аз страдам за вас,
и за себе си страдам...
Защото животът ни бие сурово
в лицата,
а ние примигаме, братя...*

Честите обръщения и емоционални въпроси още в тази ранна проза стават характерна особеност на неговия стил. Те са непосредствен отклик на лиричната натура на поета. Разбира се, в зрялата поезия Вапцаров много обогати своите интонационни и стилни похвати, разшири тематичния кръг, постигна съгъстен драматизъм, проникновени психологически характеристики. Но в тази ранна проза откриваме много по-голяма творческа зрелост, отколкото в ранната му поезия, по-голяма близост с оформения вече поет.

През 1941 г., след като вече е издал „Моторни песни“ и без да подозира, че е станал един от класиците на българската поезия, Вапцаров отново се връща към впечатленията си от Александрия и написва два оригинални репортажа вече с ясно осъзнатата цел да покаже тежката участ на колониалните народи. Вероятно за да заблуди цензурата, авторът поставя екстравагантни заглавия. Първият е озаглавен „Ключът на Суец. Градът на южните нилски красавици“ и т.н. Още по-ефектен е насловът на втория репортаж – „За

силно впечатлителните – вход забранен. Сред нощта на тропика. Потайностите на Тартоша...“. В тези репортажи няма да открием лиричния тон на ранната проза. Те са написани в много жив публицистичен стил. В тях личи дарбата на поета да иронизира, да изнамира оригинални похвати. В първия репортаж той неусетно ни въвежда в социалните проблеми на Египет, показва неговата икономическа зависимост от Англия. Най-силно въздейства една сцена, наблюдавана на пристанището в Александрия, която разкрива ожесточената, унизителна борба за хляб. Вторият репортаж допълва тази мрачна картина. Вапцаров спира вниманието ни върху нещастните момичета, които са принудени да търгуват със себе си, с горчивина описва тяхната съдба. С присъщия си детински оптимизъм той вярва, че те са запазили чисти кътчета в душата си и че тази гадна действителност ще бъде унищожена. „Някога и без това ще има музей за този живот. И на вратите му ще виси табела: „За силно впечатлителните – вход забранен!“ В двата репортажа лиричната изповед остава на заден план. Описанието е много по-детайлно. Те съдържат по-богата информация, която ги доближава до пътеписа. И в тях той сърдечно и непринудено общува с читателя, употребява изразителни безглаголни изречения, емоционални повторения. Тези репортажи са образец на художествена публицистика. Вапцаров е автор и на един репортаж на производствена тема, озаглавен „Една малка кооперация, за която нищо не сте чули досега“. Репортажът започва с естествени реплики, които веднага грабват вниманието. Авторът е посетил едно отделение в столичната клиника. Репортажът е възхвала на голямата солидарност и етичност на неговия работнически колектив. Тук авторският тон не е така емоционален. Вапцаров описва точно и картинно помещението, трудовия процес. В този репортаж много ясно е изразен неговият идеал за моралния облик на работника.

Макар и малка по обем, прозата на Вапцаров обогатява литературното му наследство. Особено импресиите и лиричните отклонения в доклада за морето. Тези почти неизвестни творби са много важен етап в развитието на Вапцаров като личност и художник. Те са предзнаменование на „Моторни песни“, с които поетът си извоюва неоспоримо място в българската класика.

1979 г.

ВИХРЕН ЧЕРНОКОЖЕВ

ВАПЦАРОВ КАТО ЛИТЕРАТУРЕН КРИТИК

Доброволни и щастливи пленници на голямата Вапцарова поезия, ние по-рядко се зачитаме в онези десетина страници критическа проза, които скромно се тулят между стиховете му. Малцина литератори са спирали по-задълго погледа си върху нея, използвайки я в най-добрия случай само като илюстративен материал към естетическите възгледи на поета. На няколкото Вапцарови опити в полето на трудния критически жанр все още гледаме като на случайно занимание, предизвикано от случайни, външни обстоятелства. Обикновено критическите изяви на Вапцаров се свързват преди всичко с прякото му участие в редактирането на в. „Литературен критик“ (1941). Наивно ще бъде обаче да смятаме, че Вапцаровото критическо съзнание се ражда така отведнъж и наготово. То най-напред се формира и укрепва дълбоко в недрата на собствената му поезия, набира сили и расте заедно с нея. Поетът Вапцаров винаги е бил заедно с критика Вапцаров. Иначе едва ли щяхме да имаме стихотворения като „Вяра“, „Романтика“, „Двубой“, „История“, „Борбата е безмилостно жестока...“, които днес са не само наши, български, но и на света. Съзнателно или не, критикът винаги живее в писателя (обратното за съжаление се случва много по-рядко). Убеден съм, че даже стоици страници най-гениални критически писания за „Борбата е безмилостно жестока...“ не могат да ни заменят мига на съкровеното общуване с кратките два куплета, в които е събрана цялата човешка вселена. Но без критиката литературата щеше да бъде лишена от емоционална памет, от самосъзнание за това, което е. Голямата поезия е немисли-

ма без всеотдайното сливане на творческата с критическата дарба и в това няма нищо изключително. Като всеки творец Вапцаров знае и може достатъчно много, за да не бъде само интуитивен поет. Не случайно няколко му критически изяви съвпадат с периода на зрялото му творчество.

Щастливо обстоятелство е, че неговите първи критически опити получават подтиците си не от интерес към теорията, а от потребностите на живата художествена практика. В края на февруари 1937 г. Вапцаров публикува в литературната страница на в. „Нова камбана“, чийто уредник е Георги Караславов, рецензия за стихосбирката „Пулс“ на Христо Радевски. И, пристъпвайки направо към целта, заявява, че цени поезията на Радевски, защото той „е един от първите, които разбраха, че да се твори художествен реализъм със стари средства в днешно време – това съвсем не е художествен реализъм.“

Под „художествен реализъм“ поетът разбира метода на социалистическия реализъм, чието творческо усвояване е най-актуалният проблем за пролетарската ни литература от втората половина на 30-те години. В рецензията явно се чувства отгласа от печално приключилата през 1936 г. „кормиловска история“, която нанесе сериозни поражения на пролетарския ни литературен фронт. Макар привидно да е стоял встрани от разгорещените спорове на „качествениците“ и „идейниците“, в рецензията си за „Пулс“ на Хр. Радевски Вапцаров застава на съвсем ясни позиции, ратувайки за обновяване на художествените средства на социалистическия реализъм.

Освободен от излишната пристрастност на спореците, той съзнава, че проблемът за качеството на пролетарската литература е и проблем за нейното идейно съдържание. Тъкмо затова така настоятелно пише, че „трябва да се ликвидира с досегашните образи, омръзнали до втръсване“, с наивната лозунгова патетичност. Поетът работник се оказва по-мъдър от своите литературни кръстници и съвсем сдър-

жано, деликатно, немногоречиво се опита да потърси истината някъде по средата между двете крайности, след като в поезията си вече беше постигнал онова качество, за което спореха кормиловци.

Още с първата си напечатана рецензия Вапцаров се изяви като един от най-проницателните тогавашни и по-сегашни критици на поезията на Христо Радевски. Тук освен богатата литературна култура и верните художествени критерии има и нещо друго, което е особено важно. За професионалния критик процесът на непосредственото създаване на художественото произведение си остава повече или по-малко непостижима тайна. Той тепърва трябва да се опита да проникне там, откъдето идва поетът. Това донякъде обяснява особената критическа чувствителност на Вапцаров към тайнствения живот на поетическото слово и усета му за най-актуалните проблеми на социалистическо-реалистичната ни поезия от онова време.

Още на първото заседание на основания през септември 1938 г. пролетарски литературен кръжок Вапцаров прочита доклад, в който запознава слушателите си с най-важните положения на Горкиевата концепция за социалистическия реализъм, изложена пред Първия всесоюзен конгрес на съветските писатели (1934). С вдъхновението и патоса си този доклад напомня известната Бакалова статия „Изобразете героичното!“, в основата на която е проблемът за революционната романтика. Но още през 1933 г., в доклада си за романтизма пред учениците от Горноджумайската гимназия, Вапцаров, макар и в най-общи линии, е предусетил нещо, за което теоретиките на социалистическия реализъм ще заговорят доста по-късно. Той вижда „цялата същност на романтизма“ в това, че „тласна обикновения човек на авансцената“. Не е ли стаено тук едно все още смътно предчувствие, че тъкмо естетиката на революционния романтизъм ще бъде един от източниците на новия художествен (социалистически) реализъм. Творец като Вапцаров, който вижда „стро-

га закономерност“ в смяната на „литературните форми“ не ще да е бил далече от подобна мисъл. Голямата творческа личност винаги изпреварва литературното развитие. Когато в началото на смутната 1941 г. Никола Вапцаров по поръчение на Българската комунистическа-партия се включва в редакционния колектив на в. „Литературен критик“, той вече е зрял поет, овладял творчески теорията и практиката на социалистическия реализъм, със здраво оформени идейно-естетически принципи. Сега в центъра на вниманието му е онова литературно поколение, което дойде в началото на 40-те години със самочувствието на нов естетически законодател. И ако в статията си „За творчеството на най-младите“ („Лит. критик“, бр. 8) Вапцаров изтъква, че в основата на съвременното изкуство лежи „правилното отношение към действителността, към силите на нашето време“, то е, защото усеща непрекъснатото движение и изменение на живота, разтърсван от съдбоносни социално-класови трусове.

В ония години на „безусловна изясненост“, на рязка класова поляризация, правилното отношение на младите литературни творци към живота се измерва със способността им да слеят боевия класово-партиен патос на пролетарската литература с патоса на живота. Ето защо поетът така категорично иска от младите да сменят „целия арсенал от изразни средства, от форми и похвати“.

Не случайно именно Никола Вапцаров заговори в този момент за необходимостта от преустройство на пролетарския литературен фронт. С поезията си той беше изпреварил споровете за новия художествен (социалистически) реализъм, познаваше „отвътре“ безкрайно разнообразните форми на реалната художествена практика и мъките на сизифовската борба със словото. Никой от неговите „братя во Аполоне“ не успя с такава пророческа сила на таланта да изтръгне толкова всечовешка поезия от суровата делничност на своята борческа, трудова класа.

Вапцаров отдавна е на „ти“ с новия герой на епохата,

защото той е другарят до него, защото простата му човешка драма е ежедневието и за поета работник. Схематичната, безкрила, еднолинейна изобразителност него го засяга кръвно, затова има право да бъде ироничен и рязък, когато пише, че „в повечето случаи нашите герои са или съвсем бели, или съвсем черни“, „по един и същ начин проумяват човешки истини, по един и същ начин избират своя път“. В началото на 40-те години Вапцаров пръв почувства нуждата от нов тип епизъм, който да насели контурите на историята с хората „от фабрики и канцеларии“. За него и политическият лозунг има свой интимно-човешки смисъл. Той твърдо знаеше, че пътят към истината за света и за човека неизбежно минава през комунистическата идея, но я приемаше не като плакатно-ефектен изобразителен похват, а като отвоювана цялостна жизнена позиция. С тревожната загриженост на творец, който разбира, че поезията боледува от декларативност, Вапцаров ще каже на младите, че и „прекрасните идеи“, и „трогателната човечност“ ще бъдат само „полезна публицистика“, ако не овладеем „майсторлъка да вълнуваме сърцата на хората“.

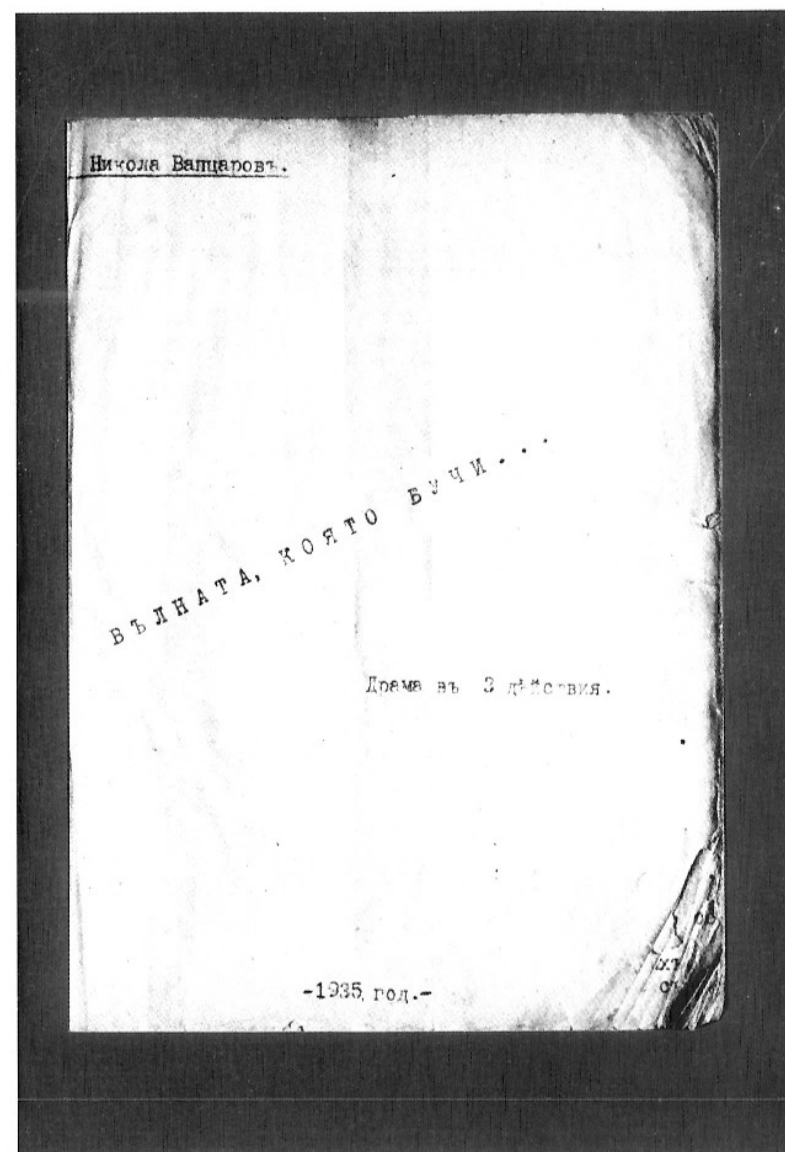
Идейно-тематичното, жанрово и стилово обогатяване на пролетарската ни литература, поетът критик свързва преди всичко с правилното отношение към литературното наследство. В статията си „За творчеството на най-младите“ той изрично подчертава, че „най-същественото във всяка човешка дейтелност“ е „да използваш опита на тези, които са минали преди тебе“. Нелепи са му изглеждали позите на отрицание; сигурно са му причинявали почти физическа болка тия презрителни махвания с ръка, „като че ли всичко назад е вехтория“.

Не напразно именно той, най-модерният ни пролетарски поет, по своему преосмисли българската фолклорна традиция и органично я вплете в поезията си. Силата на неговото поетическо мислене и световъзприемане идва от дълбините на народния живот, но до каквито и поднебесни

висоти да се издигне, отново се връща там, защото и най-гениалният творец не е по-голям от народа си.

През същата тази съдбоносна 1941 г. новият художествен (социалистически) реализъм отдавна вече не е затворен само в партийните издания; пролетарска по своята същност литература творят и поети некомунисти, но убедени антифашисти. Вапцаров е забелязал този процес и в рецензията си за Марангозовата поема „На повратки в село“ („Лит. критик“, бр. 13) не пропуска да подчертае именно нейния социален оптимизъм. Чужд на „рязкото сектантско анатемосване“ (Г. Караславов), той се е отнасял еднакво грижовно и към оптимистичната поезия на Ат. Манчев, и към болномеланхолните, „прокълнати“ стихове на Вутимски. Ценял е дори „заклетия“ символист Теодор Траянов, съзнавайки „интерференцията“ на различните стилови течения в литературата ни. Натоварен с изключително важни и отговорни партийни задачи като член на военната комисия на ЦК на БКП, Вапцаров не е имал време да разгърне своя критически талант. Неговата скромна по обем, но значима по съдържание критическа проза е органично продължение на оная непрекъсната борба, която поетът води и в стиховете си за нов тип художествено съзнание, за утвърждаване широките естетически възможности на социалистическия реализъм.

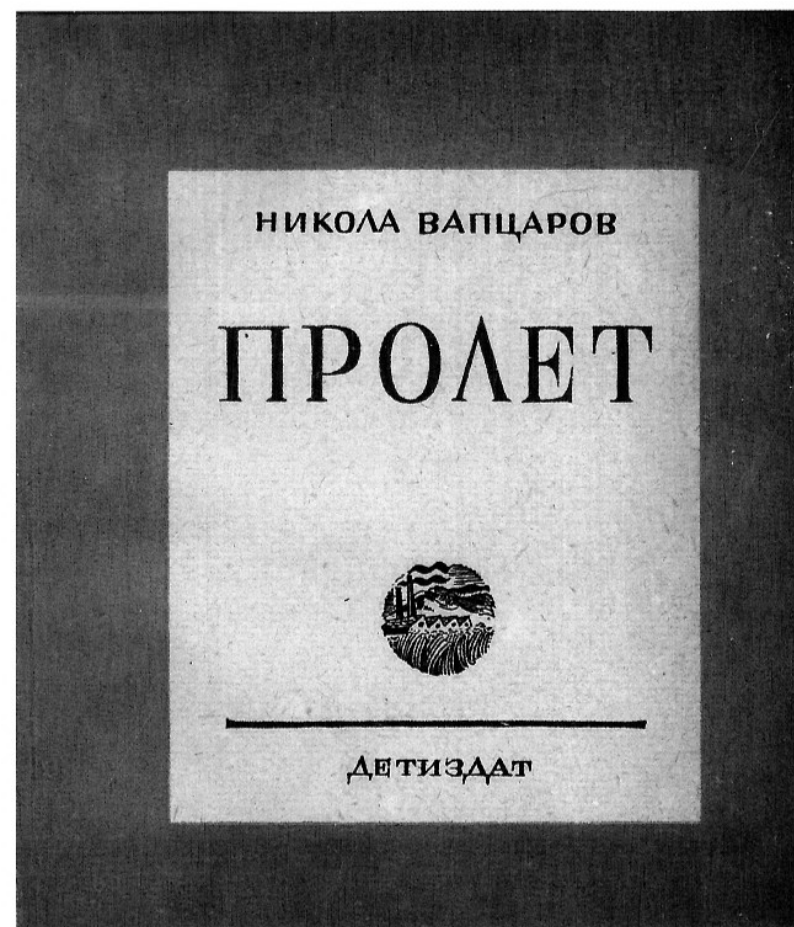
1979 г.

Корица на драмата „Вълната, която бучи...“, създадена през 1935 г.

Никола Вапцаров. „Влак“, поема за деца, художник проф. Илия Петров, издание на БРП (к), София, 1947 г.

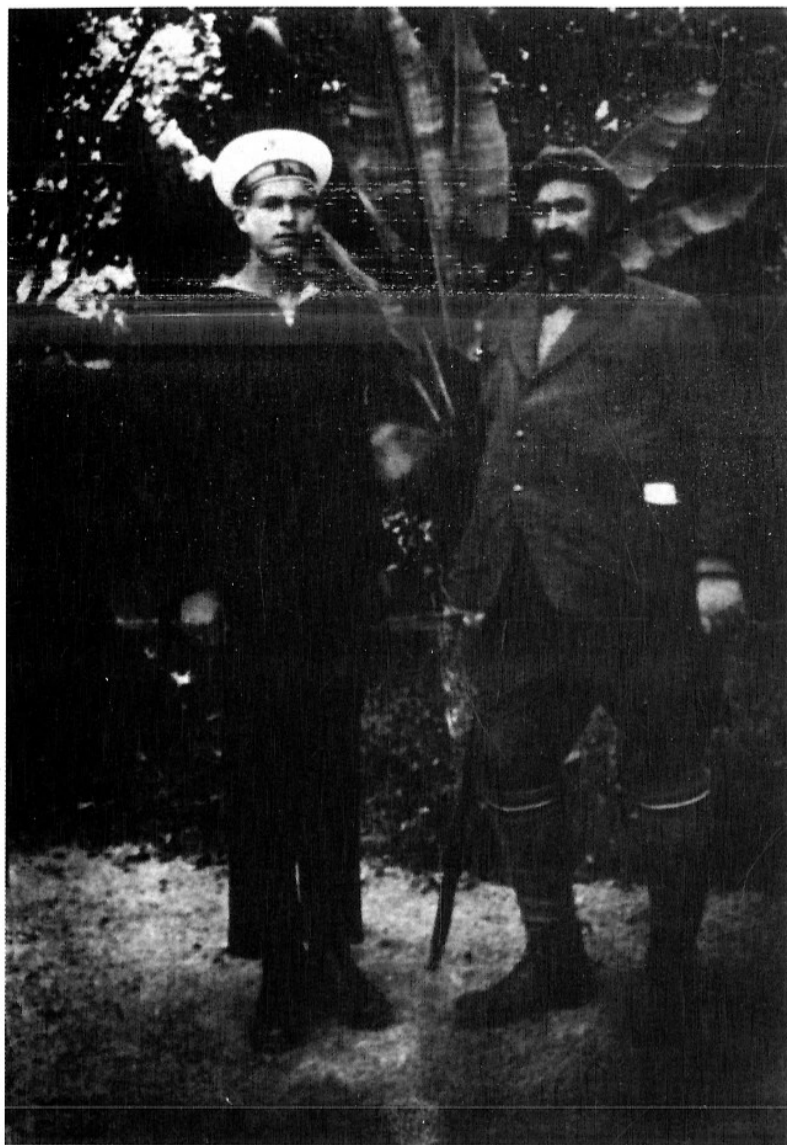
Никола Вапцаров. „Пролет“, стихове за юноши, подбрал Васил Акъов, художник Асен Халачев, Детиздат, София, 1949 г.

Никола Вапцаров. „Пролет“, избрани стихове за юноши, съставител и редактор Ганка Димитрова, издателство „Народна младеж“, София, 1953 г.

Никола Вапцаров в Морското училище

Никола Вапцаров с баща си Иван (Йонко) Вапцаров в Морската градина, Варна, 1926 г.

Елена Вапцарова – майката на поета

Семейна фотография на Бойка и Никола Вапцарови,
1937 г.

ИГОР ЗОЛОТУСКИ (Русия)

ВАПЦАРОВ И ИСТОРИЯТА

„С живота сме в разпра“ – писа Вапцаров в стихотворението „Вяра“. Мотивът за разпрата, войната с живота, двубоят, в който, от една страна, се изправят Животът, Времето, Епохата, а от друга – Човекът, често се явява у Вапцаров. Този мотив преминава през всички негови стихове и, което е по-важно, през целия живот, който у Вапцаров е също борба, спор, съпротива срещу последващата гибел. В едно писмо Вапцаров писа: „Логиката е безпомощна да обясни повечето прояви на душата.“ Проявите на душата, развитието на душата не се подчинява на логическия закон; същевременно историята и логиката на историята предявяват към човека своите права. Възниква противоречие – не само на обстоятелствата и личността на конкретната епоха и личност, но и противоречие коренно, философско. Още Гьоте наричаше опита пародия на идеята.

Мисля, че Вапцаров е съзнавал това достатъчно остро. Човек на идеята, на светлата идея, той винаги е отчитал коректива на изпълнението, на материализацията на идеята, без да се гордее със самия принцип на идеята или идейността, защото не е бил абстрактен мислител: той е бил поет. И като поет Вапцаров трябваше да даде – и е дал – поетическото разрешение на това противоречие, за което стана дума по-горе.

Разликата между Вапцаров и предшестващите го поети е тази, че той, решавайки тези въпроси в сферата на духа, е трябвало да ги решава и практически. Той сам е бил герой на своята поезия и неин изпълнител. Не от висотите на състрадаващата мисъл той се е спускал към действител-

ността, а е бил един от незнайните, който е поил историята със своята кръв.

Ще бъдеш ли поне признателна?

писа той в стихотворението „История“, –

*че те нахранихме с събития
и те напоихме богато
с кръвта на хиляди убити.*

Нему бе съдено да стане един от тези хиляди убити, той е предчувствал това. Така че драмата на изпълнителя, практика, редника на историята – драмата, за която споменава той в това стихотворение, е негова лична драма.

Думите „мъка“ и „драма“ често се повтарят в стиховете на Вапцаров.

Понякога те стоят редом, понякога обозначават едно и също понятие. Това е и мъката, и болката на тези, които умират от глад, от болести, загиват от непосилната работа, от безсилието на тихото угасване. Това е и мъката на безименността, безличността, на които историята обрича повече хора. Човекът изчезва безследно – той незабелязано се ражда и незабелязано умира – плача по човека чуват само бурените. Историята не зачита тези съдби, тя просто не се съобразява с тях.

„Къде е драмата?“ – пита Вапцаров в стихотворението „Кино“ и по-нататък пояснява:

*И после – сивия живот,
борба за хляб,
мечти неясни;
и вечер – тясното легло,
в което неусетно гаснем.
Това е то.
Това е драмата.*

Драмата на Вапцаровия герой – това е драмата на тежкия живот, обречен на преждевременно унищожение, на туберкулозно тлеене. „Тежък, скучен живот – повтаря той, – разкапан, озлобен живот“, „навъсен, мръсен, зъл живот“.

*Живот ли бе – да го опишеш! –
обръща се той към историята, –*

*Живот ли бе – да го разровиш?
Разровиш ли го – ще мирише
и ще горчи като отрова.*

Ето защо той нарича историята ту майка-история („Илинденска“), ту пише, че тя има „кървава мутра“ („Хроника“). И отново „Живот без маска и без грим – озъбено, свирепо куче“, „в душите – кръв, смут и огън“, „от мъка – очите горят, гърдите – омраза задавя“, „животът без милост ни връзва крилата със яки въжа“, „в гърдите ти – като в огнище, като в вулкан протест дими“.

Поезията на Вапцаров е поезия на несъгласието, протеста, конфронтацията на човека с историята. Понякога той сякаш е готов да постави на карта живота си, да го отдаде незабавно – само и само да заяви своето право на историческо битие. Може би затова у него така мощно звучи мотивът на смъртта. И винаги това е смърт насилствена, принудителна, смърт от куршуми, смърт на ешафода, смърт на барикадите. В този смисъл Вапцаров се родее с Христо Ботев, у когото мотивът за жертвоготовност е също силен.

В стихотворението си „Борба“ той пише за онзи „свещен конец“, който е върхът в единоборството с действителността. Това е краят на един човешки живот, който е обречен на борбата, край на вечното страдание, т.е. – сякаш тук няма следа от Страшния, окончателен съд, след който идва новият Йерусалим – пълното царство на свободата.

Смъртта не само съпътства живота, тя сякаш е един-

ственото условие за изменение на живота, за неговото преустройство и изграждане по нов начин. Без този безценен залог героят на Вапцаров не си представя бъдещето. Той почти се устремява към смъртта, както пеперудата лети към огъня, привлечена от яркостта на пламъка,

*И нека като пеперуда малка
крилата ми
опърли най-подире.
Не ще проклинам,
няма да се вайкам,
защото все пак знам,
ще се умира.*

Но пеперудата лети към огъня несъзнателно, тя не знае какво върши; човекът постъпва така, защото не може да чака. За него това е осъзнат избор. „По-добре е да умреш, вместо да живееш скотски“ – пише Вапцаров. – „Тя, смъртта, ми е добра. И не жала своята младост, ала исках да умра някога на барикада“, „честно ще умра като работник в боя ни за хляб и свобода“, „и – умра на твоите барикади“, „убит като стачник“.

Но все пак животът си е живот – и Вапцаровият герой го обича страстно, безогледно и безусловно. И това не е някакъв бъдещ живот, а този, който той живее, който отрича и ненавижда.

Не, ненавист няма, има страдание. И ето вече други ритми се чуват в стиховете на Вапцаров:

*Гълъбите гукат
в близката гора.
По тревата падат
сребърни пера.*

Като преминава от тези ритми към страшните призови, към лозунгите, към деветия вал на вдъхновението, ко-

гато прославя „железната воля на прогреса“, ние и в тези преходи усещаме пълнотата на битието, жажда за съществуване и неутоленост на тази жажда. Поезията на Вапцаров не отрича живота, а го приема. Тя го улавя във всяко негово трепетно проявление, в докосването на ласкаещия тялото ветрец, във всяка глътка, макар и разкален, въздух.

*Да кажем, сега ми окачат
въжето
и питат:
„Как, искаш ли час да живееш?“
Веднага ще кресна:
„Свалете!
Свалете!
По-скоро свалете
въжето, злодеи!“*

Ето защо Вапцаров не е склонен да поетизира смъртта, да я идеализира. Той се отнася към възможния смъртен изход на борбата, без да се възхищава от него. За него това е само съдба, участ. Драматизмът на тази участ е очевиден, нейната мъка е пред нас. Човекът от неговата епоха няма право на избор. Той или трябва да се примири с мъдростта на бащите („така било е и ще бъде“), или – да се вдигне на бунт. Героят на Вапцаров предпочита последното. Логиката на историята го провокира да започне борба, в отговор на нейните условия той поставя свои условия. Ако стрелят в нас, сякаш казва Вапцаров, ние също трябва да стреляме. Това еднозначно решение на въпроса на духа, тази реакция определя и подчинява целия вътрешен живот на личността. А възловият за духа въпрос се стеснява до въпроса за хляба и политическата свобода. Но то е пак „суровата неизбежност“ и „кървавата свобода“.

Съзнанието за това поставя високо поезията на Вапцаров и мъката на неговия герой. Това не е само „робска-

та мъка“, но и мъката на бореца. Борецът също в известен смисъл е роб на обстоятелствата, роб на тази логика, против която протестира. Страданието на Вапцаровия герой го прави и личност, то хвърля светлища и върху „тълпата, която наричат безлична“. Не, не е безлична тя: в гърдите на хилядите убити и тръгнали на смърт е живяла същата мъка, и тъкмо това е тяхната истинска история, историята на тяхното духовно единоборство със самите себе си, вътрешното преодоляване на собствената материалност. И тук Вапцаров подхваща гласа на Пейо Яворов. Като се обръща към бъдещите герои на историята, които ще бъдат прославени във вековете, той пише: „А самите себе си ще победим ли?“ За Яворов победата в боя все още не е история. Според него Историята – това е победата на героя над самия себе си.

В сърцевината на Вапцаровата вяра, вяра, която, както пише той, не пробиват никакви бронибойни патрони (а ние нямаме право да се съмняваме в цялостността на тази вяра), живее нещо, което я очовечава и отстранява всякакви подозрения във фанатична слепота. Героят на Вапцаров не е фанатик – той е стоик. Той е човек, комуто нищо човешко не е чуждо. Не проклина участието си, но и не я издига до епически висоти. Неговата драма не е драма на избора, а драма на избора, определили отношенията си към живота, на този, който поставя дълга над живота.

*Макар и шаблонно,
аз смело ще кажа,
че трябва да влеем
ума и кръвта си,
живота си даже
във нашата идея.*

Опитът на Вапцаровия живот показва, че това не е декларация. Животът се е влял в идеята, но не е престанал да бъде живот. Неописаната мъка на човека от XX столетие,

пренебрегнат от историята, остава. Стиховете на Вапцаров я носят в себе си.

*... и нашата мъка ненаписана
сама в пространството ще скита.*

Няма край тази мъка. Тя е безгранична и безпределна. Нейното поле е вечността. Така високо поставя Вапцаров противоречията, които носи човешката участ в неговата епоха. Така той ги увековечава. През клишетата на официалната история прониква гласът на поезията – гласът на живия човек. Този глас донася до нас диханието, любовта и болката на човека. Колкото и да е унифицирала историята пътищата на човека, всеки човек има своя единствен път. Това е пътят на неговата болка. Има и още един момент в стиховете на Вапцаров, за който не бива да забравяме – това е иронията. „Тълпа, която наричат безлична“, „борбата, както казват, е епична“... Сякаш общата гледна точка до известна степен отстъпва пред персонификацията на личното чувство. Нали борбата също обобществява, изтрива образа на отделната личност.

*Аз паднах. Друг ще ме смени – и толкоз...
Какво тук значи някаква си личност?!*

Личността, която изчезва фанатично в борбата, изчезва безследно. Личността, която съзнава драмата на това състояние, взема връх над логиката на обобществяването.

Иронията в предсмъртните стихове на Вапцаров още повече очовечава позицията му. „Борбата, както казват, е епична“...

Върху тази ирония пада акцентът на Вапцаровата лична оценка за историческия процес.

*Разстрел – и след разстрела – червей.
Това е толкоз просто и логично.*

Иронията се напластява, нараства. Тя предпазва от сакрализация на идеализирането. Личността, която живее в поезията на Вапцаров, е личност героична. Героят на Вапцаров е романтичен човек, който не се колебае и не се съмнява. Но и нему е дадено дарованието да оцениш самия себе си. Той се противопоставя на евентуалната замяна на едни клишета с други – с клишетата на неговото канонизирано жизнеописание. Тук е и диалектиката на отношението личност–история в поезията на Вапцаров. Когато се пише за Вапцаровата поезия, обикновено се акцентира само на резултатите. Допуска се онази грешка, за която самият Вапцаров предупреждаваше в стихотворението си „История“:

*Ще хванеш контурите само,
а вътре, знам, ще бъде празно...*

Ако говорим за контурите на Вапцаровата поезия, то всичко е правилно: контурите са рязко очертани, определени. Изборът е направен...

Но вътре пак си остава „простата човешка драма“.

Тя именно трябва да бъде обхваната, разгледана. Само при това условие ще стане ясно защо поезията на великия българин Вапцаров е жива и досега.

1979 г.

ПЕТЪР ВЕЛЧЕВ

ИСПАНСКИЯТ ЦИКЪЛ НА ВАПЦАРОВ

За създаването и за идейно-художествения облик на Вапцаровия цикъл „Песни за една страна“ са изиграли роля много и различни фактори.

Идеологическият, психологическият и общественят контекст, в който се вписва творческата история на цикъла, е сложен и богат на събития и преживявания. Преди всичко трябва да се подчертае, че различните етапи от създаването на цикъла доста точно съответстват на перипетиите на самата Испанска гражданска война. Макар и да не е непосредствен очевиден на войната, Вапцаров в известен смисъл пише по „горещите следи“ на събитията.

1) Уводното стихотворение „Испания“ е създадено, когато положението на фронта се затяга, започва офанзивата на републиканските сили и войната навлиза в решителна фаза. Международната подкрепа на испанския народ е вече факт и в сърцата на прогресивните хора живеят надежди за близка победа. 2) „Песен на другаря“ и „Песен на жената“ са писани по времето, когато войната вече е взела много жертви. Вапцаров е потресен от съобщението на вестник „Заря“, че за 17 месеца са убити 200 000 души и са ранени половин милион. И, верен на своя художествен реализъм, поетът решава, че неговият герой Фернандес също би трябвало да бъде сред загиналите. 3) „Сън“ – от гледна точка на творческата хронология, а не на окончателната композиция на цикъла – напомня лирическо отстъпление. Докато пише, Вапцаров си представя мъртвия вече герой като жив, описва неговите идеали и мечти за бъдещето, за да може, както сам казва, да стане по-ясно за какво е пожелтал живота си Фернандес. 4) „Пис-

мо“ е писано след разгрома на Испанската република. То е естествен завършек на драматичния сюжет, негов епilog и най-висока точка на трагизма, въведен от Вапцаров още в началното стихотворение посредством образа:

*Един работник с синя блуза
до мене прострелен лежи
и под каскета му нахлузен
неспирно топла кръв струи.*

Вапцаров се вълнува от Испанската гражданска война не само защото там се пролива кръвта на неговите братя по идеи и по класа, но и понеже си дава сметка, че е съвременник на един повратен исторически момент, когато се решава съдбата на човечеството: „Като комунист Вапцаров разбираше, че от изхода на грандиозната битка в Испания ще зависи и по-нататъшното развитие на световната политика. В стихотворението „Испания“ той каза онова, което се усещаше в тревожния му и всекидневен интерес към битката на Пиренейския полуостров.“* За това поетът нарича Испания своя участ и съдба. Затова вижда и себе си сред защитниците на нейната свобода:

*Сега горя, сега се радвам
на всеки боен твой успех
и вярвам в силата ти млада,
във нея своята сила влех;*

*сега се бия до победа,
в картечните гнезда прикрит,
из улиците на Толедо
и пред стените на Мадрид.*

* Г. Караславов. Среци и разговори с Никола Вапцаров. С., 1961, с. 91.

Тези стихове естествено са плод на въображение, но не са много далеч от истината. Както е известно, Българската комунистическа партия изпраща цяла бригада интербригадисти в Испания. Самият Вапцаров изгаря от желание да замине и той като доброволец, но по това време е тежко болен, застрашен от туберкулоза*.

Въпреки че на повечето свои съвременници Вапцаров е изглеждал човек свит, скромен, лишен от писателско самочувствие, има редица данни, че той твърде определено е осъзнавал и „свойто място във живота“, и силата на своя необикновен талант. Вапцаров достатъчно добре е усещал, че е част от голямата художествена и гражданска традиция на нашата поезия, създадена от Ботев, Вазов, Яворов и Смирненски, и очевидно се е стремил да твори в руслото на тази традиция и да застане редом с най-великите ѝ представители. За всеки, който по-дълго се е занимавал с поетичното наследство на Вапцаров, това е безспорна истина. А най-решителното доказателство е, разбира се, самото творчество на Вапцаров. (Ст. Йежи Лец казва: „Човек, който е гений и не знае това, навярно не е гений.“)

Ето защо, когато се заема да изобрази в стихове Испанската гражданска война, Вапцаров преди всичко си поставя една голяма и отговорна литературна задача. Ако в това отношение у него е имало все пак и някакви колебания и самокритичност, те са били продиктувани от величието на революционната тема и от постиженията на неговите велики предшественици. Елеонора Давчева си спомня: „Когато Никола Калъпчиев се готвеше да замине за Испания, той получаваше от ЦК на партията материали за случки и събития оттам. Споделяше с Вапцаров и му казваше: „Смирненски е признат певец на международния пролетариат, защото възпя Москва, Червените ескадрони, Йохан, Карл Либкнехт

* Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. Трето прер. и допълн. изд. С., 1972, с. 221.

и Роза Люксембург, а ти, ако възпееш революцията в Испания, ще възпееш международния пролетариат в борбата му с настъпващата реакция.“* Без да се съмнявам ни най-малко, че разговорът е протекъл именно по този начин, искам само да добавя, че Вапцаров вероятно и сам е знаел какво значи да се напишат стихове за едно толкова важно историческо събитие. Иначе може би нямаше да напише своите „Песни за една страна“.

Възпявайки жестоката битка, която бушува на Пиренейския полуостров, Вапцаров е имал възможност да се запознае и с някои творби на български поети на същата тема. Поетът е успял да си даде сметка за постигнатото от някои събратя по перо, попаднал е, ако мога така да се изразя, в „конкуренция“ със своите колеги, а нищо чудно и техните стихове да са го навели на определени размисли при собствената му разработка на темата. Изключено е Вапцаров да не е чел стихосбирката „Испания на кръст“ (1937) на В. Ханчев, макар че името му никъде не се споменава в „Летописа“ на Б. Вапцарова. Съвсем достоверно се знае, че в началото на февруари 1938 г. Вапцаров получава с автограф от автора току-що излязлата стихосбирка на Мл. Исаев „Тревожна планета“, където цял един цикъл от девет стихотворения („Испански мотиви“) е посветен на войната**. Запознаването на Вапцаров с този цикъл несъмнено е разширило представите му за темата, над която и той работи в момента.

За Испанската гражданска война пишат поети в цял свят. Творбите им се отличават с интимно, съкровено преживяване на събитието и със страстна гражданска заангажираност. Тази обща особеност при изобразяването на бореща се Испания от страна на най-различни автори е вече отбелязвана в критическата литература: „Испанската тема се по-

* Пиринско дело, 6 декември 1969.

** По белите полета има много бележки, писани с ръката на Вапцаров. Книгата се намира в музея на поета в София.

ставяше в онези години като общочовешка тема. Героична Испания обгори сърцата на много поети и породила стихове, одухотворени от неподправен патос и лирическо вълнение“*. Казаното от Лидия Юриева с пълна сила важи и за Вапцаров, чийто цикъл „Песни за една страна“ в никакъв случай не стои по-долу от най-доброто, създадено на тази тема в световната поезия, а понякога го и превъзхожда – като самостоятелна художествена стойност и като творба с място и значение в националното литературно развитие. Испания обгори и сърцето на Вапцаров и изтръгна от него един от най-вдъхновените му, най-искрени, най-човечни и мъжествени стихове. За психологическото състояние на поета в този момент много вярно пише един негов съвременник и близък приятел: „Той напрягаше постичния си дух, за да долови всеки тон от героичната симфония на испанската освободителна война. Следеше с дълбоко вълнение съобщенията в печата, по радиото, по екраните на кината, всяко известие за голямата испанска драма“**. В тези думи на Младен Исаев е обрисувана цялостната личност на Вапцаров, неговото непрестанно вътрешно горене, жаждата му за подвиг, за съучастие в социалните битки у нас и по цялата планета, умението му да се превръща в различни образи:

*А аз съм тук
и там. —*

*Навред. —
Един работник от Тексас,
хамалин от Алжир,
поет...*

*Навред съм аз!
Навред съм аз!*

* Л. М. Юрѐва. Национально-революционная война в Испании и мировая литература. М., 1973, с. 134.

** Мл. Исаев. Незабравимото. Мемоари. С., 1976, с. 311.

Испанският цикъл на Вапцаров съвсем не е рожба на вдъхновение, „по повод“, каквито често пъти са много съчинения, посветени на политически теми, исторически личности или пък събития, разиграли се далеч зад границите на България, за които най-напред научаваме от вестниците. Без цикъла „Песни за една страна“ ние днес не можем да си представим нито стихосбирката на Вапцаров „Моторни песни“, нито цялостната му поезия. В състава на единствената му приживе издадена книга *Испанският цикъл* е много съществен дял от съдържанието, изчерпващо почти всички по-важни теми на Вапцаровата поезия. В цялостната своеобразна, майсторски „балансирана“, идейно акцентувана и по принцип циклично построена композиция на този сборник, „Песни за една страна“ се отделят по характерен начин и освен всичко друго се налагат на вниманието в качеството си на финална, заключителна част.

Въпреки неголемия си обем (само 20 стихотворения), въпреки намесата на цензурата, въпреки че не включва редица ярки творби на Вапцаров, които вече са били написани и спокойно са могли да влязат в сборника, стихосбирката „Моторни песни“ си остава една характерна, физиономична книга. В нея се съдържа целият творчески свят на Вапцаров, отразен като „в капка вода“. Един калейдоскоп от образи и идеи, които под една или друга форма съществуват във всяка творба, излязла изпод това велико перо. Една поетична вселена в миниатюра.

Нещо повече, сборникът „Моторни песни“ разкрива самата идея на тази вселена, нейния порядък, йерархия и хармония. Свидетелства за основната насоченост на Вапцаровата лирика, за нейното възходящо, настъпателно, „центробежно“ движение отвътре навън: от родното към чуждото, интернационалното и универсалното, от личното към общочовешкото и всемирното, от човека към народа и обществото, а оттам към света. Вапцаровите стихове са интимни

„песни“, и „песни за човека“, и „моторни песни“, и „песни за родината“, и песни за цялото човечество.

В този смисъл *Испанският цикъл* се стреми към върха на йерархията, към небето на Вапцаровата лирика. В същото време обаче той си остава здраво свързан със земята, върху която живеят, страдат, борят се и умират героите на Вапцаров, обикновените трудови хора в България. За бойците на *Испанската република* поетът пише със същия топъл, сърдечен, изповеден тон, със същата простота и задушевност, както и за своите другари от завода, за огняря, ковача, рибаря, моряка, за младежа „с глас от глад изстинал“, за селянина, който се поти „и под езика“, за неизвестните хора от „фабрики и канцеларии“. Вапцаров вижда испанския работник през очите на българския работник и говори за него, за този човек, живеещ на другия край на Европа, както би говорил за себе си. Той няма нужда да се превъплъщава в чуждия образ, защото се усеща едно цяло с него. Не е трудно да забележим, че в цикъла „Песни за една страна“ се оглеждат много други характерни теми и мотиви на Вапцаровата поезия. Почти всичко, за което пише поетът – революционната романтика, заводския бит, любовта, приятелството, работническата солидарност – го има и в *Испанския цикъл*. Фернандес вижда насън:

... уж същия завод, машини същи,
но частите им блеснали – злато!
И ставите им някак по-могъщи.

Това всъщност е мечтата на нашия работник да построи „завод на живота“, да впрегне дните „в бетонен ръкав“ и да пее, когато работи, „но радостни песни, които ще славят човека“. Или пък да вземем друг пример, разкриващ психологическото своеобразие на интимното чувство, изправено пред една жестока, брутална действителност. Любовта между Долорес и Фернандес е стъпкана от жестокия

валяк на войната, тя е излишна, неуместна в момент, когато се решава съдбата на цял народ. Това е трагедията на жената, която иска и не може да разбере защо е разлъчена от любимия, в името на какво трябва да го загуби. С каква сърдечна кротост и топлота звучи нейната изповед:

*Може би си прав, нали?
Може би си прав, любими,
ала мене ме боли
и тежи ми, и тежи ми*

*тая страшна пустота,
легнала във нашта стая.*

Същата психологическа драма, разкрита с не по-малко нежни, съкровени и човечни слова, се разиграва и между героите на други Вапцарови стихотворения. И над техните мисли и мечти за щастие тежи „барутната тревога“ на жестоки социални битки, и „мъничкия свет“ на любовта е беззащитен сред тоя „шум фабричен“ и „зъл картечен грак“, той е обречен, пожертван, но любовта не престава да бъде красива:

*И в тези дни, кажи ми ти,
когато ни притягат в обръч,
в сърцето, грях ли е, кажи,
че пазя още кът за обич?*

(„Любовна“)

Връзките на Испанския цикъл с целокупното творчество на Вапцаров могат да бъдат проследени не само в тези и други, подобни на тях, идейни, тематични и художествени детайли. Сходството, приликата, общият генетичен код между „Песни за една страна“ и останалите песни на поета е, че всички те са рожби на едно и също възприятие на света,

като арена на безпощадни социални сблъсъци, като епоха на „растящо кръвопролитие“*, когато противоборстващите социални сили се вдигат за последен шурм. Най-ясно, лаконично и образно Вапцаров изрази това усещане, едно от най-характерните за неговото творчество, в стиховете:

*В гърдите ни опрян е за стрелба
на времето барутно пистолета.*

Вапцаров не можеше да не обърне поглед към Испанската гражданска война, защото той никога не бе живял само с проблемите на своя народ и своята родина. Той винаги се вслушваше в пулса на планетата, мъчеше се да долови ехото на всяко историческо събитие, на всяка революционна битка, която води човечеството. За него революцията бе универсално, всемирно явление. За него историята бе нещо, което не засяга само отделната личност, но и всички хора по земята. Такава бе и представата му за епохата, в която живя и твори. Той се интересува от нея и възприемаше като нещо цялостно, глобално, надхвърлящо националните граници и обединяващо хората посредством могъщата стихия на техните класови цели и идеали. Вапцаров се чувстваше брат на всички унижени и оскърбени по земята и от тяхно име говореше:

*Епоха на дива жестокост,
препускаща лудо напред.
Кипяща, стоманна епоха
пред прага на новия свет.*

Почти няма Вапцарово стихотворение, чийто лирически герой да не живее с ясното усещане, че е изправен

* Б. Ангелушев. Най-чистият човек. – Сборник Н. Й. Вапцаров. С., 1947, с. 81.

пред двубоя на два свята и сам е участник в него. Героите на Вапцаров се чувстват предопределени за голямото историческо кръвопролитие. То е тяхна obsesia, те го очакват като единствен изход от мъчителните противоречия на епохата. Тяхната съдба е да се борят с „кървавата ретроградност“ („Двубой“) и да ги души насън „площадния кървав двубой“ („Родина“), и да живеят „като скот в скотобойна“ („Песен за човека“), и да напояват историята „с кръвта на хиляди убити“ („История“). Същата картина рисува Вапцаров и в стихотворението „Испания“, но тук образът на кръвта, който впрочем е един от ключовите в неговата поезия*, вече не е само олицетворение на кошмарната и безсмислена жестокост на историята, на ненужно пролятата кръв“, за която се говори в стихотворението „Родина“. Тя е символ на международното пролетарско братство, на кръвното родство между борците за свобода по цял свят:

*Спи, мой другарю, спи спокойно
под кървавите знамена. —
Ще мине твойта кръв във мойта
и после в цялата земя.*

*И тази кръв сега протича
в заводите от град във град,
вълнува, движи и увлича
селата в общия парад —*

*на упоритата надежда,
на смелостта и на труда,
на суровата неизбежност,
на кървавата свобода.*

* По-подробно по този въпрос вж.: П. Велчев. Вапцаровият образ на света. — Н. Вапцаров. Нови изследвания и материали. С., 1980, 151–160.

Пролятата кръв на падналите се връща обратно в жилите на техните братя по класа, обагря вечно шумящите им бойни знамена, сплотява ги за последната битка и окриля вярата им в победата. В тези стихове Вапцаров иска да ни каже, че кръвта на героите и мъчениците на революцията е семе, от чиито кънове израства бъдещето. Кръвта, пролята за свободата, е цимент на историята. Хр. Смирненски, който беше съвременник и летописец на друг, по-ранен етап от революционната борба на световния пролетариат, изрази същата идея далеч по-патетично, в съответствие с особено-стите на своята поетика:

*Безумци! Всяка капка кръв пред вас
ще бликне нови хиляди борци!*

Неслучайно цитирам тези стихове, защото по сюжет, лирично своеобразие, задушеvnост и образност цикълът „Песни за една страна“ е най-близък именно до „Йохан“ на Смирненски и дава възможност за редица паралели между двете творби. Но това не е единственото доказателство за приемствеността между Вапцаров и други наши певци на революцията. „Песни за една страна“ се вписва в голямата интернационалистична традиция на българската литература, съставена от произведения като „Арменци“ на П. К. Яворов, „Русия“ на Ем. Попдимитров, „Петроград“ на Хр. Ясенов, „Червените ескадрони“ и „Москва“ на Хр. Смирненски. И същевременно заема значително място в тази традиция, свидетелстваща за благородната отзивчивост на нашия народ към съдбата на други народи.

„Песни за една страна“ е един от шедьоврите на българската поезия. Той е измежду онези най-ярки прояви на универсалност на българското художествено мислене, които дадоха основание на Боян Ничев да нарече Вапцаровото творчество „нашия поетичен диалог със света“.

В Испанския цикъл Никола Вапцаров вложи цялата си

могъща дарба на художник, целия патос на своето поетическо и гражданско „аз“, огромната си любов към обикновените хора, страстната си омраза към всичко, което угнетява и унижава човека, и своята неумираща вяра в по-доброто бъдеще на човечеството.

Лирическият цикъл „Песни за една страна“ е във висока степен представителен за вапцаровската проблематика и поетика и дори сам по себе си би могъл достатъчно убедително да свидетелства за величието на едно творчество, което отдавна е гордост за българската литература.

1984 г.

БОЯН НИЧЕВ

ЗА ПЛАСТИЧНАТА КУЛТУРА НА ВАПЦАРОВАТА ПОЕЗИЯ

Наред с поетичния свят на лирическия герой и вътре в него във Вапцаровото творчество живеят и действат и драматичната стихия на битието, и пластичните форми на неговото превъплъщение. Така че поезията му е синтез не само на различни, но и на противоречиви изобразителни принципи и начала. Жанрната типология на неговите стихове би ни сблъскала с едно разнообразие на форми, които се преплитат и взаимно проникват. У него има и чисто лирични стихотворения с непосредна изява на поетичната рефлексия като „Пролет“, „Огняроинтелигентска“, „Епоха“, „Хайдушка“, „Елтепска“ и психологическа лирика, като например „Писмо“ („Ти помниш ли...“). Но една голяма част от стихотворенията на Вапцаров са закрепени за диалога, изградени са върху него. Наличието на диалога като форма на композиране и изграждане на стиха е много характерно за Вапцаров и плътно свързано с диалогизма на поезията му като естетическа стратегия. Но у Вапцаров има и диалогични форми, които носят конкретен характер на сцена, на сюжетна ситуация и в тях се проявява епично-повествователната природа на поезията му и миметичните страни на поетиката му. Редица ситуации със сюжетен характер се съдържат в някои от най-ярките стихотворения на Вапцаров. И те са изградени в една висока пластична култура на изображение. Като фрески от едно трагично платно се нареждат образите на селяните от „История“, наситени с ярки и характерни черти – увиснали мустаци, навъсен поглед, мирис на лук и вкиснало, след тях вървят жените с черни забрадки като в картина на Пенчо

Георгиев, надвесени над бурения сали гробове и превръщащи рева в песен... Вапцаров умее с две думи да очертае портрет, да даде характеристика, да внуши атмосфера. Самият той е имал съзнание за това изкуство и високо е ценял постиженията му. Така например на епизодичния образ на войника от „Песен за човека“ той е дал много висока оценка за търсенията му в областта на белетристичния детайл. „Ако сте обърнали внимание – казвал той по свидетелство на Бойка Вапцарова на приятели, с които обсъждал стихотворението си, – в стихотворението има още един герой – войникът. Макар и нескромно, но с неговия образ може да ме поздравите. Само с два-три стиха съм изобразил живия, честен младеж.“* Миметичната пластика у Вапцаров, т.е. пасажите, в които действителността се разкрива в собствените си форми, а не в лирична рефлексия над нея – представлява цял един самостоятелен стилистичен пласт, който има своя техника на осъществяване и начин на композиране в рамките на цялото. Техниката е класическа. Пластичното впечатление се постига чрез заангажиране на колкото се може повече сетива в изображението. Но тъкмо в нея Вапцаров проявява забележително умение. Характерно в това отношение е началото на „Кино“:

*Отвънка беше шум
и светеха реклами,
в афиша
пишеше:
„Една човешка драма“.
Отвънка беше шум.
И конника на Крум
се потеше
от стискане
в дланта ми.*

* Б. Вапцарова. Когато милионите възкръсват, с. 221–222.

Вапцаров е наситил пасажа с различни сетивни усещания: слухови („беше шум“), зрителни („и светеха реклами“). И към всичко това идва последното, оригинално поднесено сетивно усещане – за допир („и конника на Крум се потеше от стискане в дланта ми“). Благодарение на своеобразната метонимия, която издава склонности и дарба у Вапцаров за образни трансформации и превъплъщения върху базата на една митологоподобна подмяна на понятия, обектът на действието (стисканата в дланта и измокрена с пот монета) се превръща в субект. Влизането на реалитета в активна логическа позиция (подлог) засилва усещането за форма и твърдост, за големина на предмета. Читателят сякаш чувства петолевката в дланта си, усеща грапавината на релефа ѝ и потната влага по нея. Но с това значението на пластичния ефект не се изчерпва. Метонимията всъщност е двойна: монетата е представена, заместена от релефното изображение върху нея. По този начин съзнанието направо е насочено към усещането за допир. И това усещане е подчертано чрез изобразителна находка, акцентувано е, за да се насити пасажът с повече усещания. Но не само за това. Монетата като пластична реалитет има и друга особена функция. Чрез нея в стихотворението направо е въведен лирическият герой. И то с основната му характеристика. Тя е нишката, която ни води към него, към социалната му и психологическа сърцевина: един от малките хора от света на Вапцаровия социален ад с последната петолевка в джоба си се колебае пред обещаващия киноафиш. Самият поет по свидетелство на Росица Босева е давал достатъчно точно тълкуване на текста си: „Интересно тълкуваше той това свое стихотворение, така ярко отразило разбирането му за ролята на изкуството. – Връща се уморен от работа човечецът и гледа афиш – „Една човешка драма“. Хамлетовски смут го обхваща. Да влезе или да не влезе в киното? Та щом драмата е човешка, там може собствената си съдба да открие, себе си да види, а с тоя конник (по десетолевките беше изобразен Мадарският конник)

може хляб за децата си да купи или един фермет да изпие... Влиза в киното, а то каква била драмата...“*

Началото на „Кино“ е характерно за енергичната изразителност и лаконичността, с които Вапцаров въвежда героите си в „лирическия сюжет“. В самото начало на стихотворението се озоваваме в конкретна ситуация: пред вратите на киносалон пред филмов афиш. След това се явяват конкретни социални измерения на човека пред киното, на лиричния герой. След малко на екрана ще видим и неговите социални антиподи – героите на фалшива човешка драма. Стихотворението „Кино“ е характерен пример за това, как се ражда поезията на Вапцаров, за това, как поетът лови факти и явления, образи и реални настроения и атмосфера от въздуха около себе си и ги превръща в поезия. Това личи например, ако сравним поезията му с тогавашната преса, с литературата, с живописата, с дневника на културния живот. Вапцаровото кино например може да се види като своеобразен поетичен пандан на Жендовата рисунка „Квартално кино“, отпечатана в един от първите броеве на „Кормило“ от 1936 година. Обективът на художника е хванал едно кътче от квартален урбанистичен пейзаж. И то от поглед, хвърлен от един от околните прозорци. В остър и своеобразен ракурс виждаме входа на кварталното кино. Пред него стоят двама млади плебеи. Той – работник с нахлупен каскет. Тя – очевидно махленско слугинче. Той е пхнал ръце в джобовете, сякаш там конникът на Крум се поти в дланта му. В ъгъла – трима босоноги хлапаци са обсадили боклукчийската кофа – безнадеждни гратисчии. Един се вира в безделническа поза с ръце, скръстени отзад, във витрината, а друг е седнал с изпружени боси крака на едрия калдъръм. Трети се е облегнал на стената под големия афиш. Те и тримата са индивидуализирани с жендовска острота. А ето ги на пла-

* Росица Босева. – В: Никола Вапцаров. Спомени за поета и революционера, с. 634.

ката и тях – размазания герой и неговата Грета, нежно прегърнати. Той с алаброс и тънки мустачки ала Пал Явор. Тя с бретон и изписани вежди пиявици. Ръцете ѝ около врата му... Вапцаров ще създаде едва след пет години стихотворението си „Кино“. Но връзката му с Жендовата картина, идейно-тематичната общност на двамата, близостта им до една неповторима урбанистична атмосфера са несъмнени.

В общата организация на Вапцаровите стихове пластичният момент – не особено чест, но затова пък винаги характерен – идва и като смяна на ритъма, като изобразителен контраст, като неочаквано приковаване хода на стихотворението към едно белетристично тук и сега, уравновесяващо и задържащо лиричния поток. Така ненадейно се вмъкват белетристичните схеми с пластична изразителност – например последната част на стихотворението „Песен за човека“. Те спират хода на общото лирично движение на поетичната мисъл и заковават вниманието в една конкретна схема, описана за пръв път в нашата поезия: вземането на осъдения от килията преди разстрела. Но картината е конкретна и пластична, „озвучена“ е с тишина или, по-точно, със своеобразно редуване на човешки говор и тишина:

*Но в коридора
тихо говорят.
Сетне секунда покой.*

В повторението на края на пассажа пластичното внушение ще бъде подкрепено и със зрителни усещания:

*В коридора
тихо говорят.
Мрак се в ъглите таи.*

Характерни са тук изобразителните детайли, дадени в статика или в динамика:

*Някой вратата отвори –
хора, зад тях часовой.*

Не е забравена дори потта по челото на изненадания в съня си затворник:

*... скочил, избърсал потта от челото
и гледал с див поглед
на бик.*

Важен момент от пластичната култура на Вапцаровата поезия представлява изобразителната „игра“ със сетивното усещане и преди всичко със светлината и звука. Не е направено достатъчно, за да се изследва мястото, което заемат те във Вапцаровата изобразителна палитра. Имах вече възможност да подчертая особената роля на звука в нея. Тук е необходима една точна и категорична уговорка, чийто смисъл бе експлициран в казаното дотук по този въпрос, но който трябва да бъде подчертан пряко и непосредно: не става дума само и просто за звука като конкретно усещане, но и за звука като образ, като представа за звук, клоняща да се доближи до символ. От всички сетивни усещания звукът се ползва с двойни възможности в поезията: той може да присъства като непосредно усещане, като „звук ефект“, като ритъм, като звукова организация, като особена звукова оркестровка на стиха, като „музика“ на стиха. С това са свързани всички най-разнообразни търсения на поетиката на различни епохи и направления да използват звука като изобразително средство. От друга страна, стои възможността да се осмисли представата за една поетика. У Вапцаровия стих звукът в неговата непосредна сетивност е използван с рядко и специфично чувство за неговите поетични възможности. И неговото функциониране като изобразителен акцент тук е тясно свързан с общия характер на поетиката му като по-

етика на оразличаването с типичния за него принцип на вариантно сцепление. Израз на това звуково равнище са, както стана вече дума, алитерационните рими, които осъществяват звуковата страна на вътрешното сцепление на стиха, поддържат това сцепление, превръщат се в звуков канал за протичане на идейно-емоционалното сцепление. Но и вън от алитерационната рима, вече като независима и самостоятелна алитерация, звукът у Вапцаров има значително емоционално внушителна сила. Ето характерен пример от „Доклад“:

*Работи работник
в хлебарница „Охрид“.*

Очевидно повторителността въвежда и подчертава темата за убийственото еднообразие в живота на героя. След звуковата подготовка на темата следва нейният образно-семантичен израз, вече като конкретна картина с богат подбор на сетивни внушения:

*Очите червени.
мишиците потни.
В стаята душно,
в сърцето студено,
в сърцето омраза и ропот.*

От конкретна картина на конкретен бит сетивните внушения в пассажа прерастват в душевно състояние, в емоционално настроение, в символ. При това като звукова характеристика на темата тук отново се явява алитериращият сонор Р, за да премине през целия пасаж като негов звуков стожер:

*Работи работник
в хлебарница „Охрид“.*

А вътре задушно
и сиво.
Но всеки си има
малко в живота
и радост,
и нещо красиво –
Някаква фирма,
увиснала горе.
Фирма зацапана с синьо.
Но за работника
тя е простора
над Охрид,
тя е Родина.

Тук трябва още веднъж да подчертая: за Вапцаровото образно виждане и пресъздаване на света е характерно присъствието на света не само като непосредна сетивна реалност, не само като „изобразителен ефект“, но и като образ, като поетично внушение. Във Вапцаровата поетика звукът е не само „пресъздаден“, но и „представен“. Той е не само звук, но и образ на звук с многозначна семантика. Такъв е споменатият вече пример с „образа“ на кряска в „Завод“, който поема върху себе си сложни образно-семантични функции – превръща се в сплав, „с която бронирахме живота си...“. От образни звукови внушения е изтъкана и картината на градския пейзаж в „Зора. Събужда се градът“, едно от най-характерните в това отношение стихотворения на поета. Тук, както и изобщо у Вапцаров, образното внушение за цвят е по-слабо. Но затова пък у него присъства често внушение на усещане за светлина. И тук в отношенията между светлина и звук във Вапцаровата поетика се сблъскваме с едно не често, но много характерно за него явление: метафорично превръщане на зрителните впечатления и на впечатленията за светлина в звукови образи.

Над мойта земя
напролет
лъчите
шуртят,
гърмят водопади
от слънце
над мойта
земя.

Тук основен предмет на изображение е светлината. Чрез сетивната метафора, при която усещането за нея е предадено като звуково впечатление, се засилва и укрепва пластичната сила на изображението и се внушава една друга черта на светлината, чието пластично изображение е било винаги проблем за четката и словото – усещането за нейното движение. У Вапцаров има и други характерни случаи на метафорична превръщаемост на усещанията. Любопитен пример: съчетанието „лепкав мрак“ („... и трюмовете, пълни с лепкав мрак“ – „Писмо“), където зрителното впечатление е усилено, разширено и обогатено с усещане за допир.

Всичко това е само още едно доказателство за оная ярка черта на Вапцаровата поетика, за която вече стана дума като за неин вътрешен закон – нейната сложна динамика и вътрешна раздвиженост, стремежът към превръщаемост и обратимост на поетичните елементи, тяхната сложна поливалентност. Всичко това очертава поетиката на Вапцаров – поетика на превръщането, поетика на движението. С тия качества тя отразява основния дух на цялостната му поезия.

1989 г.

МЯСТО В ПОЖЪЛТЕЛИТЕ СТРАНИЦИ НА ИСТОРИЯТА

286

Никола Вапцаров • Том 2

„Какво ще ни дадеш, Историю, / от пожълтелите си страници? / Ний бяхме...“ С този въпрос представителят на колективния лирически герой от Вапцаровото стихотворение успя да се раздвои хронологически и битийно пребивайки в себе си и в лирическото „сега“ на творбата, в същото време да погледне от някаква отдалечена в бъдещето точка на себе си като на минало, превърнал се в история.

В този стъписващ въпрос има нещо странно, без да е на пръв поглед необичайно – думата *пожълтелите*. Най-близо до ума е тя да се схваща в традиционното си значение като клиширан епитет – историята е винаги летопис на отдалечени събития и затова страниците ѝ, описващи тези събития, придобиват същия признак, който метафорично се представя като „пожълтост“. Със същия успех и в същата смислова посока страниците биха могли да бъдат наречени „прашни“. „Тази грамадна купчина прах, наречена история...“ – както казва А. Бирел.

Ако развърнем обаче думата *пожълтелите* около метафоричната ѝ ос, може да получим още най-малко две значения. Постепенно новозаписаните страници на историята все повече се отдръпват назад във времето, т.е. „пожълтват“. Дистанцията спрямо описаните събития по този начин вторично се отмества. Може би тъкмо това има предвид лирическият герой – тъкмо такава отдалечена гледна точка?

Нека опитаме обаче още една, трета посока на тълкуване, без да се боим, че може да изглежда твърде буквална. Лирическият герой не желае за себе си и за онези, от чието име говори, „нов летопис“. Да отбележим, че той желае да

попадне направо в *пожълтелите страници на историята*, където сякаш има запазено място или по-скоро обратното – където трябва да се отвори, да се освободи място, тъй както в палимпсеста текстът от страницата трябва да се изчегъртва, за да може върху полузаличените следи на буквите от предишния ръкопис да се нанесе нов текст. Едно такова тълкуване разклаща солидното, авторитетно значение на „пожълтели страници“ като свод от застинало, канонизирано познание и им придава нов смисъл – не на „стари“, а „остарели“. Въпросът е предизвикателен и намерението на питащия е ясно: Историята може и трябва да бъде пренаписвана – страниците ѝ подлежат на изчегъртване“, за да бъде нанесен върху тях нов текст. Но тази логика не може да бъде спряна – същата угроза се очаква да витае и върху новонанесените думи...

Пренаписването на Историята е акт на морално овъзмездяване – в „многотомните си писания“ историографията винаги е хващала малко или много „контурите“ на събитията, тяхната видима страна, грижливо изработвайки клишета за отделни личности, пропускайки „простата човешка драма“, многоликото безименно страдание на хората, които творят събитията. Настойчивостта, с която се иска това пренаписване, е в знаменателно противоречие с традиционното нехайство на лирическия „аз“ към собствената си съдба в други Вапцарови творби.

Съвременни теории твърдят, че да съществуващ, означава да бъдеш разбран, изтълкуван в езика. Не бидейки словесно назован, артикулиран, един факт може да остане „ням“ и да изпадне от света на историята. Във Вапцаровия текст тази идея придобива особена острота и, може да се каже, екзистенциален драматизъм.

Неописването на нещо с думи го лишава от „живот след смъртта“, от отвъдния свят на културната памет. Не бидейки погребано чрез този словесен ритуал, образно казано, то „вампириясва“ и започва да се скита извън пространство-

287

Вълната, която бучи

то на Историята, не можейки да се отдели от местата на предишния си живот:

*И нашта мъка ненаписана
сама в пространството ще скита.*

В цялата си поезия Вапцаров отвоюваше място за тази мъка, за „човека от най-затуления тъмен кът“, човека, който се обажда от тъгъла „със глас от глад изстинал“. Той осветяваше тези тъмни кътове и ъгли, караше мрака да „удари на бег“, даваше великодушно шанс на човека да се промени и извиси, така че да бъде забелязан от звездите. „Долавях, че и другите крещят“ може да се постави като мотото на тази поезия – с напрегнатото слушване на лирическия „аз“ да усети и почувства „другия“, да заеме неговото място. В името на това той беше готов да отстъпи нему – на „ковача“, „навъсения потен работник“ суверенната си централна позиция в речевото пространство и сам да се измести към периферията му – „и чух как...“

И ето сега лирическият субект е изправен пред Историята, към която не питае особено доверие и симпатия – както някакво митично същество тя поглъща безименни животни, изпива „кръвта на хиляди убити“, за чиято сметка се изхранва и едрее собственото ѝ тяло. Той трябва да надмогне, словесно да надиграе този противник на всяка цена. Защото залогът е много голям – информационно небитие срещу живот-след-смъртта.

Полемистът Вапцаров умее това – да внуши някаква идея с изтънчен усет и грижа за проникване в чуждия кръгозор. Той е майстор на дълбинната реторика, на точно избраната стратегия на убеждаване, която тласка поетическата аргументация в избраната посока, води диспута до точката, в която дамата ще избухне в плач, разкапаният озлобен живот ще бъде победен, а Историята...

Тук обаче възниква трудността. Една истерична дама

е лесен противник, над който може дори снизходително да се усмихнеш. Разкапаният озлобен живот в своята персонификация е примитивно едномерен, той може да бъде словесно сразен чрез фронтална атака, чрез масираното струпване на аргументи, биещи в една точка.

Историята е обаче противник от друг интелектуален ранг. Тя е пазителка-владетелка на трансцендентното пространство на словото битие. Там водещият спора се чувства несигурен. Не че не познава словесните светове – напротив, той сам ги създава. Но той изпитва дълбоко недоверие към Историята, създаваща живот-след-смъртта, като възможност да ѝ въздейства и да прогнозира поведението ѝ.

Затова за разлика от други творби диспути тук липсват хазартът и самоизживяването на реториката, опиянението от словесната саморазправа. Липсват младежката самонадеяност и оптимизъм. Творбата конструира образа на лирически субект, скептичен и обладан от умора и същевременно напрегнато-съсредоточен в отстояването на печелившата стратегия.

Нормалният диалог с историческото предание предполага уважение, стремеж към приобщаване-сливане с неговия смислов хоризонт. Тук подобна херменевтична ситуация отсъства, както отсъства и историческо предание. Лирическият субект конструира ситуация на диалог с историята (по-точно историография)-в-бъдещето и това допълнително го освобождава от морални скрупули относно етикецията. С тази история, към която има претенции, той от самото начало заговорва на „ти“, тонът е почти рязък, безапелационен. Водещият диспута е решил да разговаря честно и нелицеприятно, нещо повече – съзнателно да огруби речта си като смислово съдържание и стилов регистър, да шокира и опъне нервите на опонента си. А, от друга страна, в тази тежко подвижна изказна рамка, която сякаш не се поддава на никакви словесни трикове, той ще вплита своите реторични ходове, насочвайки диспута към точката,

в която творбата ще се извърти на 180 градуса спрямо първоначалния си тезис: „И никой няма да разказва за простата човешка драма.“

Живот ли бе – да го опишеш?

Живот ли бе – да го разровиш?

Разровиш ли го – ще мирише

и ще горчи като отрова.

Предупреждението е стъписващо и е оправдателен жест към Историята, привидно съгласие с нейната позиция, което като че ли слага точка на по-нататъшния разговор. Но реториката от времето на Цицерон познава фигурата praeteritio, която дава възможност да говориш за нещо под формата на нежеланието да го назовеш: „Аз няма да говоря за това, че...“. Силата на задръжките в подобни случаи е право пропорционална на словоохотливостта. Горната строфа дава повод на лирическият герой да запретне ръкави и сам да свърши тази мръсна работа, от която Историята така се гнуси:

*По синорите сме се разждали
на завет някъде до търните.*

*А майките лежали влажни
и гризли сухите си бърни.*

Като мухи сме мрели есен.

Жените вили по задушница

.....

И т.н. в продължение на двадесет и седем стиха. Всичко това, би могъл да каже разказващият, аз не описвам, аз просто обяснявам защо Историята избягва да го описва. Той струпва предизвикателно грубо звучащи думи и изрази, дисфемизми, атакувайки от всички посоки изтънчените се-

тива на опонента, съгъства напрежението, докато в двадесет и осмия стих, както може и да се очаква, се получава психически срыв в метаезиковия план на изказа. Лирическият герой стига до точка, когато сякаш изчерпва напълно силите си, омерзението и вълнението от нахлулите спомени сякаш затискат речевите му възможности: „Не мога повече! Не искам!...“

Отказът от слово е реторически жест с ключово значение в диспута с Историята. На него е заложено много, защото от този момент нататък сякаш се завъртват релета, подменят се термини, изместват се смислови връзки. Замлъква гласът на лирическият герой, но продължава, отделил се от него и сякаш придобил някаква самоизразност, собственият глас на страданието:

*Но в многотомните писания
под буквите и редовете
ще вика нашето страдание
и ще се зъби неприветно.*

Оставяйки страданието на самото себе си, на собствените му езикови възможности, отдръпване, което изкуството на убеждаването нарича „abalienatio“, лирическият субект демонстративно се връща към мястото, от което е тръгнал – *ненаписаната* (словесно неартикулирана) мъка, която ще скита в пространството и всъщност не е за описване („Живот ли бе – да го опишеш?“). Той сякаш затваря скобата на пространния реторически жест и се оказва в началото, където нищо не е описано и тепърва предстои сблъсъкът на аргументи.

Всъщност между двете скоби, както се вижда, се е извършила една поразителна промяна, която изцяло зачерква предпоставката, върху която се крепи реторическият жест. Оказва се, че докато е траял тягостният разказ, страданието неуговорено е пропъзляло и се е прокраднало „под букви-

те и редовете“ на многотомните писания на Историята. При това в стих, който се намира в смислово слаба (тематична) позиция, та може да мине незабелязано от зоркия поглед на Историята. Ако все пак лирическият субект бъде хванат и притиснат до стената за некоректно водене на спора, той би могъл да експлицира тази неугворена подмяна на предпоставката, обръщайки се към Историята по следния начин: „Аз ти показах нещо, което, съгласи се, Историйо, е изстрадало моралното си право, ако не друго, то поне малко да се доближи до твоите редове, да се съдържа някъде в подтекста им. Всъщност то се самопоказва и само зае това място.“

„Дотук – добре“ – би могъл да отбележи за себе си водещият диспуа с Историята. Но трябва да се направи още една, най-важната крачка. Страданието трябва да влезе в самите редове и букви на Историята. Но тя не може да заимства направо неговия език на гримасничене и зъбене, вик на кръвта или какъвто и да е словесно неартикулиран език. На нея ѝ е необходим словесен талон. И тук се появява един шанс...

Историята е била наричана учителка на народите. Но поезията на свой ред често се е оказвала учителка на историята. Особено често това е правила българската поезия, давайки образец на историята и фактически заемайки нейното пространство в създаването на образи на събития и културно-исторически митове.

Ето го изхода или във всеки случай една възможност: настоящата литературна творба да се окаже такъв езиков еталон. Или поне да подсказва на историята как да се справи с грубата емпирия на фактите.

Досега творбата мълчаливо се е съпротивлявала срещу своята текстовост, отказала се е да признае на обширен свой участък статута на описващо слово. Сега ѝ предстои да извърви обратния път назад и да извърши точно противоположното – да се отдаде на авторефлексия, да се превърне в огледало на собствения си образ, да признае това, което върши, като се самоцитира и се самоназове като поезия. Го-

ворейки на и за Историята, творбата трябва да се вгледа в собствената си история. Един такъв рязък поврат, естествено, трябва да започне колкото се може по-незабелязано – най-добре е в рамките на един тезис, още по-добре, ако е в точката, която разполюва една пространна фраза, при самата съюзна връзка...

Точно така, блестящо-непринудено и става:

*Защото би ни безпоощадно
живота с тежките си лапи
направо по устата гладни.
Затуй езикът ни е грапав.*

Експликативният съюз „защото“ на пръв поглед отвежда към предишната строфа и въвежда текст, обясняващ вика и неприветното зъбене, но това е само привидно. Фактически той прикрива подмяната на тезиса, защото в новата строфа се обяснява нещо друго – защо е грапав езикът на лирическият герой. Това става почти незабележимо, защото ударите по устата гладни и грапавият език е лесно да се схванат като пластична перифраза на зъбенето от предишната строфа. С това двата гласа – на страданието и на лирическият герой, едва разделили се, отново се сливат, водещият спора отново възвръща, така да се каже, собствената си речева позиция и веднага я подлага на автокоментар – „затуй езикът ни е грапав“.

Сега е нужно обаче още една експликация подмяна, която да постави в същата смислова плоскост на мястото на грапавия език стиховете, които пише лирическият герой:

*И стиховете, дето пишем,
когато краднем от съня си,
парфюмен аромат не дишат,
а са накъсани и къси.*

Но това не са нищо друго освен стиховете, които досега творбата е изговорила. В сновенето между бъдеще и минало, между „ще“ и „беше“ изведнъж се утаява и натежава сегашното „*пишем*“. Нека не ни заблуждава неговата повторителност („когато краднем...“). Това е една от последните маскировки на полемиста. Става дума не за сегашно обобщение, а за сегашно актуално време, което в българския език няма специална форма и толкова по-добре. „Пишем“ означава: „Стиховете, които пиша в момента, сега, които вече всъщност написах.“ Вън от всяко съмнение е, че „парфюмен аромат не дишат, а са навъсени и къси“ е авторецензия на праeteritie-то, пространния разказ за мъката и е самоироничен смислов и стилистичен апостроф към „разровиш ли го, ще мирише / и ще горчи като отрова“.

Между „мъка ненаписана“ и „...пишем“ има разстояние от четиридесет и един стиха. Тук е отговорът, сглобка-та, далечният прицел на полемичната стратегия на творбата – мъката трябва да бъде „написана“, иначе душата ѝ ще остане да се мъчи и да броди, а може би и да смущава местата на земния си живот.

Пропускайки логически звена, неизговаряйки презумптивни твърдения, подменяйки термини и логически оператори, творбата стига до следната многостепенна идентификация: езикът на викащото и зъбещо се страдание (влязло под буквите и редовете на историята) е идентичен с езика на колективното лирическо „ние“, който е идентичен със стиховете, които пише същият лирически герой, които са идентични със... строфите на настоящото стихотворение. Чрез тези логически операции текстът на „История“ се оказва в подстъпите на Историята, онова, което е реторическа свръхзадача във творбата, се превръща в постигната задача на творбата.

И остава последният жест препоръка, в който няма триумф, а по-скоро съдържана убеденост – стиховете за мъката, започнати неусетно и някак почти небрежно, като един

широко разгърнат жест, да бъдат използвани от Историята (да влязат в „буквите и редовете ѝ“): „Но разкажи със думи прости.“ Самоцитатността на творбата, изведена с такава деликатност, имплицира увещанието: „Използвай същите тези думи или подобни на тях, във всеки случай не изхвърляй от паметта си този текст.“

*Но разкажи със думи прости
на тях – на бъдещите хора,
които ще поемат поста ни,
че ние храбро сме се борили.*

Дълбоката автобиографичност на тази творба ни позволява да кажем – пословично скромно, отказвайки се от „клишета“ и „награди“, Вапцаров все пак се надяваше, че няма как Историята да не признае поне това – че те – хората от неговото поколение и с неговата социална участ, храбро са се борили. Това той считаше единствено (тук не включваше стиховете си), което има моралното право да поиска. Считаше го може би за самоочевидно. При това тълкуването на последния стих едва ли може да издържи наносите на патетика, които критиката е търсила и винаги откривала и които не е имал наум неговият автор. Това, което този стих не доизговаря, е по-скоро следното: Храбrost е да се самоотстояваш като личност в борба с един оскотяващ живот, макар и люш-кайки се в надеждите („О, как се люшкахме в надеждите!“), да отстояваш правото си да живееш и да промениш света.

И все пак тази мъдра и невесела творба оставаше със съмнение в добрата воля на Историята. Оставаше да тегне подозрението за ненаписаната мъка и неразказаната човешка драма. Усилието и тревогата на творбата да отвоюва къс текстово пространство за тях на собствената си поетична територия, което да остави „за всеки случай“ на Историята, да им осигури словесно битие са показателни за нейните съмнения.

Този недооценявано съвременен текст на Вапцаров се опитваше да пренареди рафтовете на Историята, считаше, че историческото познание трябва да се пренаписва и в този смисъл да се конструира във връзка с нуждите на настоящия ден, и то изпреварващо – с предварителна заявка, отправена към Историята. Той представи с изключителна поетична убедителност образа на словото като духовно пространство, както и драмата на обезсловения, разпаднал се в неми останки от предишното си битие и не влязъл в обсега на Историята факт. Превърнал се в огледало на самия себе си, той може би предугади и нещо от нашите постмодернистични ламтежи. Този текст предвиди и това – че един ден, сред „темпове“ и „агитки“ страданието на неговия автор, написано-отписано, ще се окаже извън страниците на Историята, скитайки из своите познати места в самота.

1992 г.

ЧАВДАР ДОБРЕВ

ДРАМАТУРГЪТ ВАПЦАРОВ

Пиесата „Вълната, която бучи“ от Никола Вапцаров спада към онова течение в българската драматургия от първата половина на XX век, което дефинира нов жанр: този на политическата пиеса. Почти едновременно с големите европейски писатели българският поет създава драма, която преплита влияния на символизма, натурализма и експресионизма. Тук определяща е ролята на левия експресионизъм, който има свои видни представители през този период в Германия и Русия.

Вапцаров успява да съедини наследствата на Ибсеновото творчество с идейните пароли, каквито срещаме в произведенията на Брехт и Горки, в режисьорските платформи на Пискатор и Мейерхолд. Нашият поет не е краен радикал, но и той разрушава опорни точки на реалистичното изображение, за да влее в камерната атмосфера на семейните конфликти – документализъм и директно подчертани моменти от техниката на експресивния репортаж.

Във „Вълната, която бучи“ последователното изследване на образите съвпада с нарочното оголване на персонажа, за да бъде осмислен като пълноценен идеологически знак. Вапцаров държи читателя/зрителя сам да достига до своите изводи чрез емоционалното и интелектуално съпреживяване на художествения процес. Но той не се отказва и да изнася на предно място поуката от видяното. Това разместване на пластове донякъде противопоставя естетиката на Първото и Второто действие: Първо действие се крепи върху фундамента на семейно-битовите противоречия, до-

като Второ действие има общи черти с редуването на показ и обобщение, характерни за епическата драма.

За Вапцаров ефектът на отчуждението не е типичен, но на места във Второ действие влиза в оборот. За последователността на авторовите намерения говори и фактът, че в Трето действие драматургът смесва двата типа изображение. Вапцаров не се плаши, че такова съчетаване (или редуване) на интимност и публичност ще разруши единството на пиесата. Напротив, той ги осъзнава като скачени съдове, които се преливат (обогатяват).

За стилистиката на автора е характерно и това, че той, който в определени сцени отдава предпочитание на техники от епическата драма, не се бои да създава лирически оцветени сцени, да подчертава чувствата в изповедите на персонажа или в пиковите моменти на конфликтите. В такъв план Вапцаров се явява предвестник на своеобразно течение в българската литература и театър от края на 50-те и първата половина на 60-те години: поетическата вълна, лирическата драма.

Съществено е още, че драматургът открива нови сюжетни ходове, които са свързани с работници, случват се в работническа среда, представляват надникване в подробности от бита и характера на българското работничество. Наред с образите, напоящи персонажи от Ибсеновата и Яворовата драматургия, се налагат изображения на хора, които олицетворяват духа и идеите на човека на труда, неговата жизнена драма, както и опитите му за социална съпротива. Едни от тези персонажи са откровено обрисувани като Боев, други като работниците пред лекарската амбулатория олицетворяват непоносимото положение на народните низини. Вапцаров очертава и мощно скулптиран образ на революционера в лицето на Андрей.

Нова е проблематиката. От обещанията за бунт, от показ на масовото недоволство се достига до осъзнати исторически жестове на героите, до социална философия, която

черпи мощ от Марксовата идея за промяна на личността и света. За първи път в българската драма се противопоставят – на високо художествено равнище – двете исторически сили на XX век: на капитализма и на социализма. Това активизира конфликтите в пиесата, сблъсква основните персонажи като носители на идеи, готови за равностойно участие в основния конфликт. Така колебанието вътре в структурата на произведението между герой и среда бива до голяма степен преодоляно. Постигание е изображението на главния герой Андрей, начинът, по който средата иска да го „превзпита“, но и въздействието, което той оказва върху останалите образи, а оттук и върху разгръщането на сюжета и действието. Макрорамката на пиесата е разчертана уверено и с перспектива: пристигането на Андрей в града, активизирането на социалните и мирогледни конфликти, камъка, хвърлен в блатото на несправедливия живот... заминаването на Андрей. Какви промени са настъпили в промеждутъка от време – ето го въпроса!

От друга страна, анализът на „Вълната, която бучи“ откроява редица слабости, с които Вапцаров не е успял да се пребори.

Това се обяснява както с неопитността на автора, така и с експерименталната природа на пиесата. Драматургът, с оглед на новите си търсения (и в територията на тенденциозността), решава немалка част от проблемите не чрез задълбочаване и разнищване на междуличностните връзки. Тази авторова ориентация може да се приеме като част от същината на експеримента, като пренебрегване на реалистичния метод на изображение.

Лилия и Мира докрай участват в действието като персонажи резьоньори, които страдат, обсъждат, емоционално реагират, но по същество остават в ролята си на коментатори на събитията (освен това повърхностни са наблюденията на автора върху интимната връзка между Лилия и Жорж; Вапцаров дори и не се опитва да разгърне или загатне отно-

шенията между Андрей и Мира; своего рода рупори на идеи са Председателят, синът му, до известна степен и Романов, въпреки че се навлиза осезаемо в територията на неговите идеи).

Вероятно от опасение да не преповтори минали естетически практики и доктрини, драматургът не пожелава да навлезе дълбоко в историята на своите буржоазни герои, да ги огледа по-подробно като взаимни отношения (като регламентирани и нерегламентирани връзки между родственици например). Явно българският автор е решил, че вникването в света на семейство Попови е достатъчно, за да не става нужда от навлизане в неформалното пространство, отнасящо се до преживявания и напрежения между останалите герои и техните многостранно осветени междуличностни връзки. Вапцаров в някои от случаите се задоволява само да ни информира за подобни контакти, което е недостатъчно от ъгъла на драматургичната обосновка. Споменах вече, че усъмняването в устойчивостта на Андрей в Трето действие (от Мира или от Романов) дестабилизира драматургичните основи на съответните образи и ситуации.

Изтъкнах също, че „Вълната, която бучи“ няма богата сценична история (освен софийската и пернишката постановка, известни са и будапещенският спектакъл на режисьора Бела Тот в театър „Мадач“, както и спектакълът на Т. Попов в Благоевград). Причините се съдържат в трудната и усложнена стилистика на пиесата; във вида предпочитан театър като единство и преходни модуляции; в драматургичните слабости, които налагат сериозна режисьорска намеса, и пр.

Но според мен съществува още една причина, която спъва постановъчния процес на подобна пиеса в по-ново време. Става въпрос за това, че в периода на социализма „Вълната, която бучи“ се тълкува като нещо вече преживяно – история на борбата на работниците и история на жанра (символно-психологическа и политическа драма). Обслужва се тезисът, според който победилата класа не би трябвало да

влиза отново в кожата на предишния унизяван пролетариат. По този начин се отварят клапани за нахлуване на схемата и изкуствения сценичен строеж. И идеите на двата враждуващи лагера се възприемат като предварително формулирани, което ги лишава от диалектика и изненада при поднасянето им.

И все пак, така мисля, „Вълната, която бучи“ има бързеш. Не само защото се вписва плътнo в развитието на родната драматургия. Но и защото все по-актуално отразява социалните противоречия в съвременността, формите на днешния див капитализъм, антагонизма между свръхбогатите и милионите бедни маси. Такива творби ще се превръщат все по-определено в обществено-естетическа необходимост, тъй като разкриват новия тип конфликти и нововъзникващите персонажи на историята. Ще се налага изкуството все по-целенасочено да „внедрява съзнание“ в потиснатия народ, за да се ориентира той в много по-изкусно изплетената мрежа от лъжи и манипулации, предназначени да служат на новите господари.

„Вълната, която бучи“ е от онзи разряд на драматургията, който предполага публика от единомишленици или от хора, които крият у себе си потенциала за проглеждане и социално оформяне. В подобна среда пиесата на Вапцаров ще функционира като творба, която обединява уроците от драмата на преживяването с уроците от драмата на поучаването. Така нагледно ще се удостовери, че Вапцаров е в състояние да подготвя публиката за ново усвояване на социалната справедливост в съюз с идеите на свободата:

*Ти лежиш окован във затвора.
Във главата бучи – водопад.
И дочуваши – уж някой говори:
Свобода!*

*Ти виждаш полето пред тебе,
ти виждаш го сякаш на длан,*

*и с някакво странно въшебство
звучи: Свобода! Свобода!*

*Свободно, просторно размахвай
косата и чуваш: звънти.*

И чорли перчема ти вятъра.

Хубава дума, нали?

(„Думи“)

Пиесата е написана в Кочериново. Животът в нея, който „мирише на гнило“, е грабнат от работническият живот. И в Кочериново машините са остарели и негодни (както в пиесата). И там има опасност парният котел да избухне. И там работи директор Шлаймер, който прилича на инженер Романов. И там хората гинат в нищета. И там подготвят протести и стачки. И там правят опити за организиран отпор. И там съществуват българи като Боев, които трупат стаж на революционери практики. И там живее мечтател – поетът на България Никола Йонков Вапцаров. И там другари работници боледуват и очакват най-лошото:

*Аз имах другар,
добър другар,
но... Кашляше лошо.
Той беше огняр –
пренасяше с коша сгур
дванадесет часа на нощ.*

(„Спомен“)

Вапцаров написва своята пиеса, когато е на двайсет и пет, двайсет и шест години. Написва я, като краде от съня си, сред машините и грохота на трудовия ритъм. Написва я, за да остане тази творба паметник на ранния му гений... и на неговото запътване към съвършенството. Какви ли ше-дъври щеше да сътвори големият поет и драматург, ако не

го бяха убили българските фашисти? До какви ли прозрения и трагични поврати щеше да дорасте неговият любим герой Андрей? Какви ли примери на зрялост и проникване зад видимостите щеше да даде в драматургията си великият поет?

Но и така пиесата „Вълната, която бучи“ притежава такива естетически достойнства, които ѝ позволяват да бъде един от венците на безсмъртното дело на Вапцаров.

2008 г.

НЕРАЗТЪЛКУВАНИЯТ ВАПЦАРОВ

304

Никола Вапцаров • Том 2

И днес не е изключено да срещнете човек на около 60, който е в състояние на един дъх да ви изрецитира наизуст стихотворението „Машинист“ или да начене вдъхновено: „Врана лакома и стара...“ Може би Вапцаровите творби за деца преди десетилетия са били популярни в степен, сравнима с популярността на „Моторни песни“, а текстовете на поета наистина се отпечатват в паметта и остават там завинаги... Когато мислим за детските стихове на Огняроинтелигента, този факт дори ни натъжава, защото те са били приети от съвременниците му със снизхождение, а днес са почти изличени от националната памет. Една от причините е, че в тоталитарните времена бе изграждан монументалният образ на поета-работник-комунист, чиято монолитност се „подкопава“ от съкровения интонации на детските му творби...

Днес те обаче са една от посоките – непроучена, затова още по-интересна, чрез които Вапцаров може да бъде преоткрит като топъл, шеговит и модерен поетически глас. Още повече по случай 100-годишнината на поета детските му творби се появиха целокупно в книжка за деца, с графичен дизайн, изкусителен за малките читатели, а не като част от избраните му творби на класик, четени по правило от възрастната аудитория...

Мисля, че поетът е имал потребност да пише за деца. И тя се корени в самата му човешка природа, ясно изявена в текстове като „Не бойте се, деца“, където в тяхно име той не се поколебава да полемизира дори с кумира си Яворов. Заслужава си да се вгледаме и в запазените документални

свидетелства за живата симпатия на поета към малките – като снимката на семейство Вапцарови от 1938 г. с Павлина Чочова и двете ѝ деца в Радомир*. Поразителен е жестът на Вапцаров, протегнал призоваващо ръце към чуждите рожби. На тази снимка Бойка, жената, е видимо по-сдържана от двамата, загубили преди две години първородната си рожба Йонко. А Вапцаров излъчва по-изразителна обич дори от собствената майка на играещите малчугани... Фото документът като че ли идва да потвърди изреченото за поета от близкия Вапцаров приятел от детството (с когото дружат още от забавачницата и евангелското неделно училище в Банско) и съпруг на Павлина, Герасим Чочов: „...Прекомерно обичаше децата.“** Около година след смъртта на детето си поетът започва да пише произведения за деца. Нима е преодоляна болката от огромната загуба? Нека си припомним кошмарните обстоятелства около внезапната смърт на мъничкия Йонко в края на юли 1936 г. (само след няколко години пак през този жарък летен месец ще си отиде и бащата. Двамата ще се окажат погребани наблизко – детето при некръстените и самоубийците, бащата – при осъдените на смърт): *Цялата сутрин на следния ден мина в тревога и грижи как да се справим с положението, защото нямаше пари за погребението. Художникът Борис Ангелушев ни даде 500 лева и така можяхме да купим ковчеже и да платим на общината предвидената такса. Дана Караславова облече малкото телце в най-хубавите дрешки, после Гец и Кольо взеха ковчезето, качиха се на един файтон и потеглиха към гробищата...**** Очевидно майката не е присъствала на самото погребение...

Реакцията на твореца е полюсно различна – сякаш в

* Дом музей „Н. Вапцаров“ – София, инв. № 553.

** Чочов, Г. В: Сб. Спомени за поета и революционера. БП, 1979, с. 138.

*** Вапцарова, Б. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 103.

305

Вълната, която бучи

акта на писането за най-малките преодолява непоносимата си лична загуба... Струва ми се, подобна психическа мотивировка можем да открием и при бездетната Дора Габе, една от най-добрите детски писателки, които са се раждали в България.

Един от знаковите факти в психографията на поета е, че след като е погребал осеммесечния си син, в порива на ново бащинство, в средата на 1939 г., в Кариралия бележник, записва първия вариант на стихотворението си „Ще бъде стар...“, чийто финал (някои вапцароведи го тълкуват и като начало на нова недовършена творба) е: „Тогава аз ще имам син / синът ще бъде двадесетгодишен.“ Очевидно авторът упорито се съпротивлява срещу загубата на детето си, преживявайки щастливо предстоящото в пространствата на поетичното. Уви, и вторият син на поета умира – само няколко часа след преждевременното си раждане...

И е удивително, че макар да се отказва от последните 2 стиха на творбата си (за бъдещия пораснал син), в безнадеждната ситуация на затвора и в очакване на смъртната развръзка по дело 585/42 г., Вапцаров отново и отново се самоидентифицира с дете, записвайки стихотворението „Ще бъде стар...“ в бележника „Байер“ и тетрадката „Сампа“ (в предсмъртните си ръкописи):

*Тъй както малките деца разлистват
и почват със картинките от края,
така и мене днеска ми се иска
за бъдещето да си помечтая.*

Да, Вапцаров никога не се е разделил с детето в себе си. В томовете мемоари бегло се прокрадва слънчевата страна на характера му, обичаща вдетиняването и забавата като бунт срещу участието на безработния, на екзистенциалната притиснатост на безхлебния пролетарий. Оказва се, че героят е обичал да се смее до забрава, а една от ежепотреб-

ностите му е била да кара брат си Борис, шегаджия по душа, майстор на анекдота, да му разказва своите истории. Когато не можел да измисли нова, прибегвали до арсенала с банскалийски хумор, към емблематичните за града фигури поп Щерю, Киро Полицията, Весо Алиджев: *Борис умело имитираше как попът се кланя доземи, ръсеше шеги за иначе културния полицаи, който помагаше на попадналите „в беда“ банскалии, представяше как директорът на туристическата агенция комично посреща гостите на Банско. Никола се смееше до припадък! И настойчиво подканяше Борис: „Разказвай, братио!“ Ето тази страна от характера на бореца Никола Вапцаров е малко известна...**

Апологията на детето и детското откриваме дори в испанския цикъл на поета. Там четим на Фернандес са наречени не друго, а „детински“... Знаменит е и Гаврош в своето весело умиране на барикадите в „Двубой“. Дори когато детското му телце е „сковано в смъртен мраз“, „една усмивка лека“ се плъзва по устните, „и после устните синее, / ала в очите жар гори, / ала очите сякаш пеят: *liberte cherie*...“ Фиксацията върху очите е характерна – и в „Не бойте се, деца“ те са паметни – „такива големи, мъчително тъжни очи“. Затова, когато иска да изобрази възмъжаването, превръщането на детето в комита (или стачник), поетът прибегва до майчиния глас, който заклева рожбата си: „Дано не кръвясат очите ти, / когато / след време изправиш снага / и сам си поемеш юздите“. Посочен като непредотвратим, този обрат всъщност е дълбоко мъчителен за поета...

Според мен в детските си творби Вапцаров се освобождава и от наложения идентитет на детето у самия него, търси спасение от бащината догма (и травма) да бъде момчето, за което са поръчали специална военна униформа и малка сабя, детето с изплашени очи под войнишката фуражка, качено върху кобилата Чила, край която властно (и също

* Вапцарова, В. Известия на НЛМ, том IV, 2006, с. 133.

в униформа) е застанал суровият Йонко Вапцаров. В дълбоко драматичната снимка на 4-годишния Никола и неговия баща е увековечена несбъднатата воля на „пиринския цар“ да създаде по свой образ и подобие един войнствен син. Защото в крайна сметка въпреки военния маскаррад, запечатан за вечността, очите на малкия Никола така и не успяват да кръвясат... По-близо до ранимата, свръхчувствителна душа на детето ни отвежда един спомен на майката, впечатлил някога италианския българист Марио де Микели, в който тя разказва как веднъж дочула нейния Николо тревожно-предупредително да разговаря с една пчела, според него окъсняла да се прибере у дома си...

Вапцаров е органичен детски поет. Уви, въпреки това, както и въпреки приносите си в модернизирването, в насищането с техническа терминология и придаване динамичен ритъм на българската детска литература, той не е бил открит от съвременниците си като автор за деца, макар че според някои мемоари тъкмо с обнародването на тези му творби негови близки се стремели да го утвърдят: *След спирането на в. „Нова камбана“ Г. Караславов стана редактор в сп. „Занаятчийска кооперативна беседа“ и веднага даде място за публикуване на Кольовите стихотворения, с което целеше да поддържа самочувствието на Вапцаров като творец. В момента тази поддръжка беше крайно необходима за него**.

Всъщност само 3 от общо 7-те детски творби на Вапцаров са публикувани приживе. А поемката „Влак“, която той особено е обичал (затова и нееднократно редактирал и рецитирал), „пристига“ в пълната си „композиция“ в родната словесност чак през 1947 г., когато е първото ѝ цялостно издание. (Утехата е, че то е великолепно оформено от големия художник Илия Петров.) А през следващата, 1948 г.,

* Спомен на Бойка Вапцарова. „Н. Вапцаров. Летопис за живота и творчеството му“. Изд. на БАН, С., 1978, с. 208.

„Влак“ се радва на вниманието на изследовател като проф. Мирослав Янакиев, отделил място на творбата в анализа си „Стиховият ритъм на Никола Вапцаров“ (сп. „Език и литература, № 2, с. 93–109).

Ако анализираме детското творчество на Вапцаров в хронологичен план, няма как да не забележим влиянието на времето върху него... „Машинист“, „Кой забули със мъгла“, „Тази сутрин рано-рано“, „Денонощно сняг вали...“* могат да бъдат датирани към 1936 г. Пълният препис на „Влак“ след частичното му публикуване във в. „Железничарски подем“ се намира, отредактиран и калиграфски изписан, в Розовата малка тетрадка от 1937 г.** Гротеската за пианицата „Бай Иван“ (с оригинално заглавие „Тази вечер чичо Яне“) е публикувана през 1937. В хронологичен ред най-късна е „Врабчова сговорна дружина“, публикувана през 1941 г. Показателен, но малко известен факт е, че оригиналният запис на тази важна творба в Червения и в Първия бележник е със симптоматичното заглавие „Война“. Писана по време на Втората световна, тя е една от най-интересните детски творби на поета, където войната е своеобразно транспонирана в зоосюжет за най-малките. Така се получава ефектът на обезсилване, на осмешаване на войната и военното, както и на жестоките реалии на човешкото битие под знака на милитаризма – мизерията, глада и битката за насъщния, водена от фауната на стотиците мършави врабци и врабици (женският род маркира равнопоставеността на жената-труженичка, затова поетът е изнамерил несъществуващата в говоримата реч дума „врабици“). Защото какво друго, ако не отчаян пролетарий е малкият врабец Сивушко, определен в началото на текста като „неопитен и млад“... А госпожа „врана лакома и стара“ не ви ли напомня по умелата си символична употреба

* Тетрадка от формуляри, дом музей „Никола Вапцаров“ – София, инв. № 375.

** Също собственост на софийския музей. Инв. № 364.

ба на анималистичен персонаж традиционния образ на вълка, капиталиста с дебелия кожух, пурата и отвратителния характер? Впрочем грабливата птица е тиражиран открай време в карикатурата образ като въплъщение на охолната класа. В този контекст неслучайно и Вапцаровата врана е отблъскващо паразитна, агресивно охраняваща всъщност чуждо зърно (падналия от конете ечемик, който не ѝ принадлежи, понеже го е завардила „с бой и вик“). По такъв начин тя е решително изобличена като експлоататор...

Според мен е безспорно, че брилянтната детска творба безпогрешно се разчита и от възрастните, при това с интелектуалното удоволствие от разгадаване на скритото, но достатъчно видимо авторово послание, отправено през филтъра на разпознаваемия идеологически код. Така освен наличните две заглавия, творбата има и два различни адресата. В това е голямото майсторство на поета – свежата, весела творба за малките читатели да е сподобена с две смислови дъна, словото ѝ да изпълнява две роли (подобно на малкия Гого от „Машинист“, който трогателно се превъплъщава в своя отруден баща и заявява: „Аз ще карам влака“...) Зрелите читатели с лекота пробиват „защитата“, разгадват кода и четат като военна сатира детското произведение, без да нарушават ведрата, игрова оптика на своите деца, без да ги състаряват с налагането на собствения си прочит... Забележително е как, надхитрявайки цензурата, поетът не е отнел и частица от очарованието на творбата за деца... Всъщност тази „Война“ може да се чете и като малка притча за организираната борба на бедните и обезправените срещу техните потисници.

А това е хуманистична и талантива авторова позиция, несравнимо различна от страховитото преекспониране на „възрастния“ код, така натрапчив в първото самостоятелно издание от 1965 г. За жалост визуалната идеология принадлежи на безспорен авторитет в илюстрацията – художника Александър Денков, поставил се в този случай напълно под политическия знаменател на времето (три години

преди Пражката пролет). Амбицията му е избила в драстично опростяване на Вапцаровите послания, в едноплановия им прочит като разказ за победата на прогресивните, недвусмислено комунистически сили (орден с петолъчка на титулната страница, червено знаме, с което Сивушко предвожда ескадрилата „рошопери бомбардери“ и т.н., и т.н.) Така, макар и носещо по-детското, близко до фолклорния сказ, заглавие „Врабчова сговорна дружина“, изданието тиражира идеологическите знаци на Втората световна война през призмата на инак наистина пророческия стих: „и денят на свободата най-подир дошел“...

Затова е още по-жалко, че през 1995, на научна конференция по случай 85 г. от рождението на Вапцаров, в анализа на детското му творчество, се среща отново с ограничен прочит*... В него „войната“ пък се тълкува единствено в измамната си видимост като конфликт между възрастните и децата...

За мен е извън съмнение, че днес трябва да интерпретираме това Вапцарово стихотворение с оглед на смисловата му многопластовост, загърбвайки фобията си, че така може би ще припомним паметниковия образ на Вапцаров, ще отнемем от очарованието му на само детски поет... Впрочем с днешна дата илюстрации като тези на Денков ни карат да се усмихваме, макар с доза горчива самоирония на някогашни пионерчета, закърмени със соцзаклинания, вечерни проверки и тържествени ритуали, лишени от детската непосредственост в реакциите си. Защото детето при зрелия социализъм беше възрастен по презумпция, то бе възпитавано като гражданин на така и непобедилния комунистически строй. И усвояваше символиката папагалски, без да проумява смисъла, понякога свършено неразбираем и недетски...

* Стоянова, Т. Някои особености на Вапцаровите стихотворения за деца с оглед на литературната им рецепция. В: Сб. Н. Вапцаров. Нови изследвания. Благоевград, 1995, с. 234–239.

Птиците бомбардери, дружната им „ескадрила“, съоръжена с „парашути“, ни отвеждат към текстовете на „Влак“ и „Машинист“, изцяло вдъхновени от мощния пулс на съвременната техническа цивилизация. Нека пак говорят документите. Защото наистина живописен е споменът на художника Стоян Сотиров от юли 1938 г. за едно пътуване с влака, на който огняр е поетът. Това описание е свидетелство за локомотивната митопоетика на времето: *Още с тръгването аз забравих присъствието на машиниста... Пред мен беше само Кольо. Той запалваше и поддържаше огъня, без да жали сили. В съзнанието му гореше една-единствена мисъл: машината трябва да бъде изправна. Кольо чуваше бумтенето на огъня, тежкото дишане на машината, ритмичното тракане на колелата, тракане в унисон с ударите на неговото голямо човешко сърце. Каква песен! Истинска симфония!* Миг след това самият поет подкрепя „симфоничното“ впечатление на екзалтирания живописец: *Е, как ти се вижда тая работа, не е лека, а? Но знаеш ли, Стоянчо, има нещо величаво в това!...** Усещането за празничност (и симфоничност!) пронизва текста и на самия „Влак“. Още в самото начало авторът свързва пътуването с празника, със спасителното бягство от мегаполиса (вероятно иде реч за почивните дни)... А на самия финал поемата наистина зазвучава като в някаква техническа ода на радостта:

*Браво, браво, Вестингхаус,
Хардий, Божич, Кунц и Кнор,
вечна слава, вечна слава –
колелата пеят в хор,
.....*

* Вапцарова, Б. Никола Вапцаров. Летопис за живота и творчеството му. С., 1978, с. 229.

Това усещане се засилва и от фамилиарния, предразполагащ приятелски тон, който кара читателя да се чувства уютно – чрез обръщението: „Ние с тебе, мой читател“, повтаряно неколккратно в поемата, с което ни въвлеча и приобщава...

Текстът има динамичен ритъм, постигнат чрез експресията на глаголи като „лети“, при това повтарян и в различни метафорични превъплъщения – като „бясна стрела“, побързо от стрела и т.н.

Особено индивидуализирана антропоморфно е машината (синонимна на влака). Тя минава през различни състояния: гордост, рев, сумтене, молба и отново горда самозабравя... Наистина, тя е „горделива“ в първата си поява, „протегнала“ на гарата здравето си туловище. Но когато стига възвишенията под Владая, горделивката е коренно променена – моли се, дори нарича „мои мили“ машиниста и огняра, които я пришпорват и съветват като своего рода спортни треньори... Обръщението към нея е „проклет дъще“, само по себе си изразително и наситено с двусмислените валенции на гълчене на близък човек. Спортният дух е адекватен на моториката на стиха, който пресъздава пътуването като състезание, а пристигането в уречения час и на точното място като победа. Какво, ако не апология на модерния технически век, сравнима с есеистичния възпев на „Мотора“ от знаменитото есе на Чавдар Мутафов, е монолог като този:

*Аз съм могъща и мощна машина,
аз съм с стоманни ръце,
моята плът е корава и здрава,
огън е мойто съще.*

Читателят също е обгрижван от автора, за да се впише в динамизирания сюжет. Подгонен от бурята („свирила и страшна“), той е предупреден да „бяга здраво“... Ритмично се

движи кръстосаният диалог в поемката – на автора с читателя, на автора с машината, както и между самите пътници. Появява се емблематичният типаж на смъртноболния младеж, сроден с образа на „добрия другар“ в класическата творба на поета. Социалните мотиви в тази наглед лекокрила „излетна“ поема са налични, при това директно експонирани в острия си критичен патос (симпатичният момък може би е обречен на смърт заради своето безпаричие). В дискретен педагогичен ключ се тълкува от поета и темата за героизма. Става ясно колко различно е разбирането на Огняроинтелигента за героичното от дефинирането му по времето на социализма, когато самият поет стана обект на манипулативна героизация:

*Тъй е скромн, мой читател,
всеки истински герой.
И когато чуеш вой
и хвалби от свой приятел,
знай, че той, знай, че той
не е никакъв герой!*

Поемата е писана в близка времева дистанция с шедевъра „Огняроинтелигентска“ от 1938 г. Интригуваща е съпоставката между двете огняроинтелигентски творби. А „Влак“ заслужава четенето в този престижен контекст. Доказва го дори наблюдението на проф. М. Янакиев, откриващо общия стихотворен ритъм на двете творби. И докато за детските е обичайно да бъдат в стъпка хорей, за „Огняроинтелигентска“ бихме могли да очакваме и друг ритъм... Факт е обаче, че тук се открива своеобразен ритмичен изоморфизъм между двете произведения. Янакиев отбелязва: „... за Вапцаров хорейт е ритъм на будното настроение, разляно в песен. Докато ямбът предимно разказва случка, хорейт рисува картина. Но хореичната картина не е спокойна, а тревожна или бодрa. (...) В „Огняроинтелигентска“ и в поемата

за деца „Влак“ той (хорейт – бел. К. З.) внушава монотонното, „сънно“, но непозволяващо пълно заспиване „тракане на релсите“, а в останалите хореични стихове извиква радостна или жалбена възбуда“ („Стиховият ритъм на Н. Й. Вапцаров“. Сп. Език и литература. 1948, с. 103).

Освен всичко друго, сравнителният анализ накланя изследователските везни в посока, по-различна от тази, която дава в своя емоционален разбор на „Огняроинтелигентска“ Цвета Трифонова: „...образите са еднакво впримчени в затворен и обречен кръг, отнемаш на човешкото същество всяка красота, наслада и надежда, за да може то да изстепне буквално от липсата на жизнена перспектива: „*Не очаквам...*“. Във фигурата на многоточието е скрит цял един свят от потиснати мечти и желания, от жадувани радости и непостижими цели. Дотук е битовият, социалният образ на огняроинтелигента, който създава снизяващия, пагубен ефект на примитивния труд не само върху физиката, но и върху духовността на човека. В лаконичния изказ се разкрива истината за отношението на поета, който уж възпявал примитивния труд на машиниста. Не го възпява, а го превъзмогва със силата на интелекта и Божията дарба, с огромната амбиция, която крие зад рефлекс на скромността.“* Този фрагмент е опроверган от самия поет в следващата, симптоматична фраза: „*Не! Очаквам! Чака ме светът*“. Що се отнася до разделното анализиране на отрицанието „не очаквам“ и отрицанието на отрицанието „*Не! Очаквам!*...“, то отново разделя „огняра“ и „интелигента“ по добрата стара традиция на соцвапцарознанието... Още Светлозар Игов в един от най-популярните си текстове за Огняроинтелигента категорично постулира жителстването на този ключов образ, себеприкриване на необикновеното присъствие на Вапцаров в българския

* Трифонова, Цв. Текстът и сянката. В. Търново, 2004, с. 63.

социокултурен живот*. Към това бих добавила само, че едва ли е случайно, че тъкмо в „Огняроинтелигентска“ Вапцаров изрича гордото: „Чака ме светът“! Може би той е осъзнавал, че именно в уникалната си индивидуалност на Огняроинтелигент ще е важен и необходим за света....

Изкушавам се да кажа, че с днешна дата и в „железничарските“ текстове на Вапцаров можем да открием скрити послания. В рефрена за всеилните богове на модерната ера – *машииниста и огняра*, някак се провира и коварният въпрос дали пък всъщност *цара* не кара влака на историята, разбира се. След като е имал монархическата воля да осъди на смърт огняра Вапцаров... Заслужава си наистина да поразсъждаваме върху строфата:

*Но за всичките съдби
там – в вагоните закрити,
кой на поста верно бди
със очи във мрака впити!*

Широкоизвестен факт е, че цар Фердинанд е бил пристрастен към своя т.нар. царски влак, че син му Борис също е обичал да кара бащината машина... Запазен е впечатляващ фотодокумент с принцовете Борис и Кирил на царския трен. (Мисля дори, че клишираната визия на възшествие от Локомотива неслучайно присъстваше при посрещането на Симеон II при триумфалното му посрещане в България.) Е, Историята въпреки пожелателите си страници (и политици) в крайна сметка реши кой точно да слезе от държавния локомотив...

Що се отнася до Вапцаров, с радост констатираме, че скоростният „Влак“ на съвременната българска детска литература, подкаран с много опит и вдъхновение от Огняро-

* Игов, Св. Огняроинтелигентът. В: Българийо, за тебе пяха. Партиздат, С., 1985, с. 223–253.

интелигента, все повече се откроява на хоризонта. Не се е превърнал в скучен експонат в депото за бракувани влакове, за ретро ориентекспреси, а и днес е в движение... Тепърва започваме да преоткриваме, преиздаваме и анализираме неговото ускорение и необикновената му моторност.

2009 г.

БЕЛЕЖКИ

В настоящия том са включени произведения, допълващи представата за Никола Вапцаров като лирик от национален и световен мащаб. Те разкриват и образа му на многообещаващ драматург и отличаващ се със задушевноост поет за деца и юноши.

Освен това за първи път в издание на Вапцарови съчинения българският читател ще има възможност да се запознае с цялостното епистолярно наследство на писателя – ярко свидетелство за характерните черти на човека и гражданина.

Като приложение към това Юбилейно критично издание на Вапцаровите съчинения сме включили шестнадесет текста, посветени на различни аспекти от творчеството му на лирик, драматург, литературен критик и поет за деца.

При изработването на бележките към тома са възприети следните съкращения:

СбНВ – 1947 – Никола Йонков Вапцаров. Статии, спомени, стихотворения. Съст. Мл. Исаев. С., 1947.

ИзбрСт – 1951 – Н. Вапцаров. Избрани стихотворения. Трето, преработено издание. Под редакцията на Б. Делчев и Н. Шмиргела. С., 1951.

СъбрСъч – 1959 – Н. Вапцаров. Събрани съчинения. Под редакцията на Ем. Петров. С., 1969.

Съч – 1969 – Н. Вапцаров. Съчинения. Под редакцията на Л. Кацкова и Б. Вапцарова. С., 1969.

Вапцаров и светът – 1969 – Т. Константинова, В. Петрова. Вапцаров и светът. Статии, изказвания, писма, стихове. С., 1969.

СбНВ – 1981 – Н. Вапцаров. 70 години от рождението му. Международна научна конференция. София, 6–7 декември 1979. Съставителство и редакция Т. Жечев, Л. Еленков, П. Велчев. София-прес, 1981.

НВРН – Н. Вапцаров. Ръкописно наследство. Съставител Б. Вапцарова. Подготвили текста и коментара Б. Вапцарова и М. Шишкова. С., 1982.

ДРАМАТУРГИЯ

Стр. 17. ВЪЛНАТА, КОЯТО БУЧИ – За първи път текстът на Вапцаровата пиеса е публикуван от К. Зидаров в сп. „Септември“, 1957, кн. 7, с. 5–56. След това в *СъбрСъч* – 1959, с. 205–286. Писана е през 1934–1935 г. Обстоен анализ на пиесата прави Ч. Добрев в монографията си: Книга за Вапцаров. С., 2008, с. 279–354.

Стр. 103. БЕНТ – Текстът на Вапцаровата радиопиеса е публикуван за първи път от П. Данчев във в. „Литературен фронт“, бр. 27 от 4.XII.1979 г. Според Б. Вапцарова пиесата е писана през пролетта на 1937 г.

ПОЕЗИЯ ЗА ДЕЦА

Стр. 117. ВЛАК – Първата част на тази поема е публикувана във в. „Железничарски подем“, юли 1937 г., в приложението „Вестнике за железничарските деца“, бр. 7 от 3 юли 1937 г. За първи път в издание на Вапцарови съчинения: *СъбрСъч* – 1959, с. 145–156. Запазени са два ръкописа. Вж.: *НВРН*, с. 282–293, 300–310.

В изданието: Н. Вапцаров. Песен за човека. Съчинения. Съст. М. Шишкова. 1997, с. 181, първият стих вместо „Влак **пред** гарата протегнат“ е станал „Влак **през** гората протегнат“. Възстановяваме го по: *Съч* – 1969 и по ръкописите в „Тетрадка за формуляри“ и „Розова малка тетрадка“. В. и: *НВРН*, с. 289, 300. Отстранени са и други грешки от изданието на М. Шишкова.

Стр. 134. БАЙ ИВАН – за първи път е публикувано в сп. „Занаятчийска кооперативна беседа“, кн. 1 от 2.IX.1937 г. След това в *ИзбрСт* – 1951, с. 161.

Стр. 136. ДЕНОНОЩНО СНЯГ ВАЛИ – За първи път в *ИзбрСт* – 1951, с. 162–163. Ръкописът е в *НВРН*, с. 297–298.

Стр. 138. ВРАБЧОВА СГОВОРНА ДРУЖИНА – Сп. „Занаятчийска кооперативна беседа“, 1941, кн. 5. Под заглавие „Война“ в: *ИзбрСт* – 1951, с. 159–160. След това в: *СъбрСъч* – 1959, с. 161–162.

Стр. 141. МАШИНИСТ – Сп. „Занаятчийска кооперативна беседа“, 1941, кн. 8. Ръкопис не е открит.

Стр. 143. ТАЗИ СУТРИН РАНО-РАНО – За първи път в *Съч* – 1969, с. 164. Ръкопис в *НВРН*, с. 295. Стихотворението е незавършено.

ПИСМА

Стр. 145. За първи път част от кореспонденцията на Вапцаров е публикувана в изданието *Съч* – 1969, с. 295–313. Тук публикуваме всички известни до този момент Вапцарови писма по изданието *НВРН*, с. 497–544. Бележките към текста на писмата са на Б. Вапцарова.

Приложение

ВАПЦАРОВ И ЛИТЕРАТУРНАТА КРИТИКА

Стр. 205. Н. Лилиев. За Никола Йонков Вапцаров. – *СбНВ* – 1947, с. 64–65.

Стр. 208. Вл. Василев. Поет от Пирина. – В. „Изгрев“, бр. 980 от 14.XII.1947 г.

Стр. 211. К. Константинов. Никола Йонков Вапцаров. – *СбНВ* – 1947, с. 70–71.

Стр. 214. Николас Гийен. Слово за Вапцаров. – *Вапцаров и светът* – 1969, с. 111–115.

Стр. 218. Салваторе Куазимодо. Да не забравяме Вапцаров. – *Вапцаров и светът*, с. 105–106.

Стр. 219. Марио де Микели. Поезия на действието. – *Вапцаров и светът*, с. 107–108.

Стр. 221. Св. Игов. Спомен за Вапцаров. – Н. Вапцаров. Нови изследвания. Отговорен редактор Ст. Каролев. С., 1970, с. 195–201.

Стр. 232. Н. Георгиев. Драматичност на подвига – драматичност на художествената организация. – Сб. Българската критика за Никола Вапцаров. С., 1969.

Стр. 242. Ел. Димитрова. Прозата на Вапцаров. – *СБНВ* – 1981, с. 74–79.

Стр. 251. В. Чернокожев. Вапцаров като литературен критик. – *СБНВ* – 1981, с. 101–104.

Стр. 257. И. Золотуски. Вапцаров и историята. – *СБНВ* – 1981, с. 41–46.

Стр. 265. П. Велчев. Испанският цикъл на Никола Вапцаров. – *Литературна мисъл*, 1984, кн. 9, с. 3–26. (Фрагмент).

Стр. 277. Б. Ничев. За пластичната култура на Вапцаровата поезия. – Откъс от книгата: Б. Ничев. Вапцаров или нашият поетичен диалог със света. С., 1989, с. 272–279. Заглавието е на съставителя.

Стр. 286. Р. Коларов. Място в пожълтелите страници на историята. – Р. Коларов. Литературни анализи. Второ издание. С., 1999, с. 229–240.

Стр. 297. Чавдар Добрев. Драматургът Вапцаров. – Ч. Добрев. Книга за Вапцаров. С., 2008, с. 41–46. Заглавието е на съставителя.

Стр. 304. К. Зографова. Неразгълкуваният Вапцаров. – В. „Литературен вестник“, бр. 28 от 23–29 септември 2009 г.

П. ВЕЛЧЕВ

СЪДЪРЖАНИЕ

Апотеоз на безстрашната вяра – Иван Гранитски.....	5
--	---

ДРАМАТУРГИЯ

Вълната, която бучи	17
Бент.....	103

ПОЕЗИЯ ЗА ДЕЦА

Влак	117
Бай Иван.....	134
Денонощно сняг вали... ..	136
Врабчова сговорна дружина	138
Машинист	141
Тази сутрин рано-рано.....	143

ПИСМА.....	145
------------	-----

Приложение

ВАПЦАРОВ И ЛИТЕРАТУРНАТА КРИТИКА

<i>Николай Лилиев. За Никола Йонков Вапцаров</i>	<i>205</i>
<i>Владимир Василев. Поет от Пирина</i>	<i>208</i>

<i>Константин Константинов. Никола Йонков</i>	
Вапцаров	211
<i>Николас Гийен. Слово за Вапцаров.....</i>	214
<i>Салваторе Куазимодо. Да не забравяме Вапцаров.....</i>	218
<i>Марио де Микели. Поезия на действието</i>	219
<i>Светлозар Игов. Спомен за Вапцаров</i>	221
<i>Никола Георгиев. Драматичност на подвига –</i> <i>драматичност на художествената организация.....</i>	232
<i>Елена Димитрова. Прозата на Вапцаров</i>	242
<i>Вихрен Чернокожев. Вапцаров като литературен</i> <i>критик</i>	251
<i>Игор Золотуски. Вапцаров и историята</i>	257
<i>Петър Велчев. Испанският цикъл на Вапцаров</i>	265
<i>Боян Ничев. За пластичната култура</i> <i>на Вапцаровата поезия</i>	277
<i>Радосвет Коларов. Място в пожълтелите</i> <i>страници на историята</i>	286
<i>Чавдар Добрев. Драматургът Вапцаров</i>	297
<i>Катя Зографова. Неразтълкуваният Вапцаров.....</i>	304
Бележки.....	319

Никола Вапцаров
СЪЧИНЕНИЯ В ДВА ТОМА
Том 2
ВЪЛНАТА,
КОЯТО БУЧИ

Съставителство, редакция,
предговор и бележки
ПЕТЪР ВЕЛЧЕВ

Графичен дизайн и корица
ПЕТЪР ДОБРЕВ

Коректор
СОНЯ ИЛИЕВА

Издателство
•ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ•
www.zstoyanov.com
e-mail: office@zstoyanov.com

Формат 16/60/90
Печатни коли 21

Печат
УИ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИЗДАТЕЛСТВО
„ЗАХАРИЙ
СТОЯНОВ“

Отново в традициите на великата българска литература Вапцаров е със своя народ и в живота, и в смъртта. Този голям поетичен талант, разстрелян на Христова възраст от страхливото бездарие на властта, и с живота, и със смъртта си доказва, че е апотеоз на свободната личност.

Собствената му съдба е своеобразна метафора на Освобождението на човешкия дух от оковите на мерзката тленност, апотеоз на извисената хармонична душа над низките филистерски страсти на грубата материалност, апотеоз на истинското посвещение на Отечеството, което се противопоставя на продаването на националните интереси. В такъв план поетът на безстрашната вяра Вапцаров се превръща все повече в поет на бъдещето.

ИВАН ГРАНИТСКИ

